

youenn olier

ISTOR an Emsav

sevenadurel abaoe

ar Brezel-bed kentañ

Kaier 15 - 16

Du 1960

youenn OLIER

ISTOR an EMSAV

sevenadurel abaoe

ar Brezel-bed kentañ

Kaier 15 - 16

Du 1960

STUDENN
KENDALC'H AR
FEURUNVAN

An oberenn-mañ, eviti da vezañ klok evel m'emañ, a zo e gwirionez
kendalc'h ar studienn embannet gant HOR YEZH (1) dindan an talbenn : Istor ar YEZH
FEURUNVAN.

(1) Niv. 11/12, rummad nevez, Eost 1960. Hen goulenn digant Melle Queille,
47 rue Notre Dame, GUIGAMP.

KENTAÑ LODENN

WAR-DRO AR BREZEL KENTAÑ

PENNAD I

KALLOC'H HAG AN EMGANN EVIT AR YEZH

Displeget em eus endev ebarzh va studiadenn diwar-benn Kalloc'h petra a soñje hemañ a-zivout ar yezh. Al lennerion n'o deus nemet distreiñ d'ar skrid-se a zo bet embannet war Al Liamm. Padal e fell din menegiñ anañ un nebeut arroudennoù eus lizhiri Kalloc'h hag a ziskouezo mat e veno diwar-benn an emgann sevenadurel.

Da gentañ ne fell ket da Galloc'h degemer ul lennegezh rik ha na ve nemet lennegezh, an arz evit an arz, ken tost da galon ar rannvroelourion :

"Na gredit ket evit an dra-se e c'hoanagan emañ ret dilezel a-grenn al lizheradur brezhonek. En eskemm, ret eo he strewiñ, he boutañ arak. Mes an amzer-mañ, ha tra na vimp ket diliamm, al lizheradur-se a zle bout dreiet pep tra ul lizheradur a zihun. Ni he gray ar c'haerañ ma c'hallimp..." (27.3.11)

Arabat d'al lennegezh vrezhonek bezañ hini ur vro a vefe sklavez hag a asantfe da vezañ sklavez :

"Ma n'hoc'h eus ket ken da ginnig din met sevel ul lizheradur vel hini ar baourez kaezh Pologn, kenavo ! Ur werzenn war ur bez en ur vered a c'hell bout brav..." (Id.)

N'eo ket dav kennebeut gortoz netra a bouez evit hor yezh a-berzh an estren. D'ar Vretoned eo adsevel o yezh o unan :

"Greomp-ni memb war-dro d'hor mamm hep goulenn harp gant an estren..."

A zo muioc'h, er stad m'emañ Breizh, n'eo ket al labour sevenadurel a zo en hini pouezusañ, en hini politikel ne lavaran ket :

"Hiziv an deiz, er stad m'emañ Breizh, lazal a gostaz ar politik evit en em soursial ag al lizheradur hepken a zo lakaat ar c'harr arak ar jav. Gromp politik ur wech da vat, evit m'hor bo peoc'h d'ober hol labour-ioù lizheriek ha da glask ar vrasventez glan e pep rann ag an ijin...."

Ar brezhoneg a zle bezañ yezh ar skolioù-meur e Breizh : setu hor pal diwezhañ :

"Ar pezh a laran ag ar brezhoneg er skolioù-meur e niverenn diwezhañ ar Pays a zispiljo deoc'h : aes eo gouzout. Na c'houlennan ket e raint skol e brezhoneg a-benn mes ni a rankhe alejañ hag abretaat an eur e vo gelllet gober kement-se..." (30.4.11)

"Met, vel ma lavar Marzhin : studiit ar brezhoneg e brezhoneg..."

Ar brezhoneg a zle bezañ yezh an dud desket hag an darempredoù boutin e Breizh ha n'eo ket hini ar bobl hepken. Ret eo eta uhelaat ar brezhoneg ha war un dio unvaniñ anezhañ.

"Sul al lore, 1911... Lazherion ar brezhoneg. Ur vezh eo, ur vezh, kavout er bloaz 1911, e Breizh Izel hag e Breizh Uhel, tud desket hag a chom o begoù digor gante pa stoker an o diskouarn ur ger bennak e lavar ar vro..."

"Met ar brezhoneg, eme unan, a zo ur yezh evit ar bobl. Ma nend eo ket uhel awalc'h ar brezhoneg evit ho pegoù moan, uhelait-sañ c'hwil...
"Elec'h o (paotred Emgleo ar skrivagnerion) dikri, Marzhin direzon, divroc'hit 'ta ha roit harp dezho da blaennat, da zoussat, da greskat hor yezh, d'ober dezhañ ur barn traoù en AT hag arak dek vloaz ac'hanemañ ne vo dishefvaledigezh er giz-skrivañ hag er giz-komz a viro ouzh ar Vreizhiz desket em gompren penn-dj-benn da Vreizh..."

E deroù ar c'hantved-mañ e krogas Breizh-Uheliz da gemer perzh a-zevri en emgann evit ar yezh oc'h ober evel-se eus ar brezhoneg yezh vroadel Breizh. Anv a zo dres ebarzh niverenn diwezhañ Spered ar Vro eus Tier-celin en doa kroget da sevel barzhonegoù e yezh ar Vro. War e lorc'h e kerzh-as ar Rumeur (Mathaliz), hag a savas sonedoù e brezhoneg arak ar brozel kentañ.

An diell dudiusañ diwar-benn an endro-mañ e voe ur penned embannet evel ur stagadenn d'ar gelaouenn Brittia, Kala Mae 1913 (niverenn 8, eil bloavezh). Sinet eo ar pennad-se gant ar "Comité d'action nationale Bretonne"

ha kavout a reed ouzhpenn sinatourioù an Diberder ha Y.P. Kalloc'h etouez re all, Menegif a rin da gentañ an arroudennoù a zac'hav Breizh-Uheliz d'ar stourm evit ar yezh :

"Nous les (Breizh-Uheliz) priions instamment de nous suivre dans la lutte en leur précisant pour qu'il n'y ait pas méprise que la Bretagne est avant tout et par définition une nation celtique..."

"Seule la langue celtique peut garder ou rendre à notre peuple la possession complète de l'esprit de la race..."

"C'est donc seule l'instauration dans le pays d'une puissante littérature bretonne qui lui (ar brezhoneg) rendra son unité. Mais pour permettre à cette littérature de se développer il importe que l'élite intellectuelle de la Bretagne se mette résolument à étudier et défendre la langue bretonne".

Kredif a rae eta ar stourmerion bodet endro da Brittia ne c'halled ober netra a-zevri evit ar yezh, hep ober eus ar brezhoneg yezh vroadel Breizh a-bezh. Nac'hañ a raent ivez enkañ ar brezhoneg da vezañ yezh ur werin digen-urzh hag o respont an arak da venoz dibocell ar Go e asurent e tlee ar Vretoned en em gompren etrezo gant o yezh-int :

"Mais loin de nous la pensée de reléguer le breton au rang de langue populaire..."

"Nous considérons comme un scandale que dans un pays qui se dit attaché à tout ce qui fait sa réputation nous nous trouvions dans l'obligation d'avoir recours à une langue autre que la nôtre pour nous faire comprendre de ce qui se prétend l'élite bretonne."

Erfin, ober a raent eus ar brezhoneg diazez ha benveg stourm ar vroadelezh :

"L'étude et la culture de la langue doivent être à la base de toute action nationale."

Ar ger-stur a embannet : hep yezh, hep broelded a oa gwall heñvel ouzh hini an ao. Perrot ha Feiz ha Breizh :

Hep brezhoneg n'eus Breizh ebet

pezh a seblant disoñjal ar re a gred lavarout ez int kendalc'herion Y.V. Perrot hag o deus kenlabouret da sevel ar gelaouenn Brud a c'harm d'ar pevar avel n'en deus ar brezhoneg netra da welout gant ar vro.

PENNAD I I

PER MOKAER ha BUHEZ BREIZHGOUDE AR BREZEL KENTAN

Ar gelaouenn Buhez Breizh savet gant an ao. Mokaer a zo bet ur gelaouenn lennegel ha politikel war un dro peogwir e stourme evit emrenerezh Breizh. A-du e oa gant ur Vreizh keltiek :

"Nous voulons aider à l'achèvement d'une Bretagne réellement celtique où il y aura du soleil pour tout le monde...."

Ober a reed eus ar brezhoneg yezh vroadel Breizh en amzer-se (e ser troidigezh P. Mokaer eus pennad Thomas Davis diwar-benn ar c'hembraeg). En niverenn ar 4 a viz Ebrel 1919 e tisklerie an ao. Mokaer :

"Tout d'abord nous posons en principe que nous aimons la langue bretonne parce que c'est la nôtre...notre héritage national..."

Pelloc'hik e skrived :

"C'est une belle langue digne d'un noble avenir et capable de devenir si nous le voulons un incomparable instrument d'expression pour le peuple hautement cultivé que nous aspirons à être..."

Goude bezañ displeget penaos e c'heller sevel gerioù skiantel evit ar brezhoneg koulz hag evit an alamaneg, pe n'eus forzh peseurt yezh a tiskouez an ao. Mokaer e rank ur yezh emdrazif ha ne c'hall kat ar brezhoneg chom da viken ur yezh kouerion hepmuiken :

"Certains écrivains bretons ont voulu autrefois respecter à l'extrême l'usage populaire. Ils avaient en horreur les substantifs abstraits mais enfin il faut bien se rendre compte d'abord que le breton est une langue vivante, ensuite qu'il doit être adapté aux besoins de l'élite et non pas simplement des campagnards et que toutes les langues sans exception ont naturellement été pauvres à l'origine. Ceci revient à dire que le breton littéraire comme toutes les langues littéraires doit être jusqu'à un certain point artificiel..."

Neuze e komz an ao. Mokaer eus kudenn ar peurunvanif : ar wenedourion a zlefe ober kentoc'h gant rannyezh Wened izel a zo tostoc'h ouzh KLT : aescoc'h e vo peurunvanif goude. Ha diwar-benn ar galleg e skriv kement-mañ :

"Il faut que le breton devienne une langue cultivée : le français ne peut être pour nous le même symbole que notre propre langue et il ne peut - ou tout au moins ne pourrait - nous rendre de longtemps les services que nous sommes en droit d'attendre d'une langue nationale bien à nous."

Goude bezañ kinniget an divyezhegezh evel diskoulm e kloz an ao. Mokaer evel hen :

"Sauvons la langue bretonne : il y va de tout le reste. Pour le salut du pays qui veut qu'on le sauve, pour en assurer l'avenir intellectuel et économique, Buhez Breizh fait appel à l'élite bretonne."

E-lec'h all e ro an ao. Mokaer Flandreziz da skouer d'ar Vretoned. Hag amañ eo e c'hellomp souszhiñ penaos en deus gallet an ao. Mokaer kemer perzh en ur stourmadenn a-enep da dud zo e Breizh goude an eil brezel pa ne rae ar re-mañ nemet lakaat da dalvezout menozioù displeget gantañ tregont vloaz arack. Daoust ha ne lavaromp ket, evel ma lavare, ez eo ar brezhoneg yezh vroedel Breizh ?

0
0 0 0
0

E I L L O D E N N

A N E M S A V B R O A D E L E T R E A N D A O U V R E Z E L

PENNAD I

MENOZIOU LOEIZ HERRIEU DIWAR-BENN AR YEZH

Darn eus ar re a grad e ranko ar brezhoneg chom da viken ur yezh kourion o deus graet van da enorifiñ a'vor Loeiz Herriou dre ma vije bet difennour meur brezhoneg ar bobl a-enep d'ar brezhoneg-kador. Hag e gwirionez, evel ma welor, meur a bennad skrivet war-dro ar bloavezhioù 1935-1936 a rofe awalc'h da gredañ an dra-se. D'ar mare-se avat edo en e washañ an tabut etre Meven Mordiern, dalc'herion ar brezhoneg uhel, ha Loeiz Herriou - etre 1931 ha 1936 eo bet moulet ar pep brasañ eus skridoù Meven Mordiern ebarzh Gwalarn - ha ne gredan ket e c'heller kemer a-zevri kemant e asure Loeiz Herriou en amzer-se.

A-ziagent eo aes diskouez eo bet levezonet Loeiz Herriou gant menozioù Vallée ken a-keñver skritur (n'eus nemet distreiñ d'an notenn an eus lakast er pennad a-zivout en dibennoù blot ha kalet) ken a-keñver yezh dre vras. Da skouer e oa a-du gant ar glanyezhekaat e 1912 Dihunamb, p.301 :

"Ret e vo kavout an tu, koulz pe ziwezhat, a skarzhañ er-maez ag al levroù brezhonek gerioù evel jalouzi, chañjemant, vertu, gras, kendsoniñ, achimant, purted..." (E ser al levr "Enez ar vertuz")

Er memes bloavezhad, p.277 e skriv diwar-benn an "Notennoù diwar-benn ar Geltad kozh, o istor hag o sevenadur destumat hag urzhiet gant Meven Mordiern":

"Setu ul levrig graet gant daou Vreizhad gouiziek diwar hon tud kozh, ar re gentañ a anaver a hon gouenn. Ar c'hentañ labour eo e zo graet war ar Geltad kozh e brezhoneg. Ul labour diaes d'ober a gaost d'ar gerioù nevez e oa ret da glask pe da sevel evit komz eus an amzer gozh-se. Daut eo hon daou vignon a-benn a ober avot o levrig a zasko d'ar Vreizhiz ne oa ket tud gouez e oa o gourdadou..."

Er gra-se eta ne oa enebiezh ebet etre Vallée, Meven Mordiern ha Loeiz Herriou.

Aroueziusoc'h eo avat ar pennad a savas Loeiz Herriou daouzek vloaz diwezhatoc'h e 1924 ebarzh "Dihunamb", p.301 diwar-benn ar "Sketla Segobrani" :

"An darn-vuiañ ag al levroù brezhonek a zo bet savet evit ar bobl. N'en deus ket bet skrivet kalz evit an dud desket. Ha, neozh, gant ar re-mañ emañ amzer-da-zont hor yezh.

Ar bobl a gomz brezhoneg dre maz eo skourset ha na c'hell ket komz ur yezh arall. En deiz ma vez desket dezhañ (sic) ervat ur yezh arall, eñ (sic) a zilaosk ar brezhoneg.

An dud desket a gomz brezhoneg dre garantez evit yezh o bro. Gouzout a raont meur a wech yezhoù arall ha neozh e talc'hont da vrezhonegañ seul gwech ma kavont tu.

War ar re-mañ eta emañ dav deomp diazezañ hol labour evit ma vimp sur e vevo ar brezhoneg da virviken."

Goude-se e levar Loeiz Herriou n'eus levr ebet hag a dalv ar "Sketla Segobrani".

Hag evit klozañ e erbede Loeiz Herriou d'an holl lenn ar Sketla :

"Ar re nen dint ket c'hoazh gourdon da lenn brezhoneg gouizieka c'hell hardizh mat kregiñ el levr-mañ : e pep levr ez eus ur roll-gerioù diaes da gompren."

Pell zo a-hend-all en doa merzet Loeiz Herriou e oa deus ar bobl da vezañ a-anep d'ur yezh hag a oa stag en e spered, war wall he mistri, d'an dispriiz ha d'an dismegañs; kastizañ a raed ar vugale dre ma komzent o yezh, nac'hañ a raed enorñañ anezho dre ma ne ouiant nemet yezh o bro; hag evel chas divizaouet Pavlov e teuent da gemer kes ouzh ar pezh na zegese dezho nemet reuz ha trubuilh. Mene-giñ a ra Loeiz Herriou adal 1912 ar mammoù e fell dezho esperñ d'o bugale - ar pezh a zo natur ha na c'hellfed rebech outo - ar boen o deus-i gouzafvet abalamour ma ne ouiant nemet brezhoneg : n'eus ket tu da vevañ hep galleg, ha ne vern petra a vo arguet, kall evit deskiñ ar galleg e vo an amzer a vo gouestlet da zeskif ur yezh barnet d'ar marv ha na dalvezo da netra dezho.

"E parrezioù zo emañ diaes kerzhet gant an tadoù ha mammoù troet a-enep d'ar brezhoneg : ar re a vefe koutant o zud hepken a gevazfe rak fell eo gwech a vez monet a-enep d'an dud..." (p.65, 1912).

Rak-se e skrive ebarzh niverenn miz Genver ar memes bloavezh :

"Ar re a zo bremañ o labourat evit Breizh hag ar brezhoneg a zo razh tud hag en deus graet o studi...Darn a zo beleian, darn tudchentil a gêr, unanigoù hepken a zo diwar ar maez..."

N'eo ket adal hiziv e oa dispartiet ar sperededion e Breizh diouz ar bobl; evit bezañ a unan ganti e vije bet ret dezho degemer trec'h ar galleg evel ma raehi. Hogen bezet dinec'h an dud-se : ne vo ket ar bobl dispartiet diouzomp atav. N'hon eus ket da vont da heul ar bobl hogen ar bobl an hini eo, a zeuy d'hon heul p'he devo komprenet emañ he silvidigezh ken danvezel ken speredel en he brodelezh hag emañ sichenn houmañ en he yezh.

Setu pezh an doa meizet Loeiz Herriou e unan peogwir en em ganne adal niverennoù kentañ "Dihunamb" a-du gant ar vroadalezh-se. Stourm a rae ebarzh niverenn Gouere 1912, p.145, a-anep d'ar spered kanton a vire ouzh ar Vretoned da gompren e oant un hevelep broadalezh :

"Unan e lar paot a dud, an arall kalz a dud, an arall eleizh a dud... Karomp hor c'hêr, hor parrez, hor parland, met karomp war un dro Breizh hag ar brezhoneg a ne vezn pe gornad emañ. Hag elec'h ober goap, kemeromp er parrezioù arall, er c'hornadoù arall ar gerioù hag ar modoù mat n'hon eus ket ni. O c'hober an dra-se, ni 'ziskoey hon eus spered hag ez omp gwir Vreizhiz."

Anzav a ranke koulskoude ne oa ket Loeiz Herriou evit kinnig krann ha fraezh an diskoulm nemetañ da gudenn ar yezh e Breizh : ur Vreizh vrezhonek elec'h ma talc'hfe hor yezh al lec'h en deus kemeret ar galleg. War-lec'h hag arack kent re all e implijo ar vreizh-arguzenn peuruzet :

"Ar re a lar e parra ar brezhoneg ouzh ar vugale a zeskif galleg mat ne ouzont ket petra a laront..."

Ma vez desket ar brezhoneg a vihanik d'ar Vretoned evel ma rank bezañ desket, biken ne ouezo ar Vretoned ken mat ar galleg hag o yezh-int.

o

o o

Ne c'heller ket kompren mat endro menoziou Loeiz Herriou diwar-benn ar yezh hep gouzout e oa anezhañ ul labourer-douar di-studi a Vreizh-Izel, hag en deus bevet penn-da-benn e vuhez war ar maez, lorc'h ennañ gant e c'halvedigezh hag ar yezh a gomze e-doug an deiz. Na souezhomp ket eta maz se droug ennañ

a-wechoù pa zeus heñ-mañ-heñ da reiñ kentelioù dezhañ war ar yezh. Kompren a ran ivez penaos eo deut a-benn ar fin da gemer kas ouzh aotrounez egiz Ernod ha Meven Mordiern, a zo chomet pell diouzh ar bobl, hag a varne anezhañ a c'horre o gouiziegezh.

Diwar o fenn eo e skriv Loeiz Herriou, p.305, 1934 :

"Emañ e galleg o deus graet o studi, emañ e galleg o deus desket soñjal ha kompren; emañ e galleg e komzont tro ar bloaz pe gozik, emañ e galleg e lennont ar muiañ..."

Ha klozañ a re Loeiz Herriou : n'int ket gouest eta da skrivañ brezhoneg gwirion.

Un nebeut goulennoù a c'heller ober avat. Da gentañ, daoust ha pezh a skriv n'eo ket gwir eus an holl Vretoned gwitibunan ? Lakaomp a c'helle un den chom dizek pe dost en amzer Loeiz Herriou, ha d'ar mare-se penaos en defe gallet sevel un obereñn lennegel talvoudus porgwir ez eo ar sevel levrioù un arz ha na vez desket nemet er skol; hiziv an deiz avat n'eus mui Breizhad ebet a c'hellfe tremen hep menel etre dek vloaz ha daouzek vloaz er skol c'hallek : daoust ha n'eus ket keal bremañ da astann an oad-skol betek 16 ha 18 vloaz en holl vroioù ? Grit ar gont hoc'h unan ma krog ur bugel da vont d'ar skol war-dro 6 vloaz. Ur goulenñ all : piv a c'hell hiziv diouerif kazetenoù ha levrioù gallek ? Daoust ha Loeiz Herriou ne lenne ket ar gazetenn bemdeziek evel an holl ? Deskiñ a reomp soñjal er skol c'hallek ha kement a anavezomp diwar-benn ar bed hon eus desket dre ar galleg nemet e vefemp gouest da lenn yezhoù estren all.

Neuze eta n'eus nemet ur remed : brezhonekaat penn-da-benn ar skolioù e Breizh e seurt doare ma tesko ar Vretoned soñjal dre ar brezhoneg, brezhonekaat ivez er Wask, ma ne vimp ket mui rediet da lenn galleg hep ezhomm. Sur-mat, n'eo ket gent un eurvezh brezhoneg bep sizhun, na div eurvezh na teir eurvezh e tesko ar Vretoned o yezh evel ma tere. Ken na rañt o studioù e galleg e vo gallekaat o empenn. Daoust hag ar re o deus desket sezozeg pe alamaneg pader eurvezh bep sizhun epad c'hwec'h vloaz a zo gouest da soñjal ar yezhoù-se ? N'int ket. Perak e fell deoc'h avat e ve gwell ar gont gent ar brezhoneg ?

Me glav ar sorc'henn gozh : bugale Vreizh-Izel, emezoc'h, a zo bepred brezhonegerion a-vihanik. Ma ouzont ar brezhoneg o tont d'ar skol c'hallek - ha bez ez eus siwazh nebeutoc'h-nebeutañ anezho - n'eo nemet yezh ur bugel c'hwec'h vloaz : ha penaos e karfec'h e vefe ar yezh-se e tailh da stourm ouzh yezh an dud vras, war ar marc'had yezh pep sevenadurezh ha pep gouiziegezh. Ret bezañ nay evit hen kredif.

Ken gwir eo pezh a skriven ma veize Loeiz Herriou e oa "gallekaat" yezh ur brezhoneger a-vihanik evel Jakez Riou e-unan a zo kinniget deomp hiziv, evel

patrom ar skrivagnerion vrezhonek. Pajenn 223 eus ar bloavezhad 1935 e asur Loeiz Herriou ez eo paket yezh Jakez Riou - nemet an divizoù e ve - "war batrom ar galleg". An tad Medard - brezhoneger a-vihanik all - ne gav ket trugarez dirzañ. Tamallet eo d'e romant - Trec'h ar Garantez - bezañ skrivet er stumm gallek.

o
o o

N'eo ket distag mat e gwirionez tabut ar "brezhoneg bev" diouzh hini er skritur. Evit Loeiz Herriou e oa ar skritur peurunvan un tu da dostaat ar yezh voutin, ar yezh lennegel ouzh ar bobl. Ar re a nac'he ar beurunvanidigezh outañ a oa ivez ar re a felle dezho sevel ur yezh nevez, modern, o klotañ gant ezhommoù ar bed a vremañ. Rak-se e tagas Loeiz Herriou war un dro dalc'hezion yezh KLT rik ha re ar brezhoneg skiantel.

Diskouezet am eus uheloc'h an tamall a ree Loeiz Herriou da baotred ar "brezhoneg kador" ha penaos e oa an tamall-se berrboell awalc'h. Displegañ a rin bremañ gant muioù-ha dro an enebiezh a oa kresket en e spered ouzh ar brezhoneg lennek. Ken kerseet e oa Loeiz Herriou gant aheurtarezh tud egiz Meven Mordiern ma oa prest da zistrael ar brezhoneg lennek goveliet gant hemañ draist-holl. Skrivañ a re war ar bajenn 287 :

"Gouiziegezh, ya, met adal ma vo mated ar brezhoneg bev ha ne glasko ket dont da vout mestrez..."

Ha pelloc'h :

"Gwell eo brezhoneg bev, brezhoneg komzet, mem kousiet gant gerioù gallek eget ur yezh ouiziek ha na gompren den..." (Damveneg amañ eus yezh "Istor ar Bed")

Ma oa Meven Mordiern glanyezhour evit ar geriadur e oa Loeiz Herriou ken glanyezhour all e-keñver an ersadurezh hag an troioù-laver : nemet hemañ a lakas da ziazez ar c'hlaneyzh ar geltalezh, egile implij pemdeziek ar bobl. Setu perak ivez e nac'he Loeiz Herriou - d'ar marv-se atav - degemer gerioù egiz goanag implijet gant Kalloc'h hag aotret gant ar gramadegour gwenedek Per ar Go zoken. Rukun en doa ouzh gerioù nevez egiz dieubidigezh a zo gwall ret o implijout ar bed a vremañ koulskoude : amañ avat e tiskoueze Loeiz Herriou bezañ diskibl Per ar Go hag a gave dezhañ ne oa ket ar gerioù difetis diouzh ijin ar brezhoneg (1). Evel-se e 1935, p.263, n'houle ket Loeiz Herriou resev ur ger egiz "dibareùs" oc'h ober un diforc'h etre ur c'hlañved dibare hag ur c'hlañavour dibare. Elec'h an droienn ziwezhañ e kinnige implijout ul lavareñn penn-da-benn : "Ur c'hlañavour

(1) Un dra dudius e ve diskouez war un dro levezon Per ar Go war Loeiz Herriou ha diouzh un tu all tres ar...yezhadur latin war ar yezhadur brezhonek aozet gant ar gramadegour-se.

n'eus ket a wellat dezhañ". Gwall bounner eo seurt frazennadur ha ne zerefe tamm gbet ouzh ur yezh skiantel a zo techet da implijout ar stummoù "dastumet", anvioù-kadarn lies-kevrennek hag anvioù-verb a zo tu da "arboellañ" lavarenoù dizivezh.

Oc'h en em harpañ war ar pennvenezioù-se ne felle ket da Loeiz Herriou neuze klevout anv eus skridoù skiantel e brezhoneg egiz ar re a voze embannet d'ar mare-se ebarzh Gwalarn : Istor ar Bed Meven Mordiern, a hPrederiadennoù - e oa ken flemmus e gwirionez e-keñver paotred ar brezhoneg rannyezhel - pe Men-toniezh Kerjean. E 1935, e ser al levr diwezhañ-mañ, p.17 e skrive Loeiz Herriou :

"Mentioniezh ? Douaroniezh ? Perak ?..." a c'houlenne. Kavout a reer al levrioù-se e galleg; n'eus ket ezhomm anezho; n'eus netra breizhek enno. Epad ar brezel e rebechas ouzh Maodez Glanndour bezañ dibabet un destenn re uhel d'e varzhoneg "Imram". Ret e oa skrivañ evit ar bobl. Ar bobl, siwazh, adal neuze, a gave kalz aesoc'h lenn feuilhonoù gallek eget sorbiennoù astommet en ur yezh ha n'oa ket gouest da lenn ne vezn penaos.

o
o o

Loeiz Herriou a seblente kredañ o dije tizhet tud ar bobl lenn a nebeudoù ar yezh lennek hag e oa dav mont goustadik eta, tamm ha tamm. Aze avat e ras ur fazi bras, an hini a zo bet greset gant an holl emsaverion spad hanterann gentañ an ugentvet kantved ha gant Roparz Hemon e-unan : kredañ e c'heller deskañ d'ar Vretoned lenn o yezh er-maez eus ur skol vrezhonek e-barzh-stad hag e c'heller adsevel ar yezh gant al lennegezh diduellañ hepken.

Burutellañ a ranker un tammig amañ ar menozioù-se. Roparz Hemon en doa merket e-unan e-c'houdevezh na c'helle ket bezañ kemmesk etre ur yezh poblek di-zesket muioù-h-mui dre ar skol c'hallek, paourat ha trefoedet muioù-h-mui, hag ar yezh lennek a zo oc'h endreññ diouzh he zu ha distag diouzh ar yezh poblek; kompouez a c'helle bezañ avat o tibeb skrivañ gwech evit ar bobl e brezhoneg eun, gwech e brezhoneg lennegezh evit an dud desket : ar re-mañ avat a gompreno n'eus forzh petra.

Eveljust e c'hell bezañ mat pe fell ar yezh ouizieki hogen ne c'hell ket bezañ barnet diouzh patromoù ar yezh bamdez badezet yezh bev (evit pegit siwazh pa soñjer e degouezh ar brezhoneg !). Ur mezeg oc'h ober ur gentel dirak studierion ne vije ket komprenet alies gant an dud distudi war an danvez-se hogen se ned eo ket lavarout n'eo ket mat ar yezh a implij.

An islonk a zo etre ar yezh ouizieki hag ar yezh poblek a zo o vont da

c'hallek disneuz, pe reizh muioù-h-mui a-hend-all, ne c'helle bezañ stanket nemet gant ar gelenndurezh vrezhonek er skolioù e bep derez.

Lavarout eta n'eo ket dav kaout mentioniezh, douaroniezh e brezhoneg war zigarez e kaver al levrioù-se e galleg a zo difur kreñn : kement-se eo barn hor yezh da vezañ da viken ur yezh eilrank, a vo disprizet - ha dilezet eta - gant an dud a gomz anezhi. Ma ne zle talvezout ar brezhoneg nemet d'ur vicher a zo dilezet muioù-h-mui, hini al labour-douar, me ! respont deoc'h n'en deus ket mui pell da vezañ. An dra-se a dalvezfa, adarre, serriñ ar gouerion en ur "ghetto" : setu kantvedoù n'eo Breizh-Izel nemet ur ghetto divent : ar brezhoneg d'ar re zizesk, d'ar geizh; ar galleg d'an sotrouion, d'ar vourc'hizion : hag e karfed kenderc'hel gant ar vezh-se. Eiken ne asantimp e ve rannet hor pobl e "kastoù": gwelloc'h eo d'ar brezhoneg mant da get ma ne dalvez nemet da derriñ unded hor pobl (1).

Ur gazetenn lennet bemdez gant an dud a c'hell kaout levezon war ar yezh a skrivont hag a gomzont. Hogen pet skouerenn eus "Da c'hortoz Kreiznoz" pe "Dagon ar Galon" a zo bet gwerzhet etouez tud ar bobl e Gwened ? Ha c'hoazh seurt levrioù, peogwir int skrivet e gwanedeg ne c'hellont bezañ lennet nemet gant ul lodenn distar eus ar vrezhonegerion. Hogen ma vije bet lennet 2.000 pe 3.000 skouerenn zoken, peseurt levezon o defe bet war tonkadur hag emdro ar yezh dra vras, a gredit ? Hini ebet. Skouez Kembre a zo mat da brederiañ ar c'heñver-se. Er-maez eus rumm an dud desket - a zo kalz ledanoc'h eget e Breizh - etra 3.000 ha 5.000 slac'h 300 ha 500 du-mañ - e kandalc'h ar c'hembraeg da vont da get. Rak, gant piv emañ ar galloud er vro-se ivez ?

o
o o

Loeiz Herriou a grede e vije adsavet ar brezhoneg adal yezh ar bobl. Ha war ar poent-se en em zispartie kreñn adarre diouzh Meven Mordiern. Adlennomp pezh a skriv e 1935 ebarzh "Dihunamb" pp.17-18. Aliañ a ra d'an deskarded war ar yezh dont da dremen "ur miziad bennak war ar maez e Bodiliz, e Tremeog, e Kistinid, e Treglañviz pe en ul lec'h arall ha komz bemdez..." Resizañ a re Loeiz Herriou avat n'eo nemet gant tud kozh etre 60-80 vloaz e klevint brezhoneg c'hwek. E pelec'h emañ ar gelennerion-se avat, siwazh ? Ha klozañ a ra aval han :

"Spletusoc'h labour a vehe goret o tibilhotif, o tistrakif, o tivitenñif an avrelod a gentizh ma kresk hag o lakeat dezhañ lod a zilhad brav ar bompinell."

"A-ratozh en deus chouket Loeiz Herriou en arroudenn-mañ, egiz m'hoc'h eus merzet, lennegerion ger, gerioù eus brezhoneg bev ar bobl, ha rak-se moarvat an holl re ac'hanoc'h n'int ket eus Tremeog pe Dreglañviz n'o deus komprenet man"

(1) Kv. Ar studiadenn em eus savet diwar-benn yezh skiantel ebarzh Hor Yezh

ebet enno. Netit mat ez on ali e ranker pinvidikaat ar yezh ar muiañ ar gwellañ hogen anat eo ne c'heller implijout gerioù eus "ar brezhoneg bev" namet evit abegoù lennegel ha n'eo ket evit bezañ komprenet : rak ur ger a zo bev en ur barrez hepken a zo marv e kement parrez all a zo e Breizh.

Aet e oa Loeiz Herrieu zoken betek nac'hañ divar e bennad tabut gant Meven Mordiern pep talvoudegezh d'ar skrivagnerion e silvidigezh ur yezh. Er bloavezhad 1936 eus "Dihunamb" da skouer pp.321-323 e veneg lizher un den en doa nac'hat deskif brezhoneg d'e vugale hag en o chom e kêr abalamour ma n'oa ket ur yezh unvan, Klask a ra Loeiz Herrieu gounit warnañ en defe dleet deskif ar brezhoneg dezho forzh penaos "ne vern pegen paour eo hor yezh broadel". Diskleriañ a ra : "Setu mil vloaz bennak emañ dilezet gant an dud desket", ha fellout a ra da Loeiz Herrieu diskouez e c'hell ar brezhoneg bevañ hep an dud desket rak "marv eo al latin daoust d'e skrivagnerion".

Aes eo dizarbenn hevelap arguzerezh. Da gentañ, deskif ur yezh paour hep lennegezh d'ar vugale a zo sammaf o spezed hep ezhomm. Estregt un hendra doujus pa un arouez didalvoud e tle bezañ ar brezhoneg.

Ur vrizh-poellatadenn eo a-hend-all engverl emañ skouer marv al latin, diazezet e gwirionez war ur c'hoari-gerioù : rak pep yezh a varv en doare ma varv al latin hag ar brezhoneg a vije marv ivez... peogwir eo marv ar c'heltieg kozh. E gwirionez n'eo ket marv al latin, n'eo ket bat lazhet, emdroet en deus, ar pezh a zo disheñvel krenn. Ha chomet eo yezh vev a sevenadurezh hag a zeska-durezh en arbenn d'e skrivagnerion epad ouzhpenn 1.000 ha 1.500 vloaz er manatioù, skolioù-meur hag an iliz katolik dre vras : en 18vet kantved e kalenned c'hoazh e latin er skolioù-meur e Bro-Alamagn.

Hogen un dra wir a lavar Loeiz Herrieu memestra : an dud desket hag ar skrivagnerion ne c'hellont dorc'hol ur yezh an he sav nemet dre atizañ en emekiant vroadel ha labourat da genurzhiañ ar bohl en ur stad. Kaer o devo skrivagnerion Vreizh kaout an ijin hag an empartz uhelañ, par da re skrivagnerion uhelañ Europa, ne virint ket ouzh o yezh da vont da gat ma n'eo ket kenurzhiet broad Vreizh en ur stad keltiek karget da gentañ da virout he broadelezh.

o
o o

Pezh a ziskouez eo arabat kemer re a-zevri ar skridoù-mañ eo ar pennad a embannas Loeiz Herrieu e 1936, en niverenn miz Mao p.299 : o komz eus ar brezhoneg e lavare :

"Aet eo gwechall da goll dre zigested an dud desket; dav eo hiziv an deiz

d'ar re zesket han adsevel ar re. Ha n'ankouait ket ez eus bremañ ur yoc'h tud desket dezho ar brezhoneg hag o deus dober a draoù da lenn."

Kement-se a dalvez kavout mat labour Gwalarn hag an zav zoken e oa silvidigezh ar yezh, evit un darn vras, etre daouarn en harperion anezhi.

E-doug e vuhez a-hend-all en deus strivet Loeiz Herrieu da sevel ur yezh lennegel boutin. Diskouezet em eus penaos en doa degemeret gwechall lod eus reolennoù emglev 1908. Gouezet e oa da gompren ne c'helle ket ar yezh voutin-se klo-tañ gant brezhoneg bev ebet. Markañ a rae e-unan e skrive en ur yezh lennegel aozet gant ar Go ha Gilevig hag o doa diazezet ar yezhadur hag ar stummadurezh anezhi war hengoun eilvezh Wened, tost da herzoù ar yezh, an hini bellañ marteze diouzh KLT ha peil awalc'h zoken diouzh ar rannyezh a gomze Loeiz Herrieu bemdez, tostoc'h ouzh rannyezh Kernov :

Me hag a gomz bemdez brezhoneg Gwened Izal..."

A-du e oa Loeiz Herrieu gant kammekadur ar rannyezhoù evel Vallee. Ret e oa avat dibab ar stummoù reizh :

"Un dra vat eo kemer e pep rannyezh ar pezh en deus bravañ... Hag evit kement-se kompenn ha testaat ar rannyezhoù o kemer e pep unan anezhe ar pezh a zo ar gwellañ ebazh..." (1935, pp.241 ha 262)

Ha war ar bajenn 186 e skrive :

"Ret e vehe da bep skrivagnour testaat e vrezhoneg d'ar reizhted..."

Rak ar rebech bras a rae Eiznod ha Vallee da vrezhoneg Gwened e oa, evel m'em eus merket meur a wach, buzañ trefoc'h ha setu pezh a lakae Loeiz Herrieu da gounnarif : ken keltiek ha brezhoneg Leon e oa brezhoneg Gwened d'e soñj. Penaos en dije gallet resev menoz an eo. Falc'hun en deus klasket prouñf a oa brezhoneg Gwened an hini ar muiañ romanekaet eus an holl rannyezhoù brezhonek ?

Betek ar penn e stourmas Loeiz Herrieu evit ur yezh unvan a zegemerfa rannyezh Wened war ar memes renk hag ar re all o vezañ ma oa ken keltiek ha n'eus farzh pehini anezho. E 1943, pa oa taget adarre brezhoneg Gwened gant Vallee e skrive en niverenn 385, miz Gwengolo 1943 o venegif Vallee h.a. :

"Mat ne sonont grik ag an niver bras a zistresadennoù en deus goarnet Ernault ha Vallee en o brezhoneg kador, daoust dezho gouzout mat emaint d'ar reizh 'vel "kleier, reier, gwezh, holl, heñvel ha hevelap, mont, dont, dañvad ha kant re all..."

Mat e vefe adlunn ivez ar pennad a skrivas Loeiz Herrieu e miz Du 1943 ebarzh niverenn 387 "Dihunamb" hag a voe adembannet ebarzh Arvor. Goude bezañ merket penaos "albac'henn ur skrivagnour a zle bout dreist-holl skrivañ ur brezhoneg flour" e veneg Loeiz Herrieu pouez merk-barn ar reizhted evit diszezañ ar yezh unvan. Ar pennad-mañ a-hend-all evel an holl a voe embannet war-dro ar mare-se a zo skrivet en ur yezh tost tru d'ar KLT e-kefver gariadur ha yezhadur.

War a hafval e oa Loeiz Herrieu ali a oa KLT evalato stumm klasel ar brezhoneg peurunvan peogwir e erbede d'ar re a groge gant studi ar yezh deskiñ ar yezh unvan pa n'o doa ket darempredoù war-aeun gant ar bobl. A-bouez eo ar c'huzul-se rak diskouez a ra marteze en dije degemeret Loeiz Herrieu e vije bet skignet e Breizh ar brezhoneg unvan a stumm KLT ma rank hor bro bezañ adkeltiekaet: rak ur gudenn a vo da zirquestlañ en deiz m'hor bo rannvroadoù a-bezh e Breizh da advrezhonekaet. Skrivañ a ras e miz Eost 1942 ebarzh niverenn 374 Dihunamb :

"Hel laret a ran c'hoazh ur wech : deskomp mat da gentañ ar brezhoneg a gomzer endro dimp evit gellout en em servij anezhañ hag hen anaout gwellañ ma c'heller.

"Goude, deomp d'ar brezhoneg unvan, pe d'ur brezhoneg arall, hervez hor stad, hon doberioù hag hor c'hoantoù.

"Ha mard eo die dimp bevañ hep darempred gant ar bobl, deskomp kentañ brezhoneg "unvan"."

o
o o

Ar pezh a ankoua tud a zo prest bepred da zistagañ anv Loeiz Herrieu evit digareziañ o fall labour a-enep d'ar KLT ha da vroadelezh Vreizh war un dro eo ez eo bet hemañ ur broadelour taer a-viskoazh : unan eus ar gedern a zo bet feal betek er penn ha n'o deus ket renavist o menozioù e skaud plegañ d'ar gwirvoud goude ma tougje hemañ ennañ marv hor yezh hag hor broadelezh. N'oa ket Loeiz Herrieu eus ar re e tremener lost al leue dre o genoù ha n'oa ket dav klask lardañ a veg evit e douellañ. Ar pennoù a zeuy da heul amañ hen diskouezo mat.

N'em eus ket c'hoant ober addisplegoù d'ar pennoù-mañ a zo sklaer ewalc'h drezo o unan. Taolit evezh hepken ouzh kement-mañ : Ober a ra Loeiz Herrieu eus ar brezhoneg yezh vroadel Breizh a-bezh : ar brezhoneg a zle bezañ savetaet netra nemet dre maz eo hor yezh vroadel. Goulenn a ra ma vo advrezhonekaet Breizh-Izel ha kalennet ar brezhoneg e Breizh-Uhel.

D'an eil, diogelijañ a ra Loeiz Herrieu e tile ar yezh bezañ kalennet dre ret hep dero'hel kont eus youl ar Vretoned touellet gant an estren.

D'an trede, ur vro geltiek o vo Breizh hag amañ diazez he c'heltelzh en he yezh. Ebarzh va studiaden "An den gwenn diskiantet..." en eus diskouezet e roe pouez zoken da gudenn ar ouenn er c'hefver-se.

Erfin, n'en deus ket aon Loeiz Herrieu rak envel ar re a zo kablus eus muntr hor yezh hag hor broadelezh. Elec'h sammañ pobl Vreizh egiz ma ra lod hiziv o tamall dezhi bezañ dilezet he yezh a youl gaer, e embann anv an torfetour nemetañ : ar gouarnerezh gall en deus dizesket o yezh d'ar Vretoned ken n'int ket mui a-benn er fin evit ober ganti.

GENVER 1941. AR BREZHONEG ER SKOLIOU

Larit dimp bremañ, vel ma reer meur a wezh, ne c'heller ket digeriñ dor ar skolioù d'ar brezhoneg rak na venn ket ar gerent ma vo desket d'o bugale nen deo ket un digarez hag a dalv...

Nen deo ket d'ar muntrer da gareziañ an hini lazhet bout kollat e ene... Ar c'hentañ tra d'ober nen deo ket en em servij ag ar brezhoneg evit deskiñ ar galleg; met deskiñ ar brezhoneg evitañ unan.

Kait na vo ket graet kement-se e chomo ar gwir ganimp da sellout an holl skolioù kristen ha re 'rall, hag ar gouarnamant en deus beli warnezhe, 'vel muntrerion ar brezhoneg.

Betek ma welimp enta an dra-se graet na gredimp nag a komzoù nag a grate-rezhoù ar re o deus karg ag ar skolioù.

Bout e oant hag atav e chomont brasañ eneberion hor broadelezh.

MAE 1941. ENEP D'AR FRAÑS

En ur ger, bemdez e tegouezh da bep unan ac'hanomp sevel enep d'ar Frañs hag ober gaou outi : rak ar Frañs a anavomp a c'houde meur a gantved a zo ur stad nousüs ha brellus dre mard eo graet a dammoù dishañval tre ha paket diblaen endro d'ur sord'henn. Ne c'hell chom en e sav nemet o tisker endro dezhañ kement gwezn, kement barr nen deo ket gallek, o tiwiziennañ kement plantenn chomet bev etre an tammoù hag a zeufe da benn en ur greskiñ a ziskar a blad ar stad fall beket-se.

Tonket omp enta, ni brogareion ha c'hwil ivez, lennerion ambazh, da vout da viken eneberion ar Frañs gwaskerez-se hon eus anavet hag a anavomp atav.

Met nen deo ket war hor gwall-ni, war hec'h hini ne laran ket.

HERE 1941. KENT HON ARGAD

Ar vistri hag ar mestrezed-skol - kristen pe angristen - hag a ra brezel d'ar brezhoneg - ha bout a zo c'hoazh; ar re na zeskont ket istor Breizh hag ar brezhoneg pa nen deus netra o parret oute; ar gargidi a labour enep da Vreizh ha

d'ar brezhoneg; an talpedoù tud yaouank hag a ankoua emañ Breizh o bro; holl an dud-se a zo o lec'h war roll hon eneberion.

Ha soñjet e vefed d'o c'hrougañ ? Ne gredan ket. Met hentoù frank a ya du-hont tremas harzoù ar vro...
Diouzh ret e vo gallet ober un tamm ambroug dezhe.

MAE 1942. GEVIER DA ZISKAR

Atav e komzer a "Nation Française". Gevior ha netra ken.
Kelted ha Breizhiz omp. Breizhiz ha Kelted e chomimp.
Ar gwirionezoù-se, gouarnamant ar Frañs a zleo prederiañ warnezhe hag o degemer hep chipotal mar venner gwelout Breizhiz, Flandreziz, Euskariz o chom e volontez vat en hevelep stad.

DU 1942. TESTOU

Evit Bro-Wened emañ Dihunamb a vo test. O! Gouzout a ren ez eus lennerion fur - pe ambazh kentoc'h - hag a garfe ne vefe ket komzet amañ a dorfedoù ar Frañs en hor c'heñver.

Lakaomp e vefe bet kouezhet "Dihunamb" hag ar paperioù brezhonek arall gant ar brezel-mañ; en deiz ma hor befa goulennet digoll digant ar gouarnamant, eñ en defe gallet respont dimp : "Ne zleomp netra d'ar Vretoned, muic'h eget d'an dud arall. Frañsion oc'h moarvat ! Ho prezhoneg ? Breizhad ebet na venn mui anezhañ. Emen emañ ho lennegezh bev ? Emen ho kazetoù, ho tastumadennoù ? Marv eo ar brezhoneg !"

GOUERE 1941. BREIZH A VO KELTIK VEL M'EO DLE DEZHI BOUT

Fur e vefe enta da c'houarnamant Vichy klevout hor mouezh epad ma ne ra c'hoazh nemet goulenn.

Bro-Saoz n'he deus gouezet selaou koulz awalc'h ouzh goulennoù Iwerzhoniz, hag hiziv an deiz, Iwerzhoniz a fell dezhe skarzhañ ar saozneg eg an enezenn.

Ne c'hounider ket oc'h ober penn fall. Breizh a vo keltiek. Da laret eo e tle bout brezhonekaet endro a-grenn, ar c'hoarfedoù bet gallekaet d'ar Frañsion ha d'ar Vretoned treitour a labour e-du gante.

Ar reizhded her goulenn.

Quzhenn a vennomp : ma vo tost an tu da Vreizh-Uheliz da zeskif ar brezhoneg hag a zle bout warc'hoazh yezh broadel Breizh.

HERE 1942. TUD NEVEZ A VO RET

Evit lardeañ hor beg e larer dimp e venner reiñ da Vreizh ur "regionalisme" divlaz : gwiskamant, korolloù, modoù, c'hoarioù, sonennoù... Deut int a-benn a lakaat ar Vretoned d'ankouat ez int ur bobl, un istor dezhi, ul lennegezh, ur sevenadur, ur spered dishafval, distag diouzh re ar Frañs ha lies a-enep dezhe.

Hag ar stad a zo kablus ag an torfed-se enep da doet a bevar milion a dud a gren hiziv en deiz gant an eon na rafe an Alamagn ur seurt dezhañ!

Met ne gomz ket evit se ag hon digoll ag an droug an deus graet dimp.
Rak, mar vennont e vevfemp vel amizion vat e vo dav dezhe, reiñ an tu dimp kentaf gwellañ da ziskar ar c'hleuz a gasoni o deus savet etreza ha ni. Hag her gellout e roont o reiñ dimp an dorn d'ober ag hor c'hanvroiz ur boblad tud keltiek a yezh, a spered, a sevenadur ha mestr war ar pezh e sell ouzh o bro.

MAE 1943. AR BLEIZ HAG AN DAN

Breizh ha Bro-C'hall... Ha mar en em glemmomp e larer ezh omp fall Frañsion...

Mezheven 1943. EOST 1943. AR VRETONED O TIFENN O GOUEM

(Pediñ a ran al lenner da zistreiñ d'ar pennad am eus gouestlet d'ar skrid mañ abazh an "Den gwenn diskientet...")

GENVER 1944. PIV A ZO DA DA-MALL

Bro-C'hall a zo kiriek da vuntr ar ac. Perrot... Deomp gant ar wirionez : war wall ar C'hallaoued emañ mard omp ar stad nazh omp. Dre se ivez emañ war he gwall eo mar kouezh lod ac'hanomp dinden taoloù tud mezet ha pennastet abalamour dezhi ha ganti.

... Hag ur folledad gwed o tisparti Breizh diouzh ar Frañs; hag honnezh arre kablus bout eñ skuilhet.

MEURZH 1944. LAZHERION AR BREZHONEG

Nen deo ket evel-se e vint akouezet da soñjal hervez spered ar Vro. Breizh hor bro a zle kaout... Ha ne vo ket ag ar Vreizh gallekaet e vo dober met ag unan brezhonekaet. Nen deo ket enta ar c'houlz da labourat evit lemel ganti ar brezhoneg, benveg hep par hon edsavidigc'h, en eskemm na lereñ ket...

MAE 1944. AR RE A LAZH AR BREZHONEG

Pennas eo bet lazhet ar brezhoneg e Gros...

Met ac'hoel er parrezioù lec'h mar deo c'hoazh bev ar brezhoneg perak ne vehe ket balzet mat ar skolioù da c'hanaf gant o ardoù dall ? Perak ne vehe ket desavet ar vistri gant ur spered a vefe groñs en eskemm d'an hini en deus graet kement a zroug dimp.

Un dover eo bremañ evit ar skolioù kristen, evit ar veleion,seval krog er brezhoneg mem enep d'ar galleg mar deo ret.

Mar die d'unan bennak kilaf dirak an arali, emañ d'ar galleg eo da dennañ war-dreñv pa nend eo nemet un "diavaezour" en hor bro-ni.

o
o o

NOTENN - Oudius-kenañ e vefe ober istor diavaez ur gelaouenn evel Dihunamb. E 1913-1914, da skouer, he doa Dihunamb 1100 koumananter, en o zouez 300 beleg. Hogen skignet e oa marteze etre 2.000 pa 2.500 a skouerannoù. Kement-se a ziskouez eo ur yezh bev mat ez eus bet klasket lazhañ hag ivez n'eo ket awalc'h al labour sevenadurel da saveteiñ ar yezh rak n'he deus bet Dihunamb a-benn ar fin levezon ebet war buhez ar yezh. Hiziv an deiz n'eus ket tu da embann ur gelaouenn wenedek evit ar yezh. Ur c'hwitadenn eo bet strivadenn Gidna goude ar brezel.

PENNAO 2

MEVEN MORDIERN ha SOKIOLOGIEZH AR YEZHOU

Daoust m'em eus savet gwechall, dek vloaz zo, ur studiadenn diwar-benn Meven Mordiern, n'em eus ket prizet da vat marteze levezon an hini a zo bet anvet "hor prederour bras" gant Roparz Hemon war an emsav broadel.

Personalezh Meven Mordiern a zo unan eus ar re esparañ, scouezhusañ hag estlammusañ en ur stumm a gement a zo en em ziskouezet an emsav etre an daou vrezel. Setu un den, ur Gall anezhañ, a zo deut da ouestlañ e vuhez penn-da-benn d'ar brezhoneg, n'en deus soñjet biskoazh nemet er yezh vrezhonek, n'en deus bet ken preder nemet ar silvidigezh hag emled anezhi.

Un kristal ez eo bet e meur a geñver, boazet da vevañ an e-un, n'en deus darempredet den ebet nemet Vallee : hennezh a zo bet e vignon nemetañ, an hini a zo chomet feal dezhañ betek ar penn. Moarvat e kenskrive gant kalz tud : e pep kenskriver avat ne wele ket ur c'heneil, ur c'henstourmer na laveran ket. Ne oa stag ouzh den ebet.

Er-maez eus an amzer, er-maez eus pep bro e vefe Meven Mordiern e gwirionez. Un istorour a oa anezhañ, graet en doa e zanvez-studi eus ar ragistor zoken. Gwelout a rae an amzer-vremañ evel maz eo e gwirionez : ur serr-lagad e emzias-pleg an denelezh. Diuntek ha difrom e selle ouzh troioù-distrioù en istor : meuliñ a rae a bep eil Magiariz da vezañ skignet o yezh dre hag pa veze ret hag o sujidi da vezañ stourmet a-enep dezho da virout o hini. An emgann a unan a seblante dezhañ bezañ mat. Krediñ a rae e kevrin an istor a zistruj hep papuez da adsevel, a had hag a ved hep ehan, hag a grou bepred klodoù nevez d'ar C'hrouer. Hag evitañ da stourm evit ur bobl peurdrec'het en doa estlamm ouzh ar "gabestrerion bobloù" hag ar "c'houniderion vroioù."

Rak o tisplegañ pegen bresk eo savadurioù Mab-den en deus klasket Meven Mordiern reiñ kalon d'ar Vretoned en o emgann. Meur a wech en deus taolennet en e bPrederiadennou an drouziwezhoù a zleas aotren pep spi d'ar re drec'het. E o-berenn veur ar "Prederiadennou" a c'hellfe bezañ anvet Levr ar Goaneg.

o

o o

Lennoomp, da skouer, deroù al levrennoù 1 ha 5. Dav eo deomp gouzout, emezañ, "pegen berriadus ha bresk e vez galloud ar yezhoù krouñvañ, ar yezhoù mac'hom..." Ne vezn penaos na chomo ket pell en o sav ar stadoù bras a welomp o vleuniañ bremañ". Piv a grede diouganaf marv ar stad aostriat e 1900 ?

"N'eus arvar ebet da gaout e c'hoarvezo en amzer-da-zont kemadennoù kar bras n'omp ket evit diouganaf an darn vuiañ anezho." Ha palloc'h en hevelep levrenn e asur, sioul : "Tonket eo abred pe ziwzhat d'ar stadoù bras a welomp en hor rannved-ni dic'halloudekaat ha kouezhañ hag a-gevret ganto e tic'halloud-ekay hag e kouezho o yezhoù. Eürus neuze ar pobloùigoù o devo dalc'het start d'o yezhoù edoug ar c'hantvedvezhisad a vac'homerezh. Digor hag ec'hon e gavint neuze da zienkañ, da zigornbroiañ, d'en em ledañ, da adkemerout o c'hrañv ha da lakaat o lavar da drec'hif war hini o mac'homerion."

Er pezh ho'loke da fallgaloniñ - pegen asur e tizez an dud o yezh - e wel Meven Mordiern un abeg da esperout. "An abegoù d'an trokañ yezh ha d'ar c'hemmañ broadelezh e vez bupred an hevelep re... C'hoant d'o mad kerkoulz ha dre c'hoant d'o emvrad." An dud a ya da heul an drec'hourion. Ar youl da drec'hif a'zo eta ar pep pouezusaf en un emsav.

Er Vvet levrenn e pouez Meven Mordiern adarre war ar memes pennvenoz. Sellit emezañ, pegen buan e kouezh hag ez a da netra "ar yezhoù brasañ hag ar stummetañ da badout kerkent ha ma teu da rouessaat, da wanaat enno gouenn ar fram-ataerion hag ar starnataerion boblañs."

O taolennañ strivadennou ha stourmadennou trec'h ar pobloù bihan e venn Meven Mordiern reiñ kalon d'an emsaverion. Lennoomp adarre ar Vvet levrenn. Goude menegañ Slovakiz, Sloveniz, Kroated e tiskleir Meven Mordiern e rank ez Vretoned senkañ en o fenn e c'hellont ober "ar pezh e c'hell ober pobloù bihan, pobloù sujet, pobloù hualet, pobloù hep emsaverzh, pe vez en o zouez tud a galon, tud a labour, dezho deskadurezh hag un emskiant virvidik eus o broadelezh..". War ar bajenn 103 e skriv : "Hefvel e tegouezh gant ar pobloù ha gant an dud a hiniennou: diouzh ma tallezont e c'hoarvez dezho peurliesañ."

o

o o

Perak e tle ar Vretoned klask skignañ o yezh hag hen lakat da drec'hif a nevez ? Amañ e adkavomp ar c'haltiegour, pe, ma karer, ar C'halt kozh o kouzhañ d'an impalaeriezh kelt ast da gat e deroù an amzervezh kristen. Lenn a reomp war ar bajenn 7 eus Vvet levrenn ar Prederiadennou : "Ni a zo war douar-bras Europa an hêred hag ar gendalc'herion n'eus nemet d'an Impalaerded veur savet gant ar Gelted... Ni a zo ouzhpenn hêred ha kendalc'herion ar rouantelezh vrezelgar diazezet gant ar Vretoned en Arvorig..." Ober a ra eus an emsaverion "ar vrogerourion hag ar ouennerourion" ha war ar pajennoù 15-16 e tamell d'ar Vretoned divroet er V-Vvet kantved bezañ chomet hep kas pell awalc'h o aloubadennou.

Un abeg all da ledañ ar yezh : hep un niver bras awalc'h a yezherion ne c'hell ket ur yezh bleuniañ na taurel frouezh. Ur sevenadur ne c'hell kreskiñ nemet en ur bobl niverus awalc'h. Tud a ijin, skrivagnerion veur, hervez lezenn ar bezusterioù, ne c'hellont en em gavout nemet en un engroez a dud diampart pe a dalvoudgezh etre hag a skrivagnerion eil-renk. Setu ar poell a ro Meven Mordiern da ledañ ar yezh :

"Evit ma vo suraat mui-ouzh-mui da hemañ dre un andon founnusoc'h-founnu-sañ bamedz a yezherion, an niver dereat a skrivagnerion en deus ezhomm da deurel sked evel yezh a sevenadurezh war holl dachennou ar Gouzout."

Sofjal a ra Meven Mordiern ne dalveze ket ar boan saveteif ur yezhig, nebutoc'h c'hoazh ur bohad rannyezhoù.

Rak-se e felle dezhañ unyezhañ ar vro "Unyezhañ ar vro ! Ar pal dreist, ar Mennad meur a dle enaouiñ ha kalonekaat ar stourmerion evit ar yezh." (Pred.V. p.27) (1).

Hag ouzhpennañ a ra e : "En ur vro vihan evel Breizh, re eo kaout div yezh war un dro."

Ha didamall a ra e ar mennad taer-se o lavarout en deus ar brezhoneg ar gwir d'en em ledañ e kement bro m'eo bet komzet ar c'haltieg gwechall rak distrujet eo bet enno da heul brezelioù kriz direizh ha torfedoù diniver. Ha ra sofjor e oa Meven Mordiern ur gall :

"Evit ur Gall n'eo ket reneadiñ eo deskif ar brezhoneg ha klask ober anezhañ yezh e empenn hag e galon ; un distro nemetken da hen lavar e vro..."

Prest awalc'h e vije bet Meven Mordiern da lavarout e tle Breizh bout Prus Europa.

o

o o

(1) Fellout a ra dezhañ brezhonekaat an holl anvioù-lec'h. Kv. Labour Jousset a voe awenet gantañ.

En eil levrenn ar Prederiadennoù e tispleg Meven Mordiern ar poelloù a c'hell hor broudañ da stourm a-benn adsevel ur yezh vihan. Er bajenn 9 e tiskleir:

"Peotat dre-holl ar c'hreizennoù-kelenn, ar c'hreizennoù prientiñ deskadurezh..."

Hag izeloc'hik : Hep ar stourm etre ar yezhoù "ar c'hendamouez frouezhus ha yac'hus etre ar broadelezhioù war dachenn ar studi hag an deskadurezh ne vije ket bet anezhañ kennebeut all." Ebarzh "Ur Breizhad er C'hannada" e ra a-hend-all an avezhiadenn-mañ : "Dre-holl ha bremañ a bep amzer, ar galloudusañ hag ar skeudusañ kreizennoù aozañ sevenadurezh eo ar re m'eo bet degaset enno gant ar muiañ a bobloù ar pep gwellañ eus o maizañ hag eus o gouzout." Ma ne fell ket da Europiz eta e taufe o c'hummuniezh-vroadoù da vezañ ur grugell-verien annezet gant amprevaned egiz ma tevio Sina da vezañ eo ret dezho reñf tu d'an holl bobloù a zo o vevañ war he douar tu da vevañ ha da zisplegañ o gallusterioù.

Dreist-holl, eme v'Meven Mordiern, hinienngarour hag enep-stadelour, o stourm evit ar yezhoù hag ar broadoù bihan, e enaouer e kalon an dud ar gred dic'hoantek d'an deskadurezh ha d'ar c'hultur evito o unan.

"An darn vuiañ eus komzerion ur yezh vras a zarempred ar skolioù a-benn en em varrekaat da c'hounit o bare ..."

Er broioù bras ne sav ar skrivagnerion o cberennoù alies nemet evit rastellet arc'hant, a ziskleir Meven Mordiern; er broioù bihan avat int etizet gant ar garantez evit ar gened da gentañ. Na gred ket Meven Mordiern kennebeut all ez eo uhel tre pazenn-sevenadurezh angroecioù ar studioù meur ha bout ma vijent desket, sañset : "Tud en ur ger ha ne dalvezont ket gwell eget Poluneziz ha Papoued Okeania..."

Dre vras e kaver nebutoc'h a dud speredet kaer er broioù bras eget ar broioù bihan :

"Dregantad skrivagnerion vat ar yezhoù meur a zo rister tre..."

Evaljust e vije bet mat kacout niveroù resis. Wall-wazh avat e kav din a chom gwir pezh a lavar Meven Mordiern. Gouzout e raser petra eo ar gouelec'h gall,⁽¹⁾ bez ez eus anezhañ ken war dachenn ar spered ken war dachenn an arboellerezh.

Dalc'homp soñj a-hend-all eus unan a venozioù-stur Meven Mordiern : n'eus ket a vuhez spered gwirion hep intrudu, hep dieubiezh. Eval ma welor pelloc'h ne c'horthoze Meven Mordiern netre digant ar stad gall, pep tra avat digant ar vrogerourion : dezho e oa sevel o skolioù, o levrioù : aozañ o c'helennerezh, prientiñ o arnodennoù.

Er stourm evit ar vro e ra Meven Mordiern eus ar yezh un doare peurc'hroñs. Adkemer a ra ger-stur an eo. Perrot, "Hep brezhoneg n'eus Breizh ebet", gant kalz muioù a nerzh avat. Er Prederiadennoù, levrenn I, p.58 e tiskleir eo ar yezh a ra ar vroadelezh. Dreist d'ar ouenn hec'h unan ez eo : keltiekoc'h e vefe eta morianed o komz brezhoneg eget Bretoned c'hallekaet. El levrenn V ar Prederiadennoù p.15-16 e skriv : "Pa c'houar mat n'eo ket ar ouenn, ar gwad, ar c'horfadur emañ diazez ar vroadelezh..." Ha pelloc'h en un doare splannoc'h : "Ar yezh eo a ra ar vroadelezh ha brezhon eo kement hini en deus graet eus ar brezhoneg yezh e galon hag e empenn." Iwerzhoniz Amerika ne oant ket mui Iwerzhoniz kerkent ha m'o doa dilezet o yezh.

E Breizh eta n'eus nemet ar vrezhonegerion a gont : ober a ra Meven Mordiern anv eus "Breizh c'haouist ha touellus ar c'hallegerion." Ar ouenn kennebeut n'he doa pouez ebet : lias-ouenn e oa ar Vrezhoneg a ziazezas o rouantelezh en Arvorig : "Ar yezh avat a zo bet evit an dud-se war un dro un ere ouzh o c'hennstrollañ hag an erouez ouzh o diforc'hañ diouzh ar pobloù all..."

Ur yezh avat ne c'hell ket bevañ er-maez eus divizoù zo. Unan eus an divizoù-se, hag an hini pouezusañ moarvat, eo an unvanded. Ret eo d'ur yezh bezañ unvan evit trec'hiñ. O studiañ tonkadur ar gresianeg e verk Meven Mordiern penaos "o rannyezhoù n'int ket bet skrivet gant Ieoniz." Gwir eo ez eus bet, da gentañ, meur a yezh lennegel e Bro-C'hres : meur a bobl a oa ivez ha n'eo ket souezhus a vije bet meur a yezh. Pa voe unvanet ar vro - dindan Roma - ne voe mui nemet ur yezh unvan, ar "c'hKoinè", ar yezh voutin.

Hefvel dra a c'hoarvezas p'en em zieubas ar C'hresianed diouzh yev an Durked : "En 19^{vet} kantved" eme v'Meven Mordiern, "labour bras ar C'hresianed desket eo bet unvaniñ ar rannyezhoù pobl." (Levrenn II ar Pred.)

Er memes levrenn e veul Meven Mordiern an Alamand "o deus gouezet adsevel o yezh eus renk ul lavar poblek elec'h m'edo kouezet d'ar renk uhel a yezh a zeskadurezh".

Kasoni en doa Meven Mordiern ouzh ar rannyezhoù, dreist-holl ouzh ar rannyezhoù brezhonek a zo bet frouezh ar sklavelezh hag an diouiziegezh hag o deus "dinerzhed, izelaet ha vilset ar yezh-se (brezhoneg unvan ar grennamzer)."

(1) Gravier (J.Fr.), *Paris et le désert français*, 1958.

Perak e oa Meven Mordiern a-enep d'ar rannyezhoù ? Peogwir e lazhent ar yezh hec'h unan a-benn ar fin. Dedennet eo an dud gant ar yezhoù-meur, ar yezhoù barrek da zisplegañ penn-da-benn buhez ar bed ma vevont ennañ. War ar menoz-se e pouez alies Meven Mordiern pa veneg da skouer "an hoal e denn ar yezherion war-lerc'hiet davet ur yezh veur a sevenadurezh," ha diskleriañ a ra pelloc'h o komz eus marv ar galianeg "eval ma varv ha m'eo tonket da varv kement yezh a beurlizezer d'ar bobl dizek."

Natur eo eta e vije bet Meven Mordiern a-enep d'ar skriturioù rannyezhel. Kemm ar skritur diazezet da heul emglev 1908 ne oa evitañ nemet c'hoari gant lizherennoù (kv. pezh a skrive ebarzh ul lizher d'ur skolaer, embannet ebarzh Gwalarn e 1940. Ne oa nemet maskerion ar re a glaske bepred kemma ar skritur.) Bras tre e voe e levezon ar c'hefver-se war Roparz Hemon. Eñ an hini eo, a viras ouzh Loeiz Herrieu hag a gansourted da zont a-benn e 1936.

Dreist-holl ne oa ket Meven Mordiern evit gouzav ar Wenedourion hag enno e soñj moarvat pa ra anv ebarzh ar "Prederiadennoù", lev.V eus "emc'hloar anozet ha karanteziou trevariet ouzh ar rannyezh-mañ-rannyezh... ar rendaeladegoù diwar-benn an doare-skrivañ a ra abaoe ur c'hantved brasañ levenez enebourion ar brezhoneg." Ha goap a rae ouzh ar re-se o lavarout a oa ret "lezel ar pennoù fall da gabouilhatañ al lizherenneg evel bugala." Diskleriañ a rae e deroù al levrenn gentañ : "Rak erret n'on ket dre liammoù ar garantez ouzh gerioù ha doareoù-lavar ar rannyezh-mañ-rannyezh." Elec'h-all e tiskoueze keuziañ d'ar "brezhoneg unvan ar grennamzer bet dilezet ganto (uhelidi) a zo aet war beouraat." (Levrenn II). Daoust ha ne oa ket Breizh-Izel evitañ ur garmel ?

Da soñj Meven Mordiern e tise an doare-skrivañ KLT bezañ skritur da vat ar brezhoneg. E gwirionez e anzave didro kaer e oa diazezet ar yezh voutin-se war rannyezh Leon (Pred. Lev.V, p.26) : "Kemm da diazezet ar yezh unvan brezhoneg Leon". Reizhañ a rae evel heñ ar reolennoù-se : "Kemm digant ar rannyezhoù ar pep gwellañ." Ha reizhañ a rae skouerioù "ken evit ar sonioù diazezet, ken evit ar gerioù, ken evit an doareoù-lavar hag ar frazennadur. Da skouer diwar-benn ar sonioù-diazezet an h gary, ur son hag a denn da vras ar viridigezh anezhañ an amzer-da-zont ar yezh, a zo aet da get e yezh Leon hag ef miret mat e yezh Treger." E-lec'h-all (Lev.V, p.27) e reziz ivez penaos ez eus ar rannyezhoù brezhonek ur "buihantez dreist a droioù-lavar e ranker tennañ mad diouto."

Hogen n'houle ket evit se klevout komz eus ar "brezhoneg bev", gouez da Loeiz Herrieu. Lavarout a rae : "N'eus ket ur brezhoneg bev; bez ez eus kement ha maz eus a barrezioù ha maz eus a vrezhonegerion." Ha lakaat a rae kiriek da goazh-idigezh an alamaneg e broioù Amerika ar Su (Arc'hantin, Brazil h.a.) ar rannyezhoù komzet gant an divroerion o vont d'ober o annez du-hont. (Lev.II, p.50)

Evit Meven Mordiern e oa ar yezh unvan an hini nemeti a c'halle troc'hañ yezhoù unvan all. Aes eo kompren pezek : re c'heller ket engiz-all barrekeat ar brezhoneg da gevezañ ouzh ar galleg. A-benn gwellañ ar yezh, godeliañ ar yezh skiantel, kreskiñ danvez ar brezhoneg, a lakaat da astenn e graban war holl dachennoù ar Gouzoude e ranked kaout ur yezh unvan.

"Ar renadurezh, ar gelennadurezh, ar dekadurezh, ar ouiziegezh, ar c'henwerzherezh, a berr, an holl oberiantizoù a lakeer dindan an anv a sevenadurezh n'hellont ket ober gant rannyezhoù..."

Diniver eo a-hend-all ar rannyezhoù. "M'ao ket dre zegoù, na zoken dre gantoù e niverer ar rannyezhoù romanek diniaouet eus al latin izel hogen dre viloù..."

Efin, mont a ra betek tamall d'ar rannyezhekourion bezañ e servij mac'homerion o yezhoù hag o broaddelezhioù. Lennomp ebarzh al levrenn II, p.104.

"E-doug eil hanterenn an XIXvet kantved e troas e penn Sloved dilazel an tochek hag ober eus ar slovedeg yezh lennegel o broad. Diwenañ a rae ar menoz-se enno diwar etiz an Alamaned..."

Satuskrak ha berr eta ar gerioù-stur a zastum mat program Meven Mordiern evit ar yezh, levrenn V, p.25 : "Ar gerioù-stur annez ha salvus evidomp : unvan-ni, unyezhañ, gwellañ ha kreskiñ."

Ar yezh unvan evit hag hi ret holl n'eo ket ewalc'h diouti hec'h unvan evit savetañ ar yezh. Ken ret all eo d'ar bobl o gomz ur yezh hag a fall dezhi mirout anezhi kaout emskiant-pobl ha lerc'h-bro. Meven Mordiern en deus pouezet kalz war ar soñj-se penn-da-benn e levrioù. El levrenn gentañ e tiskleir diwar-benn ar C'hresianed :

"Gresianed an istorvezh, ar re zesket anezho. Lerc'h n'eo diwar a holl egezh ha diwar o sevenadurezh na gavent ket par dezhi a bro all ebet n'o deus amprestet ger koulz lavaret digant ar yezhoù estren komzet war o zro..."

Ha setu perak e oa Meven Mordiern a-du krenn ivez gant ar glanyezhekourion

Diouzh un tu all e tispleg kement-mañ e-zivout dic'halloud an engrezioù da ladañ o yezh ha da virout anezhi zoken. O komz, da skouer, eus an divroerion

a rankes kuitaat Breizh d'en em werzhaf e Bro-C'hall war glask un tamm bara kraz :

"... An ermaeziedegoù-tud displeituz da ledaf ar yezh : an ermaeziedegoù-tud peorion dizesk ha distur, hini Vreizhiz e Bro-C'hall e dibenn an XIXvet kantved hag e deroù an XXvet..." Ha diskleriañ a ra perak : "Ret eo e vefe eus an divroerion broadelourion emskiantek, dezho un anaoudagezh vev eus istor o fobl, stad enno da heul eus komant a ra o broadelazh... Ret eo ouzhpenn e vefent bleniet, ambilhat ha kenstrollet gant tud desket kenyezh dezho."

Ha pelloc'h, er gentañ levrann bepred, goude ober anv eus nn Alamanded enbroet er Brezil "dizesk ha digevret" :

"Evit dont da vezañ un nerzh o tle an niver kaout simant an emskiant vroadel hag, ouzhpenn-se, endevout framm, stern ha blenierzh rankadoù-tud diorroet ha desket a-ratozh evit bleniañ, strolañ ha frammañ."

Anat eo evelato eo kanstag an emskiant-pobl ouzh ur gevredigezh kenurzhiet ha setu pezh a verk Meven Mordiern ingal ebarzh an arroudennoù emañ o paouez menegiñ. Dav eo eta kaout ur stad dishual pe emren, pe, da vihanañ, evit divroerion dreistholl, ur stad ebarzh ar stad. Merat a ra Meven Mordiern ar gudenn-se dreistholl an eil levrann pa ziskouez petra eo ar "frammatierion hag ar sternataerion boblañs" egiz ma ra anezho :

"Talvoudigezh sevenadurel ur yezh, al levezon he devez war hec'h amzer, ha, dre ar skridoù e lez war he lerc'h, war an amzer-da-zont, a vez dalc'hmat diouzh niver ha talvoudigezh an dibaboù-tud a ra gant ar yezh-se..."

Hag izeloc'h e lavar ouzhpenn Meven Mordiern :

"Diwar tonkadur al latin izel e welomp petra e teu da vezañ ur yezh unvan, ur wech m'eo aet diwar dro ar bobl gouenn ar frammatierion hag ar sternataerion boblañs..."

N'en em gemmesk ket ar frammatierion-se gant rankad ebet daoust ma rank Meven Mordiern gwiriañ e tennont o ozin dreist-holl eus nevez-vourc'hizion deut a nevez zo eus ar werin :

"Ar peb all (eus ar stourmerion evit ar yezh) a oa tud nevez savet eus ar bobl d'ar vourc'hizegezh : medisined, breutaourion..."

Ar gouerion drezo o unan avat n'int ket barrak d'ober netra evit o yezh. C'hoarvezet eo int deut a-benn da skignañ o yezh evel e Roumania, a lavar Meven Mordiern; n'o deus graet avat nemet paogwir n'o deus kavet dirazo nemet kouerion

all. Merkañ a ra e ser kouerion c'halian en henamzer penaos "he foaldod d'ar galianeg n'edo e gwirionez tra all ebet nemet he divarvegezh da zeskiñ al latin..." (Pajenn 23)

Neuze eta n'eus ket muioc'h da c'hortoz digant ar werin eget digant ar vourc'hizion o deus dilezet ar yezh hag o broadelezh en o raok. An hevelap lusk o bount : en em gemmeskañ gant ar re o deus ar galloud hag an nerzh. Setu pezh a c'hoarvez pa vez peurdrec'het ur vro, ha kollet ganti betek hec'h emskiant vroadel. E Breizh eta n'eus spi ebet da adsevel ar yezh ma n'eo ket adsavet en arak ar spered broadel. Gouidi eo ar re a lavar ar c'hontrol.

Oc'h adkemer skouer ar C'halianed e skriva Meven Mordiern ebarzh ur Breizhad er C'halianed :

"Emañ hon tro-spered a vremañ - ha kamant-se dreist-holl hon lake en arvar - hevel tre ouzh hini ar C'halianed eus an trade hag ar pevare kantved ma komz Kamilh Julian anezho en e skridoù. Bez e karent Galia o bro c'henidik hogen peurbec'hennet e oant gant spered Roma..." Ha menegiñ a ra Rutilius Namatianus, ur C'helt anezhañ, o kanneuliñ klodoù Roma. Ha diskouez a ra - war-lerc'h Roparz Hemon - perak o doa c'hwitet ar Falibred, perak eo tonket dezho c'hwitañ n'eus forzh penaos :

"Falsat dezho o spered evel hon hini-ni gant an deskadurezh c'hallek o deus droukvesket Galia, Frañs ha Bro-C'hall. Ar rannvedad-douar liesyezhek ha lies-ouennek eus an henamzer hag eus an amzer-vremañ, ar vamm veur Kubolo a herberc'h hag a vag war he douar abaoe milvedoù poblou eus an Hanternoz, ar Gwalarn, ar Reter hag ar C'hreisteiz he deus komzet ibereg gant Adiatunnus, keltiek gant Verkingetorike, latin gant Ausonius, germaneg gant Charlez-Veur, okitaneg gant Bertrand de Born, hag a zalc'h d'hen ober dre ziwedoù Euskariz, Breizhiz, Flan-dreziz, Elzessiz ha Kreisteiziz, ar rannvedad-douar-se, anvet Galia gwechall, Frañs bremañ, he deus taolet he skeud war ar stad unyezhek, kreizeler ha stiogañ-hefvel savet en ur c'hoir anezhi gant ar C'hallaoued."

Gervel ar Vretoned d'ar stourm eo a ra Meven Mordiern a-benn ar fin eta, stourm sevenadurel da gentañ hogen awanet gant ar spered broadel ha distag mat diouzh beli ar stad mac'hom :

"Na spiomp netra, na c'hortozomp netra digant ar C'hallaoued, digant ar stad o deus savet, digant ar bureverezh a zo renet gant ar stad-se. Hogen spiomp pep tra, gortozomp pep tra diganeomp hon unan... er-maez eus ar stad hag en hec'h enep a-wechoù..."

Ne cufed bezañ sklaeroc'h. Anez bout spiswel, taer ha kalet omp kollet, a ziskleir c'hoazh Neven Mordiern :

"Birviken ne anzavo a c'hrad vat ar C'halleoued da vroadelezhioù nann-gallek ar Frañs gwirioù par da re o broadelezh-i... An holl lec'hioù aloubet gant o yezh ne ziloizint biken nemet diwar ret ha nerzh ar c'hleze a-us d'o fenn.. Er stourmad-se a vo hir ha garv meurbet - her boulc'hañ ne reer ken - ez eo galvet pobloù Okitania anezho an tolpad stankañ etouez ar broadoù nann-gallek, en tu-hont da 8 milion a yezherion .., da reif dreist-holl taol an diskouin..."

N'eus addispleg ebet da ober a gredañ, nemet on diskredik awalc'h war barregezh Okitaniz da c'hoari ar roll a fellfe da vNeven Mordiern o lakaat da c'hoari. Evezhiañ a rin kement-mañ hepken : an den-se eo e reas van an Ao.Falc'hun da harpañ en e arnod e 1945-1946 da adsevel ar yezh unvan en he glended - egiz ma intente M.M. anezhi - en ur skarzhañ diouti kement en doa degaset anni ar gwenedour Loeiz Herriou hag a gasae a-greiz e galon.

o

o o

PENNAD 3

PENNAOS E VEIZE ROPARZ HEMON

AR STOURM EVIT AR YEZH

Menoziou Roparz Hemon diwar-benn ar stourm evit ar yezh o deus endroet a-hed ar bloavezhioù hag an dra-se n'eo ket souezhus rak stad ar yezh en deus kemmet kalz abaoe ar mare m'en deus kroget Roparz Hemon da skrivañ e brezhoneg, war-dro ar bloavezh 1920. D'ar mare-se e krede Roparz Hemon e vije awalc'h dezhañ bezañ ur skrivagner a ijin evit saveteif ar yezh vrezhonek, egiz ma kred emichañs ur skrivagner nevez deut d'ar brezhoneg - e-kefver Roparz Hemon - Per Helias, lakaet e kredfe e gwirionez e c'haller saveteif ar yezh. Roparz Hemon avat a voe disouezhet buan tre hag e gese en deus diavaezet sbarzh e varzhoneg "Pirc'hirin ar Mor"

Pa greden, teget mik, ouzh skleur va fouge
bemañ ar bed gant ur sonarezh rannzel

hag ivez ebarzh ar pennad embannet evit ar wech kentañ e 1930 ha talbannet d'ras evel hen :

"Gwelomp 1930... Ma vije roet da Vreizh ul lennegezh vras e teuje buan, a greden, d'he c'harout ha d'hec'h azaqueziñ ha lakaat ar yezh en he sav plomm ne vije goude nemet ur c'hoari. Daoust pegen seunek ha diekiant e oa ar gredann-se hen lakaat a ran amañ hep keuz na mezh rak ur gredann gaer e oa."

Er penn-kentañ holl e krede Roparz Hemon e c'halled saveteif ar yezh dre un emsav sevenadurel rik distag a-grenn diouzh ar veli c'hall e Breizh hag a c'halvfe war-peun ar Vretoned d'ar stourm evit ar yezh. Ne lakae politikerezh ebet

en emsav-se evel m'hen diskouez ar pennad a embannas ebarzh "Breizh Atav" e 1926, d'ar 5 a viz D'hwevrer :

"D'an neb a garo :

"...Setu perak e ra muioc'h a blijadur din gwelout ur bugel diwar ar maez pe ur c'houer o lenn Prifsezig an Douar, rak ar re-mañ, da vihanañ, a zo er gêr gant o brezhoneg hag evit mont d'ar galleg eo o deus un hent hir dirazo. ...Reiñ deskadurezh d'an dud diwar ar maez en o yezh vroadel, aze evidomp emañ an dalc'h. El levrioù-pobl a embannimp - ha va menoz eo embann kalz anezho - ar skeudenn a zalc'ho lec'h ar mestr-skol, rak hemañ ne oar nemet dihefchaf tud Vreizh war-du ar galleg hag o lezel goude gant o diouiziegezh. Ar re a weler hiziv o tere'hel kuzul kenetrezo da c'houzout penaos lakaat deskiñ ar brezhoneg er skolioù a zo heñvel ouzh al logod o klask stagañ ur c'hloc'hig ouzh lost ar c'hazh. An ti-skol a vo e pep parrez diwezhañ kreflec'h ar galleg gant an ti-kêr hag ar presbital. Lizig a raio evit ar brezhoneg muioc'h eget votadennoù ar c'huzulioù-meur ha kelc'hilizhiri an ao. 'n Eskob d'ar vistri gristen. Ha muioc'h egedoc'h hag eget Gwalarn, aotrounez, daoust pebezh fouge a zo enoc'h."

Kredif a rae Roparz Hemon neuze eta, e oa tu da savetañ ar yezh war-seun nemet o skignañ levrioù ha kazetennoù brezhonek war ar maez a vil vern.

Pell amzer en deus padet Roparz Hemon da esperout e c'hellje tizhout ar bobl war-seun. War an dachenn-se eo rat menegiñ un oberenn a rae Roparz Hemon kalz a bouez dezhi : Brezhoneg ar vugale hag a yeas endro betek ar brezel. Digor e oa ur c'hef ha diouz an arc'hant a veze lakaet ebarzh e kased levrioù evit netra da vugale ar skolioù. Bet en doa Roparz Hemon an dezo ivez da embann ur rummad levrioù bihan evit ar vugale, levrioù pamp gwennek evel na rae anezho. Na vos embannet, a gav din, nemet "Per ar C'honikl", "Ar roue Lir", hep kontañ eveljust "Prifsezig an douar", "Ni-jadenn an aotrou Skañvig" hag un nebeudig re all c'hoazh. C'hwitañ a rae an oberenn se evel ar re all dre ziaer ar c'hef hag a harperion.

"Kannadig Gwalarn" a grogas da zont er-maez e 1933 a voe ur strivadenn all da dizhout ar bobl. Fellout a rae da Roparz Hemon ober anezhoñ ur "magazin" modern gant pennadoù a bep seurt ennañ diwar-benn ar pezh a c'hell dedennañ den boutin an ugentvet kantved : er c'hefver-se, rat eo anez, ne oa netra "breizhat" ennañ, da lavarout eo netra folkloral. Hogen skrivet e oa ar pennadoù en ur yezh aes ha klask a rae Roparz Hemon skeudennaouiñ e gelaouenn en un doare plijus. A-benn ar fin e rankas "Kannadig Gwalarn" paouez evit an hevelep abeg bepred : diouer a arc'hant hag a harperion. Oudius tre e oa koulskoude ar strivadenn-se hag a oa mennet da ober kempouez da "Walam" a ranke gouestlañ er bloavezhioù-se ar pap brasañ eus he niverennoù da skridoù diases awalc'h Mervin Mardiern.

Huñvre Roparz Hemon eo bet e gwirionez ur reverzi sevenadurel a rofe d'ar bobl alc'houez he yezh dre vuzhdu koulz lavaret hag a rofe tu d'ur vuhez spred

en em ledañ dre Vreizh a-bezh. Spi en deus bet pell amzer e c'hellje un emsav egiz an hini a zisplege ebarzh niverennoù diwezhañ Gwalarn arsak ar brezel ha diwezhatoc'hik ebarzh Arvor, (27-6-41), "Unan da zeskif da unan", ober ar burzhud a c'hortoze. Dav e vije bet d'un nebeut tud kalonek stagañ da zeskif lenn d'an dud diwar ar maez ha reiñ dezho gred evit ar brezhoneg - an diwezhañ diviz-mañ a oa a bouez dreist-holl - evit na teufe ar skolidi-se da vezañ kelennerion d'o zro ha na skignfent anaoudegezh ar yezh skrivet e berr amzer e Breizh-Izel. Siwazh, ne voe ket tu morse, - na voe ket goar kennebaut - da lakaat an tan-gwall-se da gregañ.

Bez e c'hellit mervout a-hand-all ne c'hortoze Roparz Hemon nepred sikou ebet a-berzh ar stad en oberennoù-se.

Arvor a zo bet an arnod diwezhañ da grouiñ evit mat ur wask bobl e brezhoneg - mont a rae war roudoù Kroaz ar Vretoned ha Kannadig Gwalarn gant un elfenn vreizhat bennak - da lavarout eo, da skouer, kontadennoù pobl egiz ar re a oa kin-niget d'ar bobl abaoe maz eur kroaz da embann skridoù evit ar vrezhonegerion diwar ar maez. Hogen kavout a raed ivez skeudennoù, ha pennadoù liesdoare diwar-benn skiantoù ha kudennoù a bep seurt. Evel gwallloc'h Arvor moarvat eget Kroaz ar Vretoned. Berzh a raeas Arvor a-hand-all.

Ouzh ar strivadennnoù-se eo rat stagañ savidigezh ar brezhoneg seun. Pal ar "brezhoneg seun" e oa priedañ ur yezh aes d'ar re a groge gant studi ar yezh ha tud ar bobl dizek. Moarvat e velle ar yezh-se, evel ma verke Roparz Hemon e unan, darn eus pezh a ra priz ar yezh poblek evit skrivagnerion 'zo : an "troioù-lavar-saourus". Hogen dizebenn a rae ur skoilh bras a vire ouzh ar brezhoneg da vezañ skignet : dizunvanded ar yezh ken er stummoù ken er gerioù, pinvidigezh re stank ar yezh lennek koulz hag hini ar yezh poblek hengounel e-touez ur bobl hag a ouie he yezh nebeutoc'h-nebeutañ war wall an deskadurezh c'hallek ken ha doa da addekiñ anezhi mui pe vu. Gouzout a rae en deus klasket Roparz Hemon dibab ar gerioù boutin d'an holl rannyezhioù kement hag ar re a zeus endro ar stankañ er yezh. A c'houdevezh e rae Roparz Hemon ingal gant ar brezhoneg seun o sevel pennadoù ha skridoù a bep seurt, kontadennoù ha romantoù zoken er yezh-se. N'em eus ket ezhomm ober ur roll anezho emañ.

Diouz ur tu all e felle da Roparz Hemon enframañ pinvidigezhioù ar yezh poblek er yezh lennek a oa da vzañ yezh voutin Brezhoned an amzer-da-sont. Goulenn a rae mont d'ar bobl er brezhoneg a gomprens hag ouzhpennañ a rae :

"Ar brezhoneg lennek ne vo nemet evit o bugala..." (Ur Breizhad oc'h ad-kavout Breizh)

Mat e vefe adlenn ivez ar rakskridoù a skrivas da zastumad kontadennoù Jakez Riou koulz hag an hini a vos embannet a-gevret gant romant Youenn Drezen "Itroñ Varia Garmes". Displegañ a rae Roparz Hemon e oa ar yezh lennek ur grouidigezh arzel zoken pe denne impli eus ar yezh poblek. Ur skrivagner n'eo ket ur marnetofon ez eo.

Erbediñ a rae Roparz Hemon ivez studiañ pizh ar skrivagnerion boblek kozh daoust ma'z eo didalvez alies o oberennoù (setu da vihanañ pezh a soñje neuze).

"Rak ar skrivagnerion gozh ha darn eus ar re a skriv evit ar bobl bremañ hag i diouizieh hag a spered gall alies a zo hor mistri - a bell bras siwazh - war ar yezh..." ("Ur Breizhad...")

Ha war un dro e liesskrive Roparz Hemon an troioù-lavar poblek e sell d' an danvezioù-skrivagnerion.

Diouzh ar vammenn-se ez eo albac'henn Roparz Hemon gant ar gwenedeg. Gou-lenn a re digant ar skrivagnerion studiañ a zevri ar rannyezh-se ma kaved enni ar stankañ an troioù-lavar hag ar gerioù talvoudus. O sileñ a rae ebarzh e skridoù, e varzhoniezh dreist-holl bewech m'en deveze tro. Gepred gant ar memes soñj avat: pinvidikaet ar yezh voutin, ha gant ar ratozh-se ivez e embanne "Tefzor ar gwenedeg". Lod zoken o dije gallet tamall dezhañ gwallegañ rannyezhoù ken pinvidik hag ar gwenedeg, ar c'hernevezg, da skouer. En ur ger, klask a rae Roparz Hemon imboudañ ar rannyezhoù poblek war ar yezh lennek.

Er memes amzer avat e nac'he implijout ar yezh poblek hec'h unan en e skridoù, rannyezh ur c'hanton n'eo ket yezh ur vro ez eo. Ar "brezhoneg saun" a zlee bezañ yezh voutin kentañ ar Vretoned: a-hend-all e vije bet degaset da ober gant ar galleg evel yezh voutin etre komzerion ar rannyezhoù brezhonek. Setu da belec'h eo bet degaset ur skrivagner evel Per Halias e unan.

Nac'hañ ivez reiñ d'ar bobl al lennegezh a oa bet savet eviti betek neuze. Evit un abeg mat: n'ha doa ket mui ar bobl d'ober amañ. Elec'h ar sorbiennoù hag ar c'hontadennoù giz kozh - "...Ne vezont ket lennet gant ar bobl ha na gav ket plijadur enno..." (Ur Breizhad...) - a kinnige Roparz Hemon traoù modern, romantou istor pe romantou polis egiz Feval, Walter Scott pe Sherlock Holmes. Ha setu penaos e troas Roparz Hemon evit ar bobl romantou egiz "Ar Pesk saour", gant Paol Feval ha penaos e ijines e brezhoneg saun kantadennoù pe romantou polis heñvelaet diwar ar re saoznek: "Ur prenestez a oa digor". "Ar C'horf dindan treid va zad-kozh", "An ti a drizek siminal".

Roparz Hemon eta, evitañ da argas ur folklor ha n'eo ket mui bev evit ar pep brasañ eus ar werin en deiz a hiziv, en deus klasket tizhout ar bobl gant stummoù lennegezh modern etrevroadel. Klasket en deus evel-se ivez pellaat ur sklerozadur a oa o c'hounit tamm ha tamm al lennegezh vrezhonek evit ar bobl. O vezañ ma n'eo ket kelennet hor yezh er skolioù ha ma ne fell ket da renerion an emsav rannvroel rannañ ger diwar e oberenn n'en deus ket gallet kas da benn e

vennad: g'eo bet lennet al levrioù-se nemet gant al "lenneion" evel boaz hogen diskouezet en daus an hent d'ar re a fello dezho pourchas danvez lenn d'ar Vretoned pa grogint da addeskifi o yezh.

Azaouez en doa Roparz Hemon ouzh ar bobl. Skrivañ a re ebarzh "Ur Breizhad..." er pennad "Aneoudigezh ar werin", p.104: Ret eo, emezañ, d'ar skrivagnerion

"...reiñ ul lec'h bras d'ar werin en o skridoù. Hogen n'eo ket war an hevel-lep digerez (plijout d'ar vourc'hizion c'hallekaet a c'houlenn folklor evit o diduamant)..."

Ha pallec'h :

"Anacut ar werin a fell daomp dre m'ha deus ur gentel evidomp; dre m'eo eno e kavimp sichenn hon arz, hol lennegezh uhelañ; marteze sichenn hor prederouriezh, hor buhez a-bezh..."

Ha kounañ a ran ur pennad all er memes levr elec'h e lavar Roparz Hemon e fell dezhañ lekaet kouer Breizh da vezañ mestr e Breizh ur wech ma vo deut da vezañ desket dre ar brezhoneg.

Na lavarin ket on-me a-du gant kement a zispleg Roparz Hemon: da skouer, ne gredan ket e c'hellor kevout ur brederouriezh - a zo klask ar wirionez - en aneoudigezh ar werin; diouzh un tu all, e sonjan n'eus ket mui tu da dizhout ar bobl dre ar brezhoneg; en neontekvet kantved en dije gallet kouer Breizh dastum deskadurezh dre ar brezhoneg ma vije bet e Breizh un emsav spiswel ha kalonek swalc'h evit diazezañ skolioù brezhonek e pep lec'h e Breizh izel; ur wech m'en devoe ar stad gall savet e skolioù gallek er vro-mañ e oa re ziwezhat. Mestr ar gelennadurezh - zoken er skolioù "kristen" - eo ar stad gall ha dre se ne c'hell an emgann sevenadurel bezañ nemet politikel. An den prevez a c'hell ober nebeutoc'h nebeutañ war dachenn ar sevenadurezh dre vras. Ha Roparz Hemon, koulz ha Meven Mordiern - a anzavas diwezhatoc'h en doa graet ur fazi, ebarzh al lizher a skriva da Arzel. Even ha moulet e niverenn 76 Al Liamm, e oa touellet o kredañ e c'helle an den sañ e unan hep sikour ar stad e stumm pe stumm ober un dra bennak a bouez evit ar yezh hag ar sevenadur brezhonek.

Ma poanie Roparz Hemon da ober eus an emsav evit ar yezh un emsav poblek ha ma felle dezhañ skignañ ar yezh lennegel e-touez ar werin dindan stumm ar brezhoneg eun (daoust ma anavez eveljust ne oa ar yezh-se nemet ur bazenn war-du un anaoudegezh klokoc'h eus ar brezhoneg ha merkañ a rae peurgetket ne c'helled ket implijet an trioù-lavar er stumm-se eus ar yezh), e venne ivez kas war-raok la-bour Frañsez Vallee da unvaniñ ha pinvidikaat ar yezh. Skrivañ a ra ebarzh "Tadoù ar Yezh" (Ur Breizhad...) :

"Kaout ur yezh unvan, seven, kempenn, kribet mat a ranker..."

Goulenn a rae zoken er pennañ "Ar Ger bev" eus ar memes levr e ve unvanet an distagadur evit ar prezegerezh hag ar c'hoariva da vihanañ, kv. p.206. Da notañ a-hend-all n'eo ket bet dilezet ar soñj-se gant emsav ar brezhoneg peurunvan peogwir e klask Kervella ebarzh e Yezhadur Gras embannet e 1944 diskleriañ petra a tle bezañ distagadur ar brezhoneg peurunvan o tere'hel kont eus brezhoneg Gwened evit al lizherenn -v-(e-ù), da skouer.

o
o o o

War un dro e tle ar yezh bezañ sozet diouzh ezhommoù ar vuhez vodern. "Diouzhtu e rank ar brezhoneg bezañ ur yezh unvan, gouest da zisplegañ kement tra koulz hag ur yezh all..." ("Ur Breizhad...A-enep d'ar galennadurezh divyezhek".) Ha tamall e ra d'ar rannvoelourion : "Bep gwec'h m'hoc'h eus un dra bennak a bouez da lavarout un tammig dreist ho prederennoù pemdeziek e rankit mont d'ar galleg diouzhtu pe neuze ez eo gwel ganeoc'h tevel..." (Id.)

Perak o deus ar skrivagnerion gozh forañet o amzer o sevel sorbiannoù didalvez peurliesañ elec'h prientif al levrioù jedoniez, douaroniezh, istor, naturouriezh h.a. o dije aotreat ar stourmerion evit ar yezh da c'houlenn diouzhtu ar skol vrezhonek ha n'eo ket ar brezhoneg er skol ?

Peogwir e verze mat ne vije ket tu da saveteif ar yezh ma ne oa ket lakaat e tailh da gevezañ ouzh ar galleg war holl dechennoù ar Gouzoud e strivas Roparz Hemon da embann levrioù Meven Mordiern daoust pegen diaes o oant da lenn evit al lenner boutin, hep doujañ pellaat koumananterion nevez ha koll koumananterion gozh.(1)

Gant ar memes soñj atav e embannas e 1934 "Mentoniez" Kerjean hag e kin-nige moulañ ur c'helic'geriadur e stumm ar rumm-levrioù gallek "Que sais-je". "Harter-kant levr hon eus ezhomm anezho..." a oa talbann ar pennañ ha reizf a rae ar roll eus an testennoù a oa da verat : loenoniezh, yec'hedouriezh, douaroniezh h.a. (E Kembre ez eus rummoù levrioù seurt se e kembraeg hag embannet int gant ar ... Skolveur, ya, tadoù gant ar Skolveur). Aze c'hoazh e c'huitas Roparz Hemon :

Breizh n'eo ket Kembre hag ar Skolveur a zo e Roazhon n'eo ket Skolveur Breizh ez eo a gav din. Muioc'h en dije graet forzh penaos m'en dije bet arc'hant : rak skrivagnerion a gaved ha Kervezioù da skouer en doa savet e "estrihouriezh" da vare ar brezel.

Ne c'helled ket avat sevel ar skridoù-se e yezh ar bobl. Setu pazz a zisklerie Roparz Hemon er pennañ a voulas ebarzh Gwalarn, niverenn 70 :

"Ne skuizhin biken o lavar pebezh fazi a reer pa soñjer ez eo ar yezh wellañ yezh ar bobl. Ar yezh wellañ eo ar yezh a c'hell servijout d'an holl, desket ha dizesk, da zisplegañ kement o deus ezhomm da zisplegañ. Er feur-se, yezh ar bobl, ne vern pegen bev, pegen sasun, pegen kaer zoken ez eo peurliesañ, a zo diglok hag e rank bezañ klokaet gant ar yezh lennegel."

Abaoe pell avat e poueze Roparz Hemon war ar menoziou-se. Pell zo ivez e nac'ho degemer alioù ar yezhoniourion a-berzh-stad diwar-benn ar brezhoneg. Hervez ar re-se e oa arabat implijout gerioù na oant ket implijet gant ar bobl betegout na zeuje ar yezh da vezañ artifikel. Neuze e vije barnet ar yezh d'ar marv : n'eus nemet ar galennadurezh yezhezhek e brezhoneg a c'hell ober e ve implijet ur brezhoneg lennegel gant ar Vretoned. Arzack kelenn ar yezh-se na vo bev nemet etouez un doznadig tud - eo ret da gentañ krouiñ anezhi. Rak-se ne rae forzh Meven Mordiern eus lezennoù ar yezhoniezh, pe, evel ma lavar Roparz Hemon, eus lezennoù ar yezhoniourion. Hemañ a skriva ebarzh "Ur Breizhad..." p.213 :

"N'eo ket digant ar bobl avat, damasaat ha dizesk, maz aimp da c'houlenn petra a zo mat ha petra a zo fall da lavarout..." ("Danvez evit kentekrid ur ... iadur")

Hag e-lec'h-all :

"Yezh ar bobl a zegemeroomp. N'eo ket d'an em chalañ gant lezennoù yezh ar bobl rak hervez al lezennoù-se ez eo barnet ar brezhoneg ha Breizh da vervel." Ha goap a ra Roparz Hemon ouzh ar re a grad n'eus gwir da "stummañ gerioù hep goulenn ali ar sakrist, ar c'higer pe ar c'hemaner."

Anat eo ez eo savet ar gerioù gant ar re o deus ezhomm anezho : ur c'higer a c'hell sevel ur ger o talvezout d'ar c'higerdi, ar c'hemaner d'ar gwieriezh. Anez strishaat tachenn ar brezhoneg da vuhez ar c'higer, ar c'hemaner pe ar sakrist e tle pep den, ne vern pe c'halvedigezh e ve e hini, kaout ar gwir da sozañ ar gerioù en deus ezhomm anezho, pe ijinour, pe zoueoniour pe strilhour pe vezag e ve.

An hini kentañ eo bet Roparz Hemon o tiskleriañ a tle ar brezhoneg bezañ yezh an holl Vretoned gwitibunan. N'eo ket eus ar re a garfe gwelout kouerion Vreizh Izel serrret en o "ghatto" : int a rankfe kendere'hel da gomz brezhoneg; ar voure'hizion avat, an dud dreat, an dud eus kêr, ar re e vije ganto galloud ha pinvidigezh ha deskadurezh, ar re-se, 'keta, a badfe atav da c'hallegeañ. E gwirionez

(1) Seurt skridoù a vije bet liesskrivet en hon amzer. Ret eo notañ e embann R.H. "Ar Ger Keltiek abaoe 1951 evit krouiñ ar geriadur brezhonek a glot gant holl stummoù ar vuhez vodern.

ar re a erbed ar politikerezh-se - hag a zo bouc'hizion o unan - a gomz galleg hepken er gêr gant o gwreg hag o bugale. Petra a lavar Roparz Hemon er pennad "Ar brezhoneg hag ar galleg en emsav" eus "Ur Breizhad..." ?

"Ma ne striver ket da zaskorifiñ d'ar brezhoneg e wir lec'h evel yezh ar ouiziegezh, al lennegezh, ar galennadurezh hag ar stad, evel yezh hor sevenadurezh, en ur gêr, ma n'anzaver ket splann n'eo ket ar brezhoneg ur gevrenn eus hor buhez vroadel hogen ur benveg evit an holl, an istorour, ar sonour, an esperantour kerkoulz hag ar c'houer, ar micherour hag ar c'hasker bara, ne dalv ket ar boan stoum evitañ. Lezomp-efi diouzhtu da vervel."

Diouz ar sturiennañ-se e tever politikerezh Roparz Hemon diwar-benn ar yezh. Dilezet en deus Roparz Hemon tamm ha tamm ar soñj e c'halle ur skrivagner e Breizh bevañ en e dour olifant o vamiñ ouz trivliadoù e galon evel ma skriva er pennad diwar-benn natur al lennegezh ebarzh "Ur Breizhad...".

E 1930 avat e oa kemmet e soñj ha displegañ a rae Roparz Hemon ebarzh pennad diwezhañ "Ur Breizhad..." e riskle Gwalarn muioc'h-mui "a-ziwar an dechenn lennegel war an dachenn gevredigezhel..." a-ziagant an doa merket Roparz Hemon, endeo, e ranke ur skrivagner stoum evit e yezh e Breizh (ebarzh "An Aotrou Bimbochet e Breizh"), da lavarout eo evit e vro a-benn ar fin. Setu avat komzoù Roparz Hemon er pennad a venegen diouzhtu :

"Ma fell d'al lennegezh bleuniañ hag efediñ e rank bezañ stag ouz ar vuhez kevredigezhel kentoc'h eget unan, lennegezh an engroez kentoc'h eget lennegezh an den ha trivliadoù e galon... Hag hep yezh d'ar, hep deskadurezh, hep emskiant vroadel, peseurt buhez a c'hall bezañ en ur vro ?..."

Hag er pennad "Ar Gêr bev" er memes levr :

"Splann e welen ha splann em eus gwalet bupred n'oa al lennegezh evidomp nemet un hent, n'oa ket e doare ebet ur pal anezhi hec'h unan..."

En degouezh-mañ e veneg Roparz Hemon tonkadur ar provañseg : kacut skriva-brudet er bed a-bezh n'en devo ket talvezet da saveteiñ ar yezh tamm ebet.

Perak ? Respont a ra Roparz Hemon er pennad "Studi hol lennegezh" :

"Arabat krediñ hor bo ul lennegezh vras hep spered broadel yac'h."

Ma laker er-maez Mistral hag a oa broadelour provañsat, daoust hag ez eus ul lennegezh veur e Provañseg ?

o
o o

N'eo ket tenn kompren goude-se penaos en deus lakaet Roparz Hemon ar stoum a-enep d'ar galleg e-touez penna-gealioù an emsav : ar galleg eo a laz hor spered broadel hag ar brezhoneg war un dro gentañ. Lennema ar pennad : "A-enep d'ar galennadurezh divyezhek" (implijet da zaskiñ ar galleg d'ar re na ouzont nemet brezhoneg ha n'eo ket da zaskiñ brezhoneg d'ar re na ouzont nemet galleg) :

"Ne gredan ket ez eo ar galennadurezh divyezhek e laz ar yezh. Anat eo avat n'eo ket evit he saveteiñ. Kaer ho pezo lavarout : miriñ an div yezh, grit gant houmañ amañ, hag a-hont gant hounnezh; ar bobl a gomzo an eil hag a zilezo eben. N'he deus ket ezhomm eus daou anv evit anvel an hevelep tra..."

Ha polloc'h e lennomp :

Rannvroelezh a gerzh a-unan gant divyezhegezh. Broadelezh a-unan gant un-yezhegezh. Ar galleg en hor skolioù eo spered Bro-C'hall en hon touez. Ha keit hag e vo spered Bro-C'hall en hon touez e vo hor broadelezh en argoll..."

Hag ouzhpennañ a ra Roparz Hemon :

"Etre ar galleg hag ar brezhoneg ez eo ret dibab..."

Ne c'helle ket e Breizh unan eus ar yezhoù-se trec'hif hep ma ve trec'het eben. Pep politikerezh rannvroel diwar-benn ar yezh a zo tonket da c'huitañ dre m'eo diboell.

o
o o

Evit tizhout ar pal-se -- advezhonekaat Breizh - e kont Roparz Hemon da gentañ war labour ar Vretoned kenurzhiet atrezo hep darempred gant ar stad gall a zo enebour natur hor yezh : penaos e c'halle kacut c'hoant d'he saveteiñ ? Digoromp adarre "Ur Breizhad..." p.198, "Gwalarn e Breizh" :

"Saveteiñ e vo Breizh en deiz m'hor bezo krouet daoust d'an holl hag a-enep d'an holl ur vuhez vroadel e Breizh. Saveteiñ e vo Breizh en deiz m'hor bezo desket d'hor c'henvroiz lenn ha skrivañ hor yezh; en deiz m'hor bezo displeget dezho o istor, en deiz m'hor bezo gwellaet hor yezh, araet hol lennegezh, savet hor skolioù gant hor mistri hag hol levrioù paet gant hon arc'hant..."

Sklaer eo eta an hent merket gant Roparz Hemon. Arabat eo klask tremen hep ar bobl, hep hec'h asant. D'ar bobl hec'h unan eo saveteiñ he yezh : n'eo ket d'ur stad estren hen ober. Emaomp adarre dirak un dilemma : pe e fell da bobl Vreizh e gwirionez saveteiñ he yezh - ha neuze her grey en despat d'an holl ha d'ar stad gall peurgetket; pe ne fell ket da bobl Vreizh saveteiñ he yezh, ha neuze n'eo ket ar stad gall a harzo ouz he dilez; forzh penaos, peseurt efed a

c'hell kaout lezennoù mouezhiet dre un taol soupren gant kevredigezhioù ha na zilaouriont e nep doare menoz an dud er vro-mañ, prederiet gant traoù all estre- get yezh ha sevenadur ? Ret eo eta lakaat sklaer ar gudenn dirak pobl Vreizh, dreist-holl he lakaat da gompren ez eo talvoudoù ar re m'en em gann evito an emsav. An doare mezhek ma stourm an emsav rannvroel avit ar yezh a zo d'ar bobl da gredif n'eo ket gwall bouezus ar mennadoù lakaat en arak gant an emsav-se, peogwir int isdereziat da nouspet talvoudoù a]]

o
o o

Erfin, kredif a ra Roparz Hemon ne vo ket saveteet ar yezh adal ar brezhoneg poblek, adal ar brezhoneg lenneek, ne lavaran ket. Er pennad "Ar galleg hag ar brezhoneg en emsav" am eus meneget andeo e ra Roparz Hemon tri rummad eus an dud a zo e Breizh : da gentañ ar vrezhonegerion emskiantek, d'an dil ar vrezhonegerion dizek, d'an trede ar c'hallegerion :

"Emañ ar rummad kentaf o kreskif : debriñ a ray an daou all tamm ha tamm."
Silvidigezh ar yezh hag ar vro ne c'hell dont nemet eus an emsav e unan.

Er c'hefver-se eo mat kounañ amañ evezhadennoù Roparz Hemon ebarzh e levrig "Un dro e Kembre" : Notañ a ra emañ ar yezh poblek war an diskar daoust d'ar c'hembraeg bezañ kalannet er skolioù. Yezh an emsaverion avat a zo dampsaveteet ha ma teu Kembreiz a-benn da sevel ur stad e c'helle edc'houit ar vro penn-da-benn en amzer-da-zont.

o
o o

Dalc'het en deus Roparz Hemon d'ar politikerezh brezhonekaat hep fallaet betek ar penn. Epad ar brezel dreist-holl e tisplegas e soñj war ar poent-se : an hini kentaf eo bet Roparz Hemon o klask kas da benn e Breizh ur stourm dam-hefvel ouzh an hini en deus roet tu da Flendreziz da saveteiñ o yezh. Kounañ a ran da skouer "brezel ar post" hag a zloe rediñ ar mereruzh gall da zerc'hel kont eus ar brezhoneg e Breizh : n'oañ-ne ket a-du gant ar brezel-se peogwir e tage isurzhibi kentoc'h eget ar girision. Hogen ne vezn penaos e oa un arnod da gas a-zevri war-raok ar stourm evit ar yezh. En amzer-se e c'houlenned ebarzh "Arvor" :

"Il en résulte qu'en Basse-Bretagne et même hors de Basse-Bretagne, partout où sont groupés des bretonnants, le breton doit être mis - au moins - sur pied d'égalité avec le français..." (23.3.41)

Ha dindan an talbenn "bilinguisme" eus ar 15.2.42 :

"...Toute l'administration doit être bretonnisée du haut en bas... Qu'il y ait intérêt dans les écoles de Haute-Bretagne à enseigner les éléments de la véritable langue nationale : le breton, je le concède volontiers; qu'il y ait intérêt dans les écoles de Basse-Bretagne à enseigner le français, cela est moins évident..."

Pelloc'h ez aed zoken. Lennomp Arvor d'an 21.6.42 :

"Ar brezhoneg e Breizh-Uhel...Ar brezhoneg a zo yezh Vreizh, yezh Vreizh a-bezh, Breizh, Breizh-Uhel koulz ha Breizh-Izel. Sed aze ur wirionez na vo biken sanket don awalc'h en hor penn. Echu eo an amzer ma lavared : brezhoneg e Breizh-Izel, galleg e Breizh Uhel. Ar galleg e reter ar vro e rank mont da get."

Hag e niverenn ar 7.6.42 :

"Breizh n'ha deus nemet ur yezh : ar brezhoneg. Ar galleg n'eo nemet ur yezh estren e Breizh; harluñ ar galleg eo hor pal. Keit ha ma chomo ur halleger en hor vro e vo unan a re..."

Perak ? Peogwir eo ar brezhoneg ur benveg en hor mennad meur : "adsevel Spered Breizh dre he yezh..." (1)

Evit kas seurt raktres da vat ne c'hell ur bobl kentaf nemet warni hec'h unan. Adarre e poueze Roparz Hemon war ar menoz-se. Ebarzh Arvor, niverenn 20.9.42 e skrive :

"Ni hon unan : ur fazi e vefe gortoz kalz digent ar C'hallaoued. Kement a lazont da vont geneomp hiziv, hen edkemer a raint warc'hoazh, ne c'hellont. Tra badus ebet na vo graet - hen lavaret em eus a viskoazh - nemet ganimp, dre-zomp hon unan hepken...Al labour graet e brezhoneg : n'eus nemet hunnzh hag a gont...Brezhoneg hepken. Setu ar reolenn da heuliañ ma fell dimp bezañ mistri en hor bro."

o
o o

Er penn-kentañ na c'houlenne ket Roparz Hemon e vije brezhonekaet Breizh-Uhel. Gwelit, da skouer, an notenn a oa bet lakaet gentañ e traon unan eus pajennadoù er pennad "Ar galonnadurzh divyezhek" ebarzh "Ur Breizhad..." Kemmñ a reas e soñj dindan levezon Mewan Mordiern a oa a-du krenn gant an unyezhañ e Breizh ha diouzh un tu all diwar gentel an darvoudoù o unan. Deut eo Roparz Hemon da gompren da gentañ na eo Breizh-Izel ebet peogwir n'ha deus bet biskozh a harzoù. En amzer an dispac'h ez eo Breizh-Izel betek kreiz al Leor-Atlantal. Keit ha ma chomo Breizh-Izel ur bloc'h diforc'h mat diouzh ar rannvro c'halleger, en XIXvet kantved hag e deroù ar c'hantved-mañ e c'helled eus lakaat kañver-ha-kañver Breizh-Uhel ha Breizh-Izel. Hiziv avat n'eus ket mui a Vreizh-Izel peogwir ez eo

(1) An holl re a stourme d'ar mare-se a zegasere ar penngeal-se : ar brezhoneg e Breizh a zo - evel ar galleg e Grc-C'hall - e servij ar vroadelezh. En niverenn 13.9.42 eus Arvor e skrive Per Mokaer : "Ni a dle karout ar brezhoneg abalamour dez eo yezh hor bro, hor yezh-ni. Ne vefe ket a Vreizhiz hag a Vreizh ma ne vefe ket a vrezhoneg."

gallekaet pastelloù-bro a-bezh anezhi, an Arvor dreist-holl ha war ar marc'had an holl gêrioù hag an holl vourc'hioù. Diwar ar milion hanter a dud a zo o chom er vro-spez a zo bet anvet Breizh-Izel n'aus ket en deiz a hiziv muioc'h eget 600.000 a dud oc'h ober bmdoz gant ar brezhoneg, an holl anezho kouerion a-us da 25 bloaz. Ma fell deomp saveteiñ hor yezh e vo ret hen addeskiñ da dud a vo daut e Breizh a-bezh da vezañ gallegerion koulz lavaret.

Rak-se, ha muioc'h-mui, eo daut Roparz Hemon da gontañ da gontañ war an dud desket da adsevel ar yezh. Skrivañ a ra ebarzh ar "Bed Keltiek", niv.13.2.55, F.-102 :

"E ser Iwerzhon...Ur werin dizek ha dihentet. Eno emañ ar spi, marteze ar spi nemetañ : e stourm pennek tud desket adkevot gento o yezh dre ar studi, a gendalc'h da labourat tenn hep fallgaloniañ. Er feur-se da vianañ e ro Iwerzhon ur skouer dimp-ni."

Ha diskleriañ a ra e-lec'h-all Roparz Hemon perak ne c'hall ket al lastez yezh a zo o peurvervel hiziv e "Breizh-Izel" trec'hif a doare ebet; ar "Bed Keltiek" Meurzh 1958 :

"Seblantout a ray marteze d'ar re a lenno ar skrid-mañ e ran stad eus ar yezh ha fae war an trefodach. Ne ran ket. Anavezet hon eus holl brezhonegerion n'o deus morse desket "yezh" abet na brezhonek na gallek hag a deus a-benn da dreif o zrefodach d'ur benveg dispar da zisplegañ o menozioù. Hogen o menozioù hag i fonnus ha liesseurt a droe e kalc'hriad enk o ziegezh, o farrez, o micher..."

"Trefodach an darn vuiañ eus brezhonegerion hon amzer a zo ur benveg fall zoken e-keñver ar vuhez pemdeziek. Ya, distro tre ar stad m'emañ e klopennoù ha war muzelloù ar Vretoned. Pezh a gavomp e Breizh-Izel hiziv n'eo ket divyezhegezh hogen lastez trefodach e-kichen yezh c'hallek hanter zesket. Deskiñ gwelloc'h ar yezh c'hallek ha lezel an trefodach brezhonek da vont d'ar strad a zo un diskoulm d'ar gudenn. Un diskoulm poellek awalc'h : kasas eo dimp-ni diwar un abeg hepken: dre ma karomp Breizh hag ar brezhoneg."

Un dlead a ve dimp-ni lezel ar yezh c'hallek da flastrañ an trefodach brezhonek hep stourm ma n'hor bija ket ur yezh vrezhonek da ginnig d'hor pobl. Pezh o deus graet an Tcheked, h.a. hon eus-ni graet ivez... Ar yezh-se a renk bevañ, en em ledañ dre Vreizh a-bezh ha kemer lec'h ar yezh c'hallek a-us d'an holl trefodachoù."

Tu a zo da adsevel ur yezh a-hend-all gant m'hor bo galloud ha ma ouezimp ober gant urzh ha kenreizh : daoust hag ar galleg d'ur mare n'eo ket bet dianev krenn e Breizh-Izel. Studiomp panaos an deus gallet trec'hif ha tannomp ar gentel a zo da dennañ. Er "Bed Keltiek", miz Du 1957 e lennomp :

"Adsevel ur yezh a zo ur skiant harpet war ar yezhoniezh : ar bsikologiezh, ar sokologiezh hag an istor hag a c'houlenn kalz imboure'hadannoù hir ha koustus a-barzh teknikourion."

Sofjal a rae Roparz Hemon a-hend-all ne c'heller gortez nemet un diskoulm hollek da gudennoù ar yezhoù bihan en Europa. Seul stankoc'h e vefe an niver anezho, seul aesoc'h o vefe dezho herzel ouzh ar yezhoù mac'hom. Skrivañ a rae eta er "Bed Keltiek", niverenn miz Ebrel 1957 :

"Unvaniezh ar yezhoù bihan...frizeg, walloneg, elzaseg, luksemburgeg, brezhoneg, okitaneg, kataloneg, euskareg, sardeg, korsigeg...Anat eo ne c'heller ket goulen ma vo lakaet pep yezh vihan en ur renk gant ar yezhoù bras (alamaneg, italianeg, galleg, izelvroeg en Europa ar c'hwec'h Stad)..."

Goude-se o vane Roparz Hemon skouer al ladineg en Helvetia hag e tiskleir:

"Statudoù mat tre a vos savet ivez er broioù baltek etre an daou vrezel..."

Resizañ a re :

"D'an menno e vefe aesoc'h tizhout ar pal o chom war dachenn ar yezhoù hep emellout re e krafoù sevenadurezh ha politikerezh..."

Hag eñ da glozañ :

"Arabat, er bed a hiziv, d'ar stourmerion evit ur yezh vihan menel en o c'horn. A-us d'ar c'hanober ez eus ur skiant nevez da grouiñ : ar skiant a ziskouez panaos en em gemer da zifenn ha da startaat buhez ur yezh..."

Dija en doa Roparz Hemon skrivet ur pennad war an divoud-se ebarzh unan eus niverennoù diwezhañ "Gwalarn" arak ar brezel. Ur menno reizh a zisplegañ amañ: hep kevredelezh wirion en Europa ne c'halle ket hor yezhoù hag hor sevenadurioù bevañ. Hogen n'on ket evit degemer penn-da-benn e veizennoù. Ne gav ket din o talv ar boan ober yezhoù eus rannyezhoù zo en Europa petra bennak ma klotfe ar rannyezhoù gant broioù gwirion. Evit dreistvevañ e rankfe ar yezhoù-se gonit holl dachennoù ar Gouzoud, evel ma lavare Meven Mordiern. N'aus ket tu, ez anat. Ha n'aus ket ezhomm kennebeut, ret mat eo lavarout. Ne dalv ar boan saveteiñ ur "yezh" nemet maez eo dileuriadez eus unan a sevenadurioù hag hengouioù istorel bras Europa: keltiek, gall, german, okitaneg, pe maez eo benveg-spered ur vroad wirion, an Izelvroioù da skouer. Aesoc'h eo avat da Walloniz, Luksemburgiz, Elzaseg ober gant ar yezhoù lennegel bras a glot gant o hengouioù istorel, galleg hag almaneg, ha mirout a-hend-all o emserezh. Diogalet e vo o buhez spredel dishual gwelloc'h gant an emserezh politikel eget gant ur yezh hanter graet. Ma vixomp ar brezhoneg n'eo nemet dre ma fell deomp chom ur vroad keltiek ha petra ken. Ret eo lavarout ivez a-hend-all an deus roet lañs d'ar galleg kentoc'h e Luksemburg kelennadurezh al luksemburgeg (ha n'eo sellet nemet evel ur rannyezh hengounal mat da vezañ skrivet war monumantoù ur wach an amzer). Skrivet em aus endeo ur pennad diwar-bann an destenn-se ebarzh "Avel".

D'ar re a garfe kaout ur c'hennad eus menozioù Roparz Hemon diwar-benn stourm ar yezhoù e alian lenn pe adlenn ar pennad en deus embannet ebarzh "Al Liamm" niverenn 40, "Yezhadur Nevez an Iwerzhoneg" e dalbenn. Reif a ran tammoù eus ar pennad diwezhañ hag a zo kentelius kenañ. Diskouez a ra mat Roparz Hemon lod ar Stad er stourm evit ur yezh.

"REN BUHEZ UR YEZH.

Pezh a zo anat eo ez eus stourm peurbadus en istor-diabarzh pep yezh. Ar yezh komzet a vez atav kemm-digemm, atav douget d'an em rannañ e rannyezhoù. Ar yezh lennegel a vez douget en enep da chom stag ouzh stummoù miret dre zoujañs ouzh an hengoun. Ar yezh avat n'eo ket tra ar werin hepken, na tra al lenneion hepken. Bez ez eo ouzhpenn tra ar stad. Dagouezhout a ra a vare da vare ur poent ma rank ar Stad dont da hanterouruz etre yezh ar werin ha yezh al lenneg.

Na vez ket merzet ar stourm sklaer tre en istor ar yezhoù bras. Perak ? Dre maz eus er stadoù bras benvegennoù galloudus o hanterourif a zeiz da zeiz : ar c'horfoù akademiek...

Ar yezhoù bihan, hanter zillazet epad kantvedoù hir gant ar Stad ha renkadoù desketañ ar vroad a zo disheñvel o flanedenn. Ar stourm etre ar yezh werinek hag ar yezh lennek a ya endro hep hanterouriezh al Lezenn. Ha pa dle al lezenn dont war an dachenn-emgann e rank skeif a-daol-trumm, a-gleiz, a-zehou, didruez...

Adsaoidigezh an iwerzhoneg evel hini ar brezhoneg a zo deut en 19vet kantved. En amzer-se e oa sanket don e spared an adsaverion ar gredenn e draistelazh yezh ar werin gant he gerioù "livus", he troioù-lavar "saourus", war yezh al lenneion. Bourrañ a raent e livusted ha saourusted an iwerzhoneg hag ar brezhoneg evel m'eo c'hlevent "diwar muzelloù ar bobl". Se o deus displeget nouspet gwech e levrioù ha pennadoù-skrid, savet ganto peurliesañ e saozneg pe e galleg akademiek eus an akademiekañ. Pezh a raent e saozneg pe e galleg a oa torfed, hervezo, ober en iwerzhoneg pe e brezhoneg. "Blaz an douar", blaz ar "seamrog" pe ar brug, a ranke chom gant pep skrid aozet e yezh ar c'houer blev hir, kluchet e korn an oaled, o hir-aezhiñ deiz ha noz d'an amzer gwechall.

En 19vet kantved, avat, hag en hor c'hantved-ni, tud zo a gavas e oa ret ober gant an iwerzhoneg hag ar brezhoneg yezhoù eus an amzer vremañ. Ar gerioù livus hag an troioù-lavar saourus a oa distar o zalvoudigezh e meur a dachenn, pa renked kaout gerioù ha troioù-lavar reisis. Ret e oa adstummañ ar yezh diouzh ar stumm-spered a vremañ, kempenn anezhi diouzh starn sevenadur ur bed nevez, pezh a zo bet anvet gant darn "skrivañ saozneg gant gerioù iwerzhoneg" pe "skrivañ galleg gant gerioù brezhonek" ha n'eo a gwirionez nemet reif d'an iwerzhoneg pe d'ar brezhoneg neuz holl yezhoù seven hon amzer.

Da vezañ start e rank al labour kaout un diazez, an diazez-se ur yezhadur graet diouzh ezhommoù an amzer. E Breizh, dre eurved, e tavas sturierion-yezh pennek

hag aotrouniezhus, evel Gonidag ha Vallee, n'eo devoe ket aon da glauzañ kanioù eeun-tenn ha reizhlinennek. En Iwerzhon na voe den hafvel outo...Setu perak e vouler a 1953 Yezhadur Nevez an Iwerzhoneg tra ma voe moulet kentañ tress Yezhadur nevez ar Brezhoneg e 1807.

Sturierion-yezh, ket sturyezhourion. Ar sturyezhouriezh, ar skiant a ziskouez pannaos ren ha lezennif buhez ar yezhoù a zo a-benn ganet. Sturierion-yezh a zo bet avat a viskoazh : bep tro m'he deus bet ar Stad ezhomm anezho; pe c'hoazh pa ne oa ket a Stad ar rumm tud a felle dezho reif d'eo yezh galloud ur yezh stad. Fazioù o deus graet alies...Koulskoude e kredan ez eo fur an hent heuliet ganto : eeunañ kement ha ma c'heller hep mont a-enep ijin ar yezh komzet.

Rak evit ur yezh vihan a stourm kalet ouzh ur yezh vras, eeunder a zo nerzh. Ur yezh vras a c'hall bezañ fuilhet ha chom fuilhet, ha n'eus ket a zroug. Bez ez eus e Bro-C'hall awalc'h a vistri-skol hag a archevion da virout ar choux, ar penoux hag ar poux. Ur yezh vihan a rank diskar pep skoilh ha kompezañ pep sko-sell an he yezhadur paz eus tu d'hen ober hep gloaz. Yezhadur Nevez an Iwerzhoneg a zo un oberenn veur."

Kompren a reer mat ar pouez a roe Roparz Hemon d'ar "Brezhoneg Eeun."

Ur blenier kentoc'h eget ur zoner eo bet Roparz Hemon en emsav; e oberenn lennegel a zo bet heklever an emsav dre vras ivez. Lod eus e venozioù na c'hallent ket bezañ lakaet da dalvezout peogwir e c'houlakaent edo Breizh bepred en 19vet kantved. Ur menoz meur an deus brudet avat : ar brezhoneg a zo yezh an holl Vre-toned gwitibunan a Retex da Goznog, yezh an holl Vre-toned pe gouer pe vicherour pe zen a spared e vent. D'an eil, d'ar vrazhonegerion eo adsevel ha kenurzhiañ ar vro ha dre se advrezhonekaat Breizh an ur ober bepred gant ar brezhoneg. Don tre eo bet e levezon war ar yezh lennegel, ken don zoken maz eo Gwalarnek yezh ur gelaouenn evel brud, kaer he deus ober.

TREDE LODENN

EMSAV AR FALZ

PENNAD KENTAÑ

YANN SOHIER HAE AN EMGANN EVIT AR YEZH

Marvet eo Yann Sohier kalz re abred evit kaout ul levezon padus war an emsav. Doue hepken a oar petra en defe graet eus "ar Falz", hag-efñ ivez en defe strishaet e ober a bevennoù al labour sevenadurel nemetken. An emgann an deus kaset da benn avat a zo bet sklaer awalc'h evit ma c'hellfemp hen kañveriañ ouzh an hini a zo bet kaset da benn gant e warlerc'hidi.

N'eus mar ebet e oa Yann Sohier broadelour ha komunour war un dro, brogarour ha frankizkarour. An holl destenioù hon eus diwar-benn e vuhez, - soñjal a ran, da skouer, er re a zo endalc'het ebarzh niverenn ispisial Walarn gouestlet d'e efvor, Nn 65 a 1935 - hen diskouez ervat. Ezel e oa e gwirionez eus an Emsav broadel. Kement-se a zlefe bezañ displeget en ur buhezskrid ha n'eo ket bet savet betek hen.

E venozioù a-zivout ar stourm evit ar yezh a fell din diskleriañ dreist-holl amañ. Adal niverenn gentañ "Ar Falz" int diskouezet fraezh. Setu ar program kinniget gant Sohier ha - pouezañ a ran war an dra-se - er-meez eus pep politika-rezh, da lavarout eo dindan ar gouarnerezh gall. Adlennomp eta "notre programme, nos revendications," a lezen amañ e galleg. Goulenn a rae ar Falz eta :

- 1) Le Breton langue véhiculaire de l'enseignement; le breton langue principale; le français langue auxiliaire.
- 2) Rejet de la méthode du français par le breton (ar yezhoù a zo re zis-hefvel)
- 3) Rejet d'un enseignement bilingue donnant la priorité au français
- 4) Prolongation de la scolarité nécessaire au développement intellectuel

du peuple breton... Remplacement de l'histoire de France par une histoire générale des peuples et de la civilisation en rapport avec l'histoire locale

- 5) Nécessité d'une langue internationale
- 6) Propagation de l'idée de l'enseignement en langue maternelle
- 7) Liaison avec les instituteurs des minorités nationales (Alsace, Catalogne, Flandre). Etude des méthodes d'enseignement appliquées aux minorités nationales en URSS

6) Liaison avec les partisans du breton dans l'enseignement secondaire "

Kement-se, ret eo notañ, a oa ar program pellañ, hogen da dizhout dindan ar gouarnerezh gall, egiz m'em eus merket endev.

Ar re-mañ e oa ar goulennoù da seveniñ diouzhtu :

- daou zevezh gouestlet d'ar brezhoneg
- lemel ar c'hastizoù abalamour da gomz brezhoneg
- implijout an ti-skol evit kelenn ar yezh
- a-enep d'an deskid gallig dre ar galleg war-eeun
- ul lodenn vrezhonek direset er C.E.P.E. (setu ar pep pouezusañ, a gav din).

Yann Schier, merkomp mat, a oa a-enep d'an divyezhegezh er skolioù kentañ. En niverenn 12, C'hwevrer 1934, e tiskleir bezañ a-du gant kelenn ar brezhoneg dre ar brezhoneg hag ar galleg dre ar brezhoneg : ar c'hontrol a zo fazi ha pilpouse-rezh rak disoc'hañ a ra da lazhañ ar brezhoneg. Dic'hallus e oa an divyezhegezh er skolioù kentañ rak "l'étude de deux langues basée sur leur comparaison est au-dessus des possibilités des enfants de 6 à 8 ans." A-hend-all e kinnige Yann Schier an esperanto evel eil yezh elec'h ar yezhoù bras mac'hom (niv. 8, Here 1933). Ne raq eno nemet adkemer ur menoz eus Roparz Hemon.

Dre vras ne oa ket Schier a-du gant ar palioù kinniget gant "Ar Brezhoneg er Skol" hag an doareoù brudañ anezhi. Tamañ a ra d'ar program bezañ re zirezis. Goulenn a ra ul lodenn vrezhonek dre skrid en tasteni-studi, ul lodenn dre ret ha n'eo ket unan direset en arnodonoù.

o
o o

Setu ar program goulennet gant Yann Schier. Peseurt diazez a oa avat d'ar goulenadurioù-se ?

An arguzenn bennañ degaset alies gant Yann Schier evit ma vije kelennet da vat ar brezhoneg eo ez eo ar brezhoneg bonveg soñjal reizh ar Vretoned (miz Du 1933, N°9), un arguzenn all eo niver ar Vretoned o komz o yezh bemdez, ur milion:

"un idiome propre et exclusif d'une telle masse de population a un droit imprescriptible à la vie (Ar Falz, N°2, 1933). An arguzenn-se a chomo atav re ar strollad savet gant Yann Schier. Kv. N°10, Kerzu 1937 : "La Langue bretonne est et sera longtemps encore la langue véhiculaire de la pensée en Basse-Bretagne."

Menegiñ a ra Yann Schier alies awalc'h soñjennoù ar brederourion gomonour, Bebel dreist-holl : "Tout peuple qui parle une autre langue maternelle que ses dirigeants peut revendiquer au point de vue civilisation et à celui des droits humains le droit d'être instruit dans la langue de ses pères."

Eus mad gwirion poblañs Breizh-Izel e ranked dere'hel kont eta o kelenn ar brezhoneg. Ur menoz damhefvel en em ziskouez er pennadoù gouestlet gant Roparz Hemon da gudenñ ar yezh, ebarzh "Ur Breizhad...". Evit Yann Schier avat e oa ar stourm evit ar yezh ur c'hevrenn eus e sokialouriezh. Diskibl e oa da Emile Masson - gwall zisoc'hat hiziv ! - hag ober a ras anv en e gelaouenn eus levr hennegh "Antée", "Les Bretons et le socialisme" elec'h e par ur sokialouriezh dengar awenet diouzh hini Jaurès. En niverenn 1 e lennomp :

"Si le socialisme est pour nous autre chose qu'une pure doctrine économique, s'il est ce qu'il doit être : une poussée du cœur, une volonté de justice..."

Alies ar pouez roet gant ar sokialour-mañ d'ar sevenadurezh he d'an deskadurezh. Ret eo, emezañ en niverenn 12, C'hwevrer 1934 "compléter la révolution sociale par la révolution culturelle..." A-ziagent an doa diskouezet en niverenn 3, 1933, penaos an difenn kelenn ar brezhoneg en doa miret ouzh "l'évolution intellectuelle du peuple breton."

Ebarzh en niverenn 14, Ebrel 1934, a kaver an arguzenn bennañ a ziskouez penaos e komprens Yann Schier ar yezh vrezhonek : n'eo ket hepken yezh ur rankad tud gouestlet nemetken d'al labour-douar : drezañ e tle pobl Breizh tapout an deskadurezh a ray anezhi mestrez he zonkadur. Merkeñ a reor e klevet un heklav eus menozioù Roparz Hemon ebarzh "Ur Breizhad..." pa zisklarie e felle dezhañ lakeat kouer Breizh gouzdiekoc'h dre ar brezhoneg eget ar bourc'hiz gall gant e c'halleg, hag ober anezhañ mastr Breizh ivez :

"La langue bretonne...Langue d'un million et demi de bretonnants ayant toutes les possibilités d'une langue de culture doit avoir place à l'école et c'est par elle que doit se faire l'immense travail d'émancipation intellectuelle du peuple breton..."

Ret eo kredañ eta e tle ar brezhoneg servijout d'un dra bannak ha bezañ estreget ur fetich miret evit dudi un nebeut istrogetlet itik d'ar folklorachoù.

o
o o

Arabat lezel a-gostez ur stumm a bouez eus stourm Yann Sohier : enep-gall e oa. Ha ne gav ket din e oa "Breizh Atav" en amzer-se taeroc'h egetañ. Aes eo teskaouiñ ar bommoù diniver o tamall da Vro-C'hall hec'h impalaereleouriezh hag o tougen d'al laez politikerezh U.R.S.S. e-kefver ar broadalezhioù. Lennomp da skouer an niverenn 9, ar Falz :

"Et ce sera une façon comme une autre de lutter contre l'impérialisme français en Bretagne en contribuant à détruire la légende de la France "juste et humaine" et en montrant que l'union de la Bretagne et de la France ne fut qu'une véritable conquête avec ses conséquences inévitables."

Ha pajenn 84-85 :

"Notre cause est solidaire de tous les peuples opprimés par l'impérialisme français. La libération de l'un sera le signal de la libération totale des autres... Algérie, Tunisie, Maroc, Indochine, Madagascar, Bretagne...Le drapeau français est bien rouge de sang breton."

Niverenn 10, Kerzu 1933 :

"Depuis la libération d'Octobre on n'entend plus parler de querelles nationales en U.R.S.S...Le Russie n'est plus aujourd'hui la prison des peuples...Quant à l'impérialisme français qui opprime Bretons, Alsaciens, Basques, Catalans, Flamands et des dizaines de peuples coloniaux, il peut reprendre à son compte l'appellation infamante..."

Niverenn 15-16, Mae-Mezheven 1934 :

"L'Alsace-Lorraine sous la botte de l'impérialisme français..."

Hag heugañ a rae Yann Sohier ouzh bruderezh "Ar Brezhoneg ar Skol" a implije bruderezh ar c'horfoù-marv - re ar geizh lazhaedet er brezel 1914-1918 - evit tenerast pennadurezhioù ar stad gall ha gonit warno aotren un henter-survezhig bep sizhun er skolioù.

Moarvat e kave da Yann Sohier e c'hellfe dedennañ gant an diskleriadurioù taer-se meur a skolaer ruz hag i harperion c'hredus U.R.S.S. Siwazh, kouezhañ a rae buan awalc'h a viz-meur en e zorn. Hag e miz Genver 1934 en niverenn 11 en em c'houlenn :

"Socialistes, syndicalistes et communistes bretons ne seraient-ils donc que des petits-bourgeois ? "

Ar respont da reañ, duc'h evel hiziv, a oa : bez ez int. Ez arboallerezhel, ar skolaerion, hag int stag ouzh ar bobl, n'o deus netra da welout gant ar vicheourion hag an dud didra : ur plas stabil o deus, pinvidik e teuont da vezañ

e-kefver implijidi vihan ha micherourion pe gouerion o deus poan d'an am vevañ war doueroù re ank pe c'hounnezet fall; n'int ket bet esploetet marse. Meizel ha peurliesañ enep-Kloerel hepken eo o c'homunouriezh. Duzhpenn-se e vezont stummet er skolioù normal gant bouez-hizion c'hall a sank en o fenn kelennadurezh ar gourdadob-meur : an dispac'h gall, ne ranker ket disofjal, a zo darn eus istor Bro-C'hall ha ne c'heller ket degemer anezhañ hap degemer istor Bro-C'hall penn-da-benn. Resev menozioù Sohier e vije bet rasav ivez he deus pobl Breizh un istor distag hag he dispac'h da gas da benn.

Poaniet en deus kalz Yann Sohier koulskoude da lakeat ar skolaerion da gompren ne oa ket ar brezhoneg tra ar veleion pe ur renkad-tud bennak, hogen tra ar vroad a-bezh. Protestiñ a rae taer a-enep d'ar menoz diboll-se : "une langue qui soit d'un parti, une langue qui soit réactionnaire" oc'h adkemer komzoù Emile Masson. Breutaet a rae war "an divoud-se" ebarzh "Le Populaire de Nantes". Hag eberzh e gelanvenn ivez, dres da zerc'hent a varv e randaale gant tud disleal evit klask didammal an emsav broadel.

Setu a-hend-all pezh a vize ouzh Yann Sohier d'ober berzh : evit ar skolaerion o chome stag e labour ouzh hini "Breizh Atav" : kleiz pe zehou, ar skolaerion-se a oa Galleoued ha seul c'halloc'h a oant ma kave dezho e oa stag o "c'hloiz-zalezh" ouzh hengoun istor Bro-C'hall. Daoust hag o mistri ne oant ket Galleoued ? Guesde, Jaurès, ne varv panaos a oa Galleoued. Panaos dont a-benn da c'hounit ar skolaerion en davizoù-se ?

o
o o

Lavaret em eus e penn-kentañ ar pennad-mañ e oa Yann Sohier ezel eus an emsav broadel. Netra souezhus eta ma vije bet gouestlet un niverenn penn-da-benn eus "Gwalarn", niverenn C'houern 1935, da eñvor ar brogarour meur-se. Bez e c'hall al lennerion adlenn an niverenn-se elec'h e kavint pennadoù gant Abeozen, Kerlann, Kreston, Farnachanavan ha Roparz Hemon.

Pennad Roparz Hemon dreist-holl a zo kentelius. Diskouez a ra en doa komprenet Roparz Hemon mennad Yann Sohier : gonid d'ar brezhoneg ur zumm-tud o den, neuze ur pouez bras e buhez kevredigezhel ar vro : ar skolaerion. Ha diskouez a ra ivez pebezh karantez ha pebezh istim en doa evitañ. Setu arroudennoù pennañ ar skrid-se :

"Hag eo re yaouank da vezañ kaset da benn e labour. Hag ar pezh a chom war e lorc'h a zo nebeut a dra e-kichen pinvidigezhioù dibar o eno. Rak un dan, n'eus forzh pegen kaer e oberoù, a zo atav dreist d'e oberoù."

Diskleriañ a ra Roparz Hemon da c'houde e oa Yann Sohier ur breizh-uhalel hag ez eo bet ar stourm evit ar yezh dazhañ un doare da vezañ Breizhad. Goude

bezañ displeget pegen hael e oa Sohier e-keñver distervezh an dud e lavar Roparz Hemon :

"Sohier a zo bet amesk ar re gantañ da vont etrezek Breizh Atav. Diwezhatoc'h ne voe ket ali war bep poent gant doareoù-stourm ar gazetenn. "N'aus forzh" a lavare din, "staget on. Ar ra-se a zo bet va c'hamaladed kentañ, paotred an hevalep rummad. Hor menozioù a zo bet stummet war un dro. C'hoarvezet a c'hoarvezo, netra ne c'hell o disrannañ diouzhin, na va disrannañ diouto."

Goude-se e veul Roparz Hemon gouiziegezh Sohier :

"Hag amañ e fell din lavarout pegen don e oa gouiziegezh Sohier. Nebeut a dud a zo bet desketoc'h egetañ war istor Breizh. Ha war an douaroniezh, an es-pernouriezh, ar yezhoniezh, e c'helle komz gant ne vern piv ha gouzout pezh a lavare, ha barn pezh a veze lavaret dezhañ."

Neuze e tiskleir Roparz Hemon gant from :

"O skrivañ al linenoù-mañ e rankan gouelañ rak dont a ra d'am spered kreffoc'h-kreffañ ar soñj aus braster Sohier. Petra eo testeni ur mignon d'ar rummadoù-tud na ouzent ket, na c'hellont ket gouzout pezh a aoz dezho an hini a dlee mervel ken yaouank o kas gantañ e deñzor c'hoazh divoulc'h."

Diwar-benn komunistiezh Yann Sohier :

"Kredif a ran e wela ar gomunistiezh ar pezh a zo ar gwellañ hag a c'helle bezañ mat evit Breizh. Kement a zo glac'harus, amseven, dinatur ha warlerc'hiet a wela ivez, sur awalc'h. Nemet e lavare marteze, evel meur a hini : tremen a riao gant an amzer. Gwelout a rae ar yaouankted, ar spered a urzh hag a enklaskerezh, an dispont dirak nevezderioù ar c'hantved ha dreist-holl an demant ouzh ar bobl, ar bobl a zo bet dilezet a-hed kantvedoù e Breizh gent mistri o treiñ da bep aval."

Ha diwar-benn e gedazded :

"Kement-se - harpañ ar brezhoneg en e skol - a rae Sohier koulskoude, ha muioùc'h hag e zo gwelloc'h : n'o rae ket e kuzh. Kalon a oa ennañ da zisplegañ e venozioù dirak an holl en e gomzoù hag en e oberennoù. Ur gentel a rae evel-se d'ar vrezhoneg dihunet, tud sonik tre peurliesañ. Komprenet en doa ez eo gwandad an den a ra nerzh e enebour. Ha bezañ dizaon a zo alios bezañ trec'h."

Erfin, evel-mañ e tiskleir Roparz Hemon politikerezh Yann Sohier. Bez ez eo bet, emezañ :

"...renerion ar vro o plegañ hag o plegañ dirak breuriezhoù galloudus ar vistri-skol....Sohier e fellas dezhañ diskouez n'eo ket benveg ur relijion hepken eo ar brezhoneg hogen benveg ar vroad a-bazh, mat da greskiñ an deskadurezh diouz spered pep unan."

Evit echuiñ e kounin ar pezh a oar an holl, en em gava Yann-Vari Perrot e-harz marvskoaf Yann Sohier. Rek Breizh ne c'hell adkavout hec'h unded torret gant an estren nemet en ur vroadouriezh diazezet war ar gendementiezh hag ar gen-doujañs.

E I L P E N N A D

A R F A L Z W A R - L E R C ' H M A R V Y A N N S O H I E R

Ret eo lavarout : a-benn ma oa marv Yann Sohier ma oa deut kamm e spered ar gelouenn. Moarvat e veneged atav komzoù Yann Sohier "Nous voulons préparer le relèvement culturel du peuple breton et compléter la révolution sociale de demain: en cela nous nous sentons pleinement révolutionnaires..." (Gouere 1935, N°25); pe e roed da zigerez an emsav : "L'émancipation justement comprise des masses paysannes du pays breton." Hogen dre vras e tiler ar Falz muioùc'h-mui savboent an dispac'h ar gleiz e fell dezhañ bezañ muioùc'h a gleiz eget ar sokialourion hag ar gommunourion o unan evit implijout arguzennoù kelennerezhel dreist-holl, erfin ar re ar muieñ uzet hag a zo bet implijet a-viskoazh, hogen a zo war var da dreiñ a-enep d'ar brezhoneg hep dale. A-du gant ar brezhoneg e kontoz kement-mañ : ar galleg n'eo ket yezh ar c'halc'hiaour, ret eo stagañ ar skol ouzh ar vuhez, dezsek e cham ar vugale goude bezañ kuitaet ar skol paogwir n'eo ket bet desket brezhoneg dezho, kemplezh binander, kultur poblek, brezhonegva kanstag, niver ar vrezhonegerion, ober dre ar brezhoneg tud desket aus ar vrezhonegerion. Darn aus an arguadur-se a adkavor ar Falz goude ar brezel : ul lodenn vras anezhañ, siwazh, a zo dibadus : dro ma kozho niver ar vrezhonegerion e kollo e dalvoudegezh.

Padal eo ret notañ ez aus ivez d'ar c'houlz-se c'hoazh un arguadur kozh : ar brezhoneg yezh a sevenadurezh gwirziennel, unvan, lennegel. E sur se e veneger Gwalarn meur a wach evit diskouez perzhioù mat al lennegezh vrezhonek modern. Diogelañ a roed bapred ivez palioù an emsav : ar brezhoneg benveg a gelennadurezh "Ar Falz n'a jamais cessé de revendiquer le droit des Bretons à l'instruction dans leur propre langue..." (Gouere 1937). Hogen gourzezañ a roer sevenidigezh ar menad-se en amzer-da-zont hap deiziad resis sbet. Na c'houlennar mui nemet un hant ar devezh pe ziv eur bep eizhun (Kerzu 1935, N°26). E 1937, niverenn 2 aus ar rumm nevez eo graet an hevalep kinnig, hag ar Falz da ziskleriañ neuze : "Ar Falz ne réclame que la part de ce qu'ont réclamé et obtenu les Flamands, Catalans, etc..."

Ar goulen-mañ a ran neuze : perak ne vefe ket gouest ar Vretoned da dapout ar pezh o deus tizhet ar pobloù all ?

Hogen a-c'houdevezh e souzoz muioc'h c'hoazh. En niverenn 11, Genver-C'hwevrer 1938, eo kinniget ar programm-mañ dindan kirioegezh Logrand ha Keravel (hemañ a zo meneget evit ar wech kentañ) :

- 1.- Ar brezhoneg studiet er "Cours supérieur" hepken.
  - 2.- Implijout ar brezhoneg er c'hlasoù bihan.
  - 3.- Chom hep studiañ ar brezhoneg er skolioù kentañ (evit chom hep diazañ studi ar galleg moarvat)
- Studi ar yezh a vefe aotreet e derezioù all ar gelennadurozh : etre, skolioù kentsk dreist, skolioù normal. War-bouez nebeut eta e adkaver amañ ar program a vo kinniget ha tizhet evit darn goude ar brezel : gouzout a reer n'eo bet goulennet netra gant Emglev Breizh evit ar skolioù kentañ.

Hag ouzhpennañ a reod : "Ce programme ne révolutionne rien."
Ne oufed lavarout gwell.

Ar gostezunn daerañ renet gant Kerlenn en em ziskoueze en niverenn-se ivez peogwir e kaved ivez un notenn sinet gant ar Falz ma tiskleried anni e oa "displacatus" seurt program, hag ebarzh niverenn miz Here 1937 e resized e ser mennad-lezenn ar Bail (30-6-37) e oa ret kelenn ar brezhoneg avitañ e unan ha n'eo ket evit deskiñ gwelloc'h ar galleg a c'houdevezh.

Meur a dra ziskleir emdroadur ar Falz. Da gentañ marteze stourmadenn ar Brezhoneg er Skol renet gant Yann Fouere. Hogen didaer e oa an emsav-se ha ret e oa d'ar Falz - tamm ha tamm - en em lakaat a unvan gentañ.

Sofjal a reed ivez ledanaet kalc'h al lennerion ha chom hep feukiñ anezho o sioulaat, hag e lezed Phileas Lebesque, ur barzh gall, un hufvrer hegarat, da zisplegañ e venozioù. Treiñ a ree ar gelaouenn stourm da gannadig parrez pe da zestumad kansouennoù bugale ar skolioù.

Dicuzh un tu all e oa krog ar Falz da gaout darempredoù gant paotred ar yezh en Okitania : ar re-mañ avat ne oant ket feuls tamm ebet.

Erfin, ret eo lavarout n'o doa ket renerion nevez ar Falz tamz-spered Yann Sohier a oa e gwirionez un dispac'her.

Evezhiañ a ranker a-hand-all ne reas ket muioc'h barzh ar Falz daoust d'e zoare nevez : moarvat n'en doa ket kement a enabourion (ha c'hoazh e voe ret dezhañ bepred breutaat a-enep d'an hevelep kleiziz strizh ha displeal) hogen ne c'hounazas ket mignoned start kennabaut. Diaas e voe buhez ar gazetenn etre 1935 ha 1939.

Forzh penaos, e chomas ar Falz feal da Walarn Keit ha ma voe Kerlenn e penn anezhi. Gouzout a reer e oa a-du Kerlenn gant ar politikerezh erbedet gant Roparz Hemon hag ar vroadelourion dre vras : aozañ an emsav sevenadurel er-maez eus beli ar stad gall. E-pad ar brezel e savas ur Skol vrezhoneg e Plistin. Meur a skrid a zo bet embannet diwar-benn ar skol-se endeo ha pediñ a ran al lennerion da zis-treiñ d'an testenñ en deus savet Kerlenn e unan diwar he fenn ebarzh "Ar Vro" (Nnoù 3-4).

AN DEGOUEZHIOU MA TEJAS AR FALZ ER-MAEZ E 1945

Goude ar brezel e krogas ur maravezh nevez evit ar Falz. En em lakaat a reas Keravel da rener anezhi. Eus gouenn ar bolitikerion hag an diplomated e oa hemañ kentoc'h eget eus hini ar soudarded.

E-pad ar brezel en doa tennet implij eus an eurvezhioù gopret gant Vichi evit ar brezhoneg, mat e oa en em gavet er-maez eus an emsav. Ober a ra anv en niverenn gentañ, ul al lizher kuzh en dije kaset da izili kevredigezh ar Falz war-dro 1941, arak ma krogje stourmadenn an Alamaned a-enep d'ar Rusianed, e gav din. Na gemeras ket perzh a-zevri er Resistafs evel Par Halias avat. E 1944 e oa diskred warnañ bepred peogwir e voe herzet a-gevret gant kantadoù all e ensaverion e-kerzh skrapadeg ar jeneral Allard. An degouezhenn-se a zo mat da notañ rak diskouez a ra eo awalc'h ober war-dro brezhoneg er vro-mañ evit ma vije diskred warnoc'h diouzhtu ne vezn petra e vije ho menozioù a-hand-all. Pep barzh eus ar Gour-sez en deus a fichenn er "Renseignements Généraux" rak gouzout a rit kerkoulz ha me, lennerion ger, emamp o vevañ e bro ar Frankiz.

Evit gwir ne c'hellas ket Keravel tennañ eus an darvoudoù kement en dije gallet tennañ ma vije bet bodet endro dezhañ ur strollad epad ar brezel. E 1944, an em gave e unan penn. Ne c'helle ket kentañ war ar bochadig "Bretons émancipés" e adembannas "War-sav" epad ur pannedig amzer war-lez ar brezel : o stourm ouzh an Alamaned - evel ma oa aes gortoz - e oant daout da vevañ Galleoued rik ha ne oa netra da dennañ diouto evit Breizh. Lennit da skouer niverennoù "War-sav" 1945 pe c'hoazh "Le Breton de Villejuif", niverennoù 1945 ha 1946.

Stumm-skrivañ an amzer-se a gaver a-hand-all ebarzh niverennoù kentañ ar Falz nevez. Skrivañ a ra Keravel diwar-benn "notre condamnation de l'action des fascistes bretons entre 1940 et 1944" pezh na oa ket reizh tra e-kefver a-leizh a dud ha n'o doa e gwirionez menoz politikel ebet hogen a oa brogarourion hepken. Pelloc'h e komzer deomp eus "la propagande abominable de quelques traitres..." Seurt troioù-lavar ne seblantent ket sirius tre. Gweshoc'h a oa : ober a reed eus ar bruderezh graet epad ar brezel "une offense au patriotisme des bretons"! Mar deo ar Vretoned Galleoued ken mat penaos souzhiñ ha feukiñ ma fell dezho komz yezh o bro, o bro nemeti, ar galleg ? Betek e 1948 e kaver lavarennoù seurt-mañ : "une poignée d'agités stipendiés connus sous le sobriquet de Breiz Atac du nom d'une de leurs feuilles". Moarvat e kave da Geravel e oa ret dezhañ skrivañ tresp seurt se evit reiñ fiziañs d'ar re a felle dezhañ gonit. Hogen ne c'helle nemet pellaat evel-se ar re a vije bet prest awalc'h d'her harpañ.

M'en deus heuliet Keravel ar politikerezh-se eo peogwir en deus kredet emic'hañs e vije c'hoarvezet e Bro-C'hall un doare dispac'h en dije silpennet pep tra hag en dije roet e c'hañs da Vreizh hag ar brezhoneg. Skrivañ a re Keravel en niverenn gentañ bepred, e mis Gwengolo 1945 : "Nous bénéficierons, nous pouvons être certains, d'un état d'esprit nouveau, de vues plus larges, anti-routinières."

d'une compréhension plus grande..." Siwezh, ne voe ar pevare Republik nemet un drede Republik astommet, ha lakaet ne vije ket bet, Bro-C'hall a vije chomet Bro-C'hall n'eus forzh penaos. Ar pempvet Republik n'eo ket gwelloc'h evit ar brezhoneg ha Breizh.

Betek e 1948 e chome ar Falz digenvez awalc'h. E-touez an "Associations culturelles loyalistes" epiz ma skrived, ne c'halled envel nemet an U.D.B." hag "...an "Association Bretonne". Meneg ebet avat eus Kroez Breizh. "Le Peuple Breton" zoken renet gant Martray ne gava ket trugarez direk ar Falz : lennit war an divoud-ze er pennad ma oa taget ennañ sekretour da zont ar C.F.L.I.B., Here 1948, Niv.15.

Daoust d'an holl souplesoù-se ne zeus ket ar Falz a-benn da c'honit harperion. Adal 1950, goude bezañ chomet eizh miz hep dont er-maez, e rankas dilezel ar moulañ evit al liesskrivañ. Ne gred n'eus nemet un nebaut tud a c'hell bezañ hoalet gant hon emsavioù, ha n'int hoalet nemet diouzh ma heñval sklaer ha spis ar palioù anezho.

o
o o

Ha dres ne oa na sklaer na spis politikerezh ar Falz diwar-benn ar yezh. Sellit kentoc'h pebezh mesk a zo er menzioù displeget amañ hag a-hont er gelaouenn, Setu da gentañ dezrevelladur an abegoù a-du gant kelennadurezh ar yezh (Danvez lezenn Vouroc'h, Ar Falz, Gwangolo 1948, N°14 :

"...Son vocabulaire abstrait est incomplet - et ceci s'explique par le fait qu'il fut surtout une langue populaire d'usage. Lacune qui sera vite comblée, qui se comble déjà par l'effort des intellectuels. En réalité il ne s'agit nullement d'évincer le français dans les écoles de Basse-Bretagne. Jamais un livre pour vrais spécialistes (philosophie, sciences, médecine) ne trouvera le public nécessaire pour rendre le prix de revient abordable à la bourse moyenne..."

Le français doit rester en Basse-Bretagne, comme dans le reste de la France la langue de culture par excellence..."

Petra dezastum eus kement-se ?

- 1) ur yezh a sevenadurezh eo ar brezhoneg : evel yezh a sevenadurezh e tlefe bout kelennet eta.
- 2) roll ar speredoù e stummidigezh ar yezh-se : pere int gwechall evel bremañ ?

Disklaer eo ar pennad-se a-hend-all, ha dislavar a zo ennañ. Lavarout a reer n'eus ket anv a zistroadañ ar galleg. Ret eo an em glevout da vat diwar-benn ster al lavarenn-se. Evel yezh komzet hag evel yezh an darepredoù boutin e fell deomp distroadañ ar galleg, n'eus mar ebet war an divoud-se : pe neuze eo koulz dilezel ar stourm diouzh rak gallekaet eo dija an hanter ma n'eo ket an tri c'haud eus Breizh Izel (petra eo Breizh Izel a-hend-all ?). Hogen eveljust na fell ket deomp mirout ouzh ar Vratoned da studiañ ar galleg etouez yezhoù all. Difur krenn

eo avat reiñ e Breizh al lec'h kentañ d'ar galleg rak kement-se eo harpañ en hor bro ar yezh a zo o lazhañ hiziv hon hini hag a vo epad pell amzer c'hoazh un dañjer evit ar brezhoneg. Ret eo deomp gouzout petra a vennomp. Ma tegemerer a-hend-all ez eo ar brezhoneg yezh a sevenadurezh, yezh a gultur, ne c'hellimp ket mirout cutañ da gevezañ ouzh ar galleg, kaer hor bo ober. Amañ c'hoazh eo ret dibab. Ar re o devo kemaret ar brezhoneg e Breizh evel yezh a sevenadurezh, gant bennozh ar stad gall, lakaomp, a fello dezho atav kaout muioc'h a fello dezho imbouzañ hañ holl dachenoù ar Gouzoud. N'eus nemet sellout ouzh pezh a zo c'hoarvezet e Flandrez : reiñ da Flandreziz o goulennoù n'en deus graet nemet reiñ c'hoant dezho da gout bepred muioc'h ken na vijent sur e vije trac'h o yezh hep ket a var war o douar. Hiziv an deiz e nac'h Flandreziz o defe o c'henvroiz ar gwir da gemm yezh.

Arguader ar Falz diwar-benn priz ar moulañ o virout ouzh ispisialourion da embann o skridoù e brezhoneg ne spir ket adal bremañ peogwir e c'heller liesskrivañ oberoù seurt-se evit ur priz diester awalc'h : gwelit ar skridoù a zo bet lakaet da zont er-maez gant "Fradex". A-hend-all, en un niverenn all, Genver-C'hwevrer 1955, e tiskleiz Keravel ez eus e brezhoneg troidigezhioù diwar er C'hapital gant Marks ha diwar oberennoù Lenin. Teknikal tre eo hevelap skridoù avat, hag a-se o tlefant bezañ miret d'ar galleg, ma vijed kerboall gant ar pezh a zo bet displeget er pennad gallek em eus meneget uhaloc'h. Erfin, daoust hag Izelvroiz, Skandinaveiz, Kembraiz, hag Iwerzhoniz ne roent ket o c'helennadurezh uhal en o yezh ?

o
o o

Retderioù ar bruderezh hag an diplomatezezh, troioù-distroioù an treuz-varc'hadoù o deus degaset ar Falz da danavaat muioc'h-mui goulennoù ar Vratoned evit ar yezh. Diezezañ a reer anezho adarre war ur bedagogiezh strizh a zle d'ar c'hont eus an "acquis-précolaire" ha ma oar-me, arguzennoù ha na gendrec'h-int biken den : perak chom hep komz eus "acquis précolaire" ar Breizhad bihan eus tro-war-droioù Roazhon ? War zigarez ma komz ez re-se gullag n'eus ket mui da ober war o zro moarvat ?

Ar poelloù roet a-du gant kelennadurezh ar yezh a ser kinnig lezenn nevez Mezheven-Gouere 1958 a zo diwirion ha ne c'hellont ket kennebeut kendrec'hif den ebet. Anv a zo eus "amputation du patrimoine national" (ma vuz ar brezhoneg), eus "enseignement adapté au milieu", "comparaison entre langue nationale et langue régionale", "pratique d'une langue paysanne ramenant les élèves au concret et leur apprenant à ne pas se payer de mots" (pezh a dalv e rear an dre-se e galleg moarvat, klavit Gallaoued !). Hag e veneger Jaurès, Cachin, Maxhuzin Meheut h.a. tud a youl vat moarvat hogen a zoñje en o yezhoù hag en o foñhoù p'o devese amzer.

E 1951, pa oa taget hor yezh ken vil gant houzo'hizion c'hall, Albert Dauzat ebarzh "Le Monde", Georges Duhamel ebarzh ar "Figaro", Henri Bénazet en "Aurore", petra a gav ar Falz da respont ? Netra nemet kement-mañ : "L'Académicien

traite d'illuminés les défenseurs de cette richesse spirituelle française, la langue de Mistral et de La Villemarqué ! " Me 'gompron, doujefñs a ranker kaout evit un "académicien", na petra 'ta !

Ha pebezh sevended e-keñver ar skol-veur a labour abaoe kant vloaz da lazhaf hor yezh. Trugerekaat a reer skol-veur Roazhon peogwir eo hi "qui a toujours soutenu le breton" (!) ha war un dro "le patrimoine culturel de notre région" ha dav adarre d'al "langue locale", pe "langue régionale" e ser ar brezhoneg. Hag an diskenn anavezot : "L'Enseignement de nos langues, loin de nuire à la culture nationale..." hep kontañ ar ganaouenn diwar-benn yezh ar c'havell : "La langue maternelle est pour chacun le moyen naturel d'expression et l'un des premiers besoins de l'individu est de développer pleinement sa capacité d'expression..."

Kemendall a vask a gaver en diskleriadur embannet ebarzh stagadenn niverenn 1 ar Falz 1959 "Déclaration du mouvement laïque des cultures régionales". Emezelet he deus ar Falz en emsav-se.

"De nos jours, tous les Français comprennent, parlent et écrivent la langue nationale. Goude bezañ graet anv eus "nouvelles perspectives pédagogiques" e asurer :

"Le français étant devenu le ciment de l'unité nationale une ère nouvelle est attendue, celle du bilinguisme naturel et souple des peuples évolués..."

"Ainsi ce que l'on a négligé et combattu en France ce n'est pas seulement un ensemble de parlers abandonnés à eux-mêmes mais des langues de civilisation et de cultures d'importance européenne..."

"Faut de reconnaître ce droit qu'e-t-on fait en France ? On a fait souvent du breton et de l'occitan un étranger sur sa propre terre..."

"Ainsi un enseignement qui se veut démocratique brime sans s'en apercevoir et jusque dans leur âme les classes populaires du pays."

"Nous voulons redonner à nos jeunes gens confiance en eux-mêmes et la fierté de leur condition populaire."

"Ils découvriront les plus belles audaces des écrivains dans le langage de tous les jours."

"Ils parcourront naturellement le chemin qui mène des créations populaires à la liberté souveraine...L'ignorance des langues locales a nuit en fait à l'apprentissage du français..."

Diouzh he zu e komze ar Falz evel boaz eus "gymnastique intellectuelle... Il n'y a aucune incompatibilité de principe entre l'étude de nos langues culturelles - setu un dro-lavar nevez - véhicules d'une civilisation à la fois intime et humaniste, et celles des relations internationales. Il n'y en a pas non plus entre notre idéal et celui des défenseurs des langues internationales artificielles..."

"La culture régionale orientera l'esprit français vers un idéal de fraternité humaine."

Me 'oar n'eo ket graet seurt arguerzh evit an emsav. Hogen daoust hag e c'hell gonit tud d'hon emgann, daoust hag e c'hell kendrec'hif pennadurezhioù pe

gannaded pe tud a vali ? Ne gav ket din hag evit un abeg mat : n'eo ket an dud a veli-se tud eus ar bobl ha ne reont ket forzh anezhi eta.

Duzhpenn-se, perak rannañ bepred an dud etre ar re a zo gwerin hag ar re n'int ket gwerin ? Seurt rannadur er gevredigezh ne c'hell ket bezañ degemeret. Niver ar gouerion da goazhañ muioc'h-mui e Breizh evel er gouerion. Hogen tonket eo soñj eus komzoù an eo. Debré. Penaos kompren a-hand-all d'ar mare-se na regozer kelennadurezh ar brezhoneg nemet er skolioù etre, el liseoù : diskouez a reer deomp evel hon trec'h bras da zont degemeridigezh ar brezhoneg er vachelouriezh. Hogen, dres, pet a vugale diwar ur maez a c'hell heuliañ kentelioù an eil derez ? Marteze bugale ar gouerion binvidikañ, ar re a zo bourc'hizion a gwirionez hag a gomz gallez bepred er gêr. Erfin, perak ober ur c'hemm etre yezh a'il ha yezh ok ? Ma venner reizh dezho lorc'h da vezaf gouerion. Ha perak chom hep deskif a luc'haj da vicherourion Paris ? Hag an tunedo da baotred ar Roc'h ? Ha pa vo deut ar gallez da vezaf yezh ar werin evel m'eo c'hoarvezet an tri-c'hard eus Breizh Izel petra hor bo da lavarout ? Ha komzomp ivez eus yezh ar c'havell e Breizh : e nab lec'h ne vez mui desket katekiz brezhonek d'ar vugale ha perak, tudoù ? Peogwir eo daut ar gallez da vezaf yezh ar c'havell bugale Breizh Izel, koulz lavarot. Ha ma n'eo ket penn-da-benn c'hoazh e vo a-benn dek vloaz pa ugent vloaz. Degouezhet omp d'ar poent e Breizh ma c'hellor treiñ a-enep daomp an holl arguerzh a zo bet implijet a-du ganeomp betekhen. Penaos e fell deoc'h stourm en divizoù-se ?

Lakaomp e va aotreat pzh a c'houlenn ar arbenn d'an arguzennoù displeget uheloc'h ; ne vo ket ur gounid bras rak na vo ket tu da c'houlenn netra ouzhpenn da c'houde gant an arguzennoù-se hag anet eo n'eo ket pezh a c'houlenn evit lakeat ar brezhoneg da zreistvefañ ur vunutenn ouzhpenn eget ar c'heit a amzer a chom dezhañ da vevañ.

O ! Me 'anavez finesa ar vragarourion-se. Goulenn a raim an dra-mañ, emeze, ha goude-se an dra-se, ha goude-se un dra all, hag un dra all goude-se c'hoazh. Setu pezh a zisklerie Keravel ebarzh eil niverenn ar Falz nevez :

"Kredif e ran e c'hounezimp a nebaodoù, met gounit a raim memestra..."

Evidon-me, ne greden ket e c'hounzimp a nebaodoù ma n'eo ket lakeat splann ar pelioù en arak. Moarvat pobloù all o deus gounezet tamm ha tamm hogen n'o deus ket kuzhet biskoazh ar pelioù a felle dezho tizhout. Hep seundet ne c'heller ket trec'hif. En degouezh-mañ, penaos kredif, e vo asantet da gelenn ar brezhoneg evel yezh kentañ e Breizh, evel yezh vroadel, - an tu nemetañ da reizh buhez endro dezhañ - ma implijer hevelep arguerzh ? Toullañ a reer an dud ; n'eo ket ar gouarnement a doueller moarvat rak hemañ a gompron mat tre an traoù ; hogen ar re a lekaer an arak, kannaded, kuzulierion barrez, pennadurezhioù a bep seurt a dalvez da varc'h Troia evit aloubif krefflec'h ar skol-veur c'hall. Petra a c'hoarvezto pa ranker mont pelloc'h ? A-benn goulenn ar brezhoneg er skolioù kentek koulz hag er skolioù-mont pelloc'h ? A-benn goulenn ar brezhoneg er skolioù kentek koulz hag er skolioù-gentañ, da lavarout eo klask ober anezho broadelourion vreizhat. D'ar c'houlz-se

perak chom hep kregif adal bremañ gant an drevell-mañ ? Pe daoust hag aon hon eus rak hor pobl o vezañ ma kredomp e tibabfe ar galleg m'he defe da zibab etre ar galleg hag ar brezhoneg ? Ha satu ar wirionez na gred den anzav, N'hoc'h eus ket fiziañs e pobl Vreizh : klask a rit lakaat kelenn ar brezhoneg dre zindan, hep ma vije merzet gant den, dre lezennañ mouezhiet dre un taol-soupron ha n'he deus ar bobl perzh gwirion ebet enno. Ha padal, netra ne vo gounezet da vat ma ne zeu ket silvidigezh ar yezh - stag ouzh ar vroadelezh - diouzh pobl Vreizh hec'h unan. Lakait sklaer an traoù dirazi, ma tibabo ur wach evit mat, pe bezañ gall pe bezañ brezhon. Hogen, kredit ac'honan, netra ne vo gounezet en arvar, en amzvin hag en defvalijenn.

Ret ep anzav a-hend-all ez eus blaz ar romantelezh gant an diabelloù a ginnig deomp diskleriadur strolled an emsaviñ evit ar c'hulturioù rannvroedel : Kredif e c'hell diwanañ skrivagnerion a douez ar werin pe ouzer mat ez eo ar vicher a skrivagner evel ar vicher a vafsoner, ur vicher a vez desket dre hir stri-vañ hag a c'houlenn amzer vak hag ur c'halvedigezh spereidel. Marteze en amzer da zont, pa vo emraeket ijinererezh ha labour douar... Hogen n'omp ket degouezhet c'hoazh uno ha d'ar mare-se daoust hag e vo c'hoazh gwerin ha bourc'hizion ? Forzh penaos eo iskis adkavout en XXvet kantved kredennañ ha sorc'hennañ Georges Sand.

o
oo oo

Da betra e c'hell talvezout e gwirionez kelennadurezh diglok ar brezhoneg (ne fell din lavarout ur gelennadurezh a lezfe al lec'h kentañ d'ar galleg, zoken ma vefe kelennet ar brezhoneg un eurvezh bemdez lakaomp en holl skolioù a bep derez e Breizh ?) Da esaat ha da ledanaat buhez lennegel ar yezh moarvat daoust n'on ket sur e teufe kelc'h al lenneion buan da vezañ ken ledan hag e Kembre elec'h eo bet krouet buhez lennegel ar c'hembraeg gant ar relijion da gentañ. Marteze ivez da c'hounit un nebeut broadelourion ma chom broadel al lennegezh vrezhonek. Hogen da savetañ ar yezh ne dalvezfe netra : ma lakaer ar Vretoned da anavezout koulz ar galleg hag ar brezhoneg e tilezint o yezh peogwir e kavint aec'h ober gant ur yezh a vo goundusoc'h evito : chom a raint er stad gall ne vern penaos hag e vint Gallaoued evel azrak.

Disoc'haf a reomp eta d'ar wirionez kriz-mañ : ur bobl n'eo ket aotreet da zilezel he yezh, n'he deus ket ar gwir da renaviañ he broadelezh. Setu da bellec'h eo disoc'hed Flandreziz o nac'hañ niveradegoù a lezennafe gouñidoù ar galleg diwar goust an izelvroeg petra bennak ma vije c'hoarvezet kement-se dre youl Flandreziz o unan peogwir e vez desket ervat o yezh da Flandreziz (e Breizh n'o deus ket bet ar Vretoned da zibab etre ar galleg hag ar brezhoneg peogwir...eo bet lamet o yezh diganto koulz lavaret : n'eus dibab ebet da ober etre ur yezh hag un trefedach).

Keit ha ma ne zagemero ket Keravel ar wirionez kriz-se ne c'hello ket e oberenn dougen frouezh ebet. Ret eo distreiñ da venozioù ha da vrezalekaerezh Yann Schier.

Ul lec'h a ziforc'h a ranker reiñ da Geravel en emsav rannvroel. Stummet eo bet Keravel gant Breizh Atav ha Gwalarn arack ar brezel evel Yann Schier. Dre hag a zo bet aner betek hen , ma lak a gostez al labour bruderezh a zo bet kaset etre emgann Schier hag hini Keravel e c'heller en em c'houlenn ba bez eo Keravel eo kendalc'her gwirion Yann Schier. Ne vern peseurt respont a roer d'ar goulen-se a ra ebarzh niverenn Meurzh-Ebrel ar Falz e 1952 :

"Seitek vloaz zo e varve Yann Schier. Diwanet eo ar greun hadet gentañ. Setu ma tigor hor skolioù d'ar brezhoneg. Dalc'homp da gas war-raok stourm Yann Schier evit ma vo kelennet bugale Vreizh en o yezh, evit ma vo saveteet ar brezhoneg."

Ar frazenn diwezhañ marteze a zo a bouez rak diskouez a rafe awalc'h n'ean deus ket dilezet Keravel penn-soñj Yann Schier : lakaat ar brezhoneg da venveg kelenn er skolioù.

N'ean deus ket kroaziet Keravel kennebeut, a greden, war ar menoz a c'hellfe gounit an emsav boutin d'e venozioù ha blieniañ anezhañ e doere pe zoere. An dra-se a oa anat draist-holl er bloavezhioù kentañ goude ar brezel. Damglasket en deus neuze embann oberennañ lennegel : aozidigezh Ar Goulenn Dimeziñ gant Tchec'hov da skouer. Moulañ a reas d'ar mare-se niverennañ eus ar Falz e brezhoneg penn-da-benn egiz pa vije bet ar Falz ur gelaouenn lennegel. Ne reas ket berzh Keravel evit meur a abeg ha da gentañ peogwir ne oa ket e unan na skrivagner na lennegour.

Epad ur pennad amzer en deus pedet Keravel da vagon ar spi-se. Ur pennad eus ar Falz, Meurzh 1946, e brezhoneg penn-da-benn a zo arouezius ar c'hefver-se. Rannañ a ra Keravel eneberion ar Falz e tri rummad (pe kentoc'h, evit implijout troienn Keravel, ar re a zo mouzhat ouzh ar Falz).

"...an dud lezirek...Kredif a ran e c'hounezimp a nebeudoù, marteze, met gounit a raimp memestra ha piv oar ? ur c'halou dic'hortoz marteze o lakay hepdale marteze da zihuniñ..."

Eun eil seurt a vouzherion eo ar re a zo gwalloc'h ganto e chomfe mat ar Falz, ez afe ar Falz da get, kentoc'h eget gouzafv a lavarfe-hi ur ger bennak o tisplijout dozho. Ar re-se eo a lavar ez omp Bretoned klouar pe politikarion o klask tennañ hor mad eus implij ar brezhoneg ha n'eo ket berzh hag adevidigezh hor yezh an hini eo...

En trede rummad a zo da gomz anezho eo e oa re ruz ar Falz hag e rener evit ma vije stlaket an daouarn ouzhomp gant an holl. N'eo ket hor menozioù hepken, menozioù ha ne glaskomp ket lakaat a kuzh eo a spont an dud vat mat anv ar Falz, soñjiet 'ta, boutinelerion. Ne dalv ket ar bean klask lakaat anezho da gompren ez omp-ni skolaerion ha kelennerion ruz, kerkoulz hag ar re all, ha gwalloc'h evit led

zo, a stourm evit Breizh hag ar brezhoneg. Evel n'eo dreist d'o meiz eo ar Falz un dra ret evit emsav ar brezhoneg, un dra ha ne vo ket gallet tremen heptañ, an dra pouezusañ marteze evit an amzer-da-zont."

Diwezhatoc'h c'hoazh, goude darvoudoù 1958, e klemmo Keravel peogwir n'eo ket harpet gant an "Emsav".

Daoust hag hon eus d'en em zidamell da vazañ chomet er-maez eus emsav ar Falz ? Ne gredan ket. Ha da gentañ e kav din hor befe diaezet Keravel kentoc'h eget e harpet ma vijemp aet en e emsav, lakaat e vijemp bet degemeret. Bez e c'hellfen respont ivez ez eo pounner awalc'h an emsav boutin da vagañ. Hogen abegoù all hor boa : lod anezho am eus displeget endev. Brezelekaerezh Keravel a zegase anezhañ tamm ha tamm da zilezel mennadoù Yann Sohier : n'hor bo gounezet netra keit ha n'hor bo ket lakaat ar Vretoned da zegemer o yezh-int evel o yezh vroadel. Hen lavaret em eus ivez : arguziñ evel ma re Keravel a gas da netra palioù hon emgann. Me oar peseurt kraf emao'h e vont da stignañ ouzhin : n'eus ket tu da lakaat ar Vretoned da c'houlenn muoc'h evit o yezh hag o bro. Respont a rin : daout ha klasket hoc'h eus biskoazh a-zevri ? Ha goude ma nac'hje; petra a vernfe peogwir e vefe kollet ar brezhoneg n'eus forzh penaos ? Ne vo ket saveteet netra gant ur bohl gousket ha na oufe ket zoken eus petra ez eus kont. Elec'h klask lakaat kelenn ar brezhoneg gant lezennoù didalvez ha n'int ket goulennet da vat gant ar pobl - er stumm-se, da vihanañ, peogwir ne wel ket an dalvoudegezh anezho - klaskomp dihunif hor pobl e gwirionez, hor pobl a-bezh ha n'eo ket ar rumm-mañ-rumm, skolaerion pe veleion, egiz pa ne vije graet pobl Breizh nemet gant ar re-se.

Ar stumm laosk n'en devo ket gounezet stourmerion da Geravel, er c'helc'h-iadur en defe karet dedennañ. Bruderezh en deus graet moarvat ha sur'mat e vefe aesoc'h lakaat kelenn ar brezhoneg er skolioù abalamour d'al labour bruderezh-se hag a oa ret (an dra-se a zo da laverout). Hogen dav eo anavez ivez n'eo ket deut Keravel a-benn da c'hounit stourmerion wir hag ez eo chomet ken kreñv a-touez renerion ar sindikadoù ar rakvern a-enep d'ar brezhoneg. E sell ar re-se en doa Fer Halias skrivet e lizher "A un illetré breton..." En niverenn Genver-C'hwevrer 1955 ar Falz eo ret da Geravel respont ur wech ouzhpenn da François Madec a gomze en anv "Action laïque du Finistère". Ret e voa menegiñ adarre "Comme si une langue pouvait être conservatrice ou progressiste... Nous considérons que la langue bretonne n'est la propriété d'aucune religion ni d'aucun parti..." Anat eo ez eus tud ha na zeuimp biken a-benn da gendrec'hiñ. Hogen, c'homprien a c'heller : ur sevenadur nevez a zo o sevel e Breizh gant ar brezhoneg ha den ned eo evit rakwelout penaos e vo awenet.

Erfin, un tamall diwezhañ : re stag a oa emsav ar Falz ouzh politikerezh c'hall er pevare Republik. Ken ez eo bet ar c'hemm gouznererezh a Bro-C'hall e 1958 un drouziwezh evit ar Falz hag an emsav rannvroel dre vras. Petra gortoz eus un emsav breizhat a zo e verzh pa e zroukverzh diouzh troioù-distroioù ar politikerezh gall ?

Anat eo ez eo bet emsav ar Falz un emsav talvoudus. Hogen en em c'houlenn a c'heller ha n'en dije ket gallet ober breizh muoc'h o chom tostoc'h ouzh spored ha brezelekaerezh Yann Sohier daoust pegen diafeus bennak e seblantent bezek er penn kentañ : aesoc'h e vije bet dezhañ reiñ fiziñ da dud zo. Moarvat ne oa ket aas rak goude ar brezel eo deut ar gomunourion da goll o spored etrevroadel evit kemer e Breizh ur spored broadel gall.

PENNAD III

WAR GLASK UR GELENNADUREZH

Re all ebarzh Ar Falz o deus klasket - pe damklasket - aozañ ur gelennadurezh a glotfe gant o ober diezhet war ar folklor. Rak-se en deus skrivet Charlez ar Gall ur pennad diwar-benn ar folklor "Caricature ou vérité ?" ebarzh niverenn Here-Du 1955 ar Falz. Setu pennadoù anezhañ :

"Que signifie cette nostalgie mystique du passé ? Le Folklore est la connaissance de ce qui naît du peuple et qui se transmet par le peuple, dans la langue qui lui est propre..."

Goude bezañ gwall varnet ar "culture officielle" hag ar "scientisme prétentieux et guindé" ha bezañ difennet ar folklor a-enep de gleiziz a gav anezhañ "tañvelger" e ra anv Charlez ar Gall eus Rabelais, Villon, Perrault ha Grimm hag e tiskleir :

"Le domaine du folklore s'étend à toutes les manifestations de la vie populaire, non seulement littéraire, musicales, chorégraphiques et vestimentaires, mais aussi cérémonielles, artistiques et technologiques..."

"La culture populaire ne recèle pas moins de composantes que la culture savante, composantes scientifiques, littéraires, artistiques, religieuses, philosophiques. La différence, c'est qu'elle s'offre à l'usager sous l'état fruste et natif. Pas une qui soit élaborée intellectuellement..."

"Comment éclairer le comportement social, religieux et politique d'une communauté humaine si ce n'est par l'observation du mobilier, de la nourriture, du vocabulaire professionnel, des jeux, des fêtes..."

Goude bezañ meneget Van Gennep e verk Charlez ar Gall :

"Certes les transformations se succèdent à nos yeux à un rythme sans cesse croissant. L'artisanat cède la place à une civilisation technicienne..."

E gwirionez eo troet ar falz e-kerzh ar bloavezhioù diwezhañ d'ur gelaouenn a warinoniezh. Dre hec'h hanterouriezh eo bet kaset da benn un enklask a c'hell bezañ bet frouezhus. Kreston a zo bet ar penn abeg eus an emdro-se. N'eo ket souezhus eta e vijed deut d'en em c'houlenn petra a oa dres talvoudgezh ar folklor e unan. Ret eo anavez ne respont ket Charlez ar Gall d'ar goulenn-se ha mat eo re-e sizañ ivez ez eo ur fazi meizañ ar sevenadur poblek e Breizh, e-kreiz an ugentvet kantved, evel ur sevenadur bav hag unvan, avel un dra bennsk klok. Kêriz eo, gant o skiant, eo a ra ur savadur eus tammoù distag ha strewet e pep lec'h; int eo o deus merzet ennañ elfennoù ha n'en em gavent ket e gwirionez. Evit un darn vras, n'eus bet biskoazh - nemet gwachall gozh pa n'oa na galloud politikel na relijiel - a sevenadur poblek unvan. Abaoe pell ez eo ar sevenadur poblek evit darn un dia-tresadur eus sevenadur ar c'hêrioù. Lakaomp zoken, hon dilhad ha n'int nemet dilhad kêr a wachall hag o deus emdrost diouto o unan a c'houdevezh. Ne c'heller ket di-forc'hañ mat kêr diouz ar maezioù.

o
o o

War ur poent, da vihanañ, eo exet ar menozioù-se ouzh keolioù ha spered-gezh an tu kleiz : sakrelzh an ennoez, mæzhvoud ar werin santel a zalc'h lec'h Doue. Lennit, da skouer, levr Per Hezev "La Révolution et les fétiches" elec'h e pismig ar gwerinazoulerzh-se : ne vo ket pardonet o orin d'ar voue'hizioù vihan er Strollad, (da lavarout eo speredelion ar gomunouriezh) nemet ma klaskont en em heñvelaat ouzh den ar bobl (stilekast, ret eo lavarout). Rak-se e toujer kement ar folklor er broioù komunour : ra soñjer e niver ar bagadoù korollerion ha kanerion a zo deut eus broioù ar Reter da exgerzhout Breizh er bloavezhioù tremenet. Setu pezh a verk Charlez ar Gall e unan er pennad-se : "Ainsi les nations les plus pé-nétrées par l'esprit moderne, celles dont la vie est le plus tournée vers l'avenir, ont-elles parfaitement compris tout le parti que l'on peut tirer du folklore pour l'éducation du peuple par la revitalisation des formes anciennes à des fins nouvelles."

Ar ger "revitalisation" implijet amañ a ziskouez awalc'h eo adarre artifikel ar stumm-se eus an emsav breizhek, evel hini ar yezh, dres, hag ar memes doare hag eñ.

An abagoù e ro Charlez ar Gall da advuhezkaat ar folklor eo ar re-mañ : da gentañ ne varz ket ar folklor e gwirionez (kement-se avat n'eo nemet un diogel-adur rik); ha peogwir n'eo ket marv e gwirionez ne c'heller ket sevel ur sevenadur gouziek hep dezerc'hal kont eus an hengoun anezhañ.

"Est-on sur que tout meurt dans une tradition qui disparaît ? On continue à agir secrètement par référence à des habitudes dont nous stigmatiserions en temps ordinaire le caractère inactuel."

Kement-se a vefe da dostaat ouzh ar c'harienn a implij Charlez ar Gall e-lec'h-all da aroueziañ ar c'hustumoù-se : "pré-logique".

Ha pelloc'hik :

"Prétendre édifier une culture savante sans se référer aux thèmes permanents de la culture populaire, c'est vouloir bâtir une tour en pierres sèches..."

N'ouzon ket ha meizet en deus mat Charlez ar Gall an holl heuliadoù a zo endalc'het er c'hent-polloù displeget amañ. Barn a ra Charlez ar Gall amañ ar sevenadur gall a fell dezhañ bezañ hollvedel, a grad zoken ez eo eñ ar sevenadur denel ar gwellañ a gement a vije, peogwir n'eo stag ouzh douar ebet, hag a zle bezañ degemeret gant an holl eta. Ma kav ken mat ar speredgezh rakveizek e ranko degemer ivez ne c'hell ket ur bobl bavañ hep relijion a glask reif d'an dan krag war gevrin er bed. O vont pelloc'h ez ay betek degemer an "hengoun" evel diskulier ar wirionez. Daoust hag ar menozioù-se e-hend-all ne vefent ket da dostaat ouzh re Roparz Hemon pa lavar e kavimp er bobl sichenn hon arz hag hor prederouriezh marteze - pe ouzh re Maodez Glanndour a lakae da verk-dianaout ar speredgezh vreizhat ar "galon" (ar rakveiz, mar kirit) en eneb d'ar poell a zo merk-dianaout ar speredgezh c'hall. Roparz Hemon a felle dezhañ ivez kenstummañ ene ar Vretoned a vremañ ouzh re ar Gelted a wachall dre reif dezho da vagadur lennegezh werin kozh Iwerzhon da skouer (ebarzh ar pennad "Al lennegezh keltiek kozh ha ni"); ha soñj am eus ivez eus ur brezegenn a zistagad Maodez Glanndour e Roazhon dirak studierien ar "Skol-Veur" e miz Mae 1957 elec'h ma tiplege menozioù damheñvel : ret e oa lakaat ar c'hontadenn-où-pobl er renk kentañ e kalennadurezh ar vugala e Breizh; evel-se e kemerfent hep gouzout dezho spered o gouenn.

An hiraezh d'an "Hengoun" kollet a gaver adarre ebarzh ar frazenn-mañ skri-
vet gant Charlez ar Gall :

"De plus en plus le civilisé a besoin de retrouver des modes d'existence archaïques..."

Ma komprenan mat ar skrivagner a vefe ar folklor mammenn un denelezh donoc'h ha yac'hoc'h eget an hini mekanikel a vremañ. Bez e c'hell talvezout ar frazenn-mañ ivez ez eo ar gevredigezh yac'h nemeti an hini a zo diazezet war al labour-douar, an artizanelezh - pe da vihanañ an ijinerezh skañv tost ouzh an dud ha kontrollet ganto. Kement-se eo barn ivez an ijinerezh pounner a zizenela an dud koulz er gouarn-erezhioù kapitalour hag er gouarnerezhioù komunour pe sokialour. Penaos diogelif avat e Breizh ar stad-kevredigezh a viro talvoudoù ar folklor anez ober politikerezh? Ar politikerezh a ren an arboellerezh, hag an arboellerezh a grou ar sevenadur. Lennit ar pennad am eus skrivet diwar-benn an dra-se ebarzh "Ar Vro", niverenn 2, 1959.

o
oo oo

Diboell e vefe kredif a-hend-all ez eo ar folklor ur peurc'hroñs war zigarez e vije difezius ar bobl.

Da gentañ, ur sevenadur poblek n'eo ket disi nag e-keñvar danvez nag e-keñver spered. Temz-spered ur bobl a c'hell bezañ distreset gant ar sklavelezh. Adlennit war an divoud-se studiaden Maudez Glanndour ebarzh "Studi hag Ober" epad ar brezel. Buhezouriezh hor c'hreñn-lavarioù n'eo ket unan estlamus. Studiit mojennoù La fontaine a zileuri mat awalc'h speredegzh ar folklor gall : awenet eo re alies gant ar spered-gonit, ar bizhoni, an aon, al laoskentez, frouezh ur stad-kevredigezh warlerc'hiet. Da bep hinienn eo eta barn ha klask gwellaat e bobl o krouiñ talvoudoù gwirion : n'eus a vuhezouriezh en ur gevredigezh nemet hiniennal, diabarzhel ha dizazet war goustiañs pep hini e va. Da lavarout eo e tleomp dilenn ha c'hwennat e-barzh park hor sevenadur araok ma taolo frouezh ar folklor. Ma azeulomp ar sevenadur poblek e teuy hor relijion eus ar bobl da vezañ ur vrizh-kredenn.

o
o o o o

Relijion ar folklor ne ziskoulm ket ar gudenn vroadel a zo da ziskoulmañ e Breizh. Rak ur folklor broadel a zo disheñvel diouzh ur folklor broadel all. N'eus ket a sevenadur poblek hollvedel; folklor Provansez ne zere ket ouzh Breizhiz, na kennebeut hini Laponiz. Ret eo stourm eta evit ma pado ar sevenadur poblek e Breizh, ha stourm dreist-holl a-enep d'ar galloud a zegas amañ ur sevenadur teknikel estren hag ur folklor estren all a zisleber hon hini, folklor engroez Paris a zo skignet en hor bro gant kalaouennoù ha magazinoù a bep seurt, hep kontañ ar pellwel hag ar skingomz. Daoust ha ne gaver ket e kreizig-kreiz "Breizh-Izel" santel kanaouennoù diotañ saverion chañsonioù Paris ? Sevenadur poblek Paris, maget gant arc'hant ar gapitalourion c'hall he deus aloubet Breizh a-bezh. Kudenn vroadel Breizh a chom eta pezh ez eo.

o
oo oo

Erfin, ar folklor a chom artifikel ma ne glot ket mui gant ar gevredigezh he deus hen engehentet. Rak melezeour ur gevredigezh eo ur folklor bennak. Maz a da get ar gevredigezh-se e stumm pe stumm n'en devo mui ar folklor miret war bladennoù pe filmoù pe er c'hale'hioù ha begadoù ere gwir ebet gant ar gevredigezh nevez a vo deut : evel ur yezh varz e vezo. Piv avat a c'hell miret bev kevredigezh ar bobl vreizhat nemet ar stad breizhat e unan ?

Bez e tleo ar stad breizhat miret e Breizh ur gevredigezh egiz gwechall, o toujañ an tiegezh evel unded vuhezal, skignet war ar maez ha n'eo ket berniet er c'hêrioù, goude ma vent "maezkêrioù" evel en U.R.S.S.

War un dro e tleo ar stad breizhat unvaniñ ar gevredigezh e Breizh : ne

c'heller lezel e Breizh da zont an islonk a zo bet epad re bell etre ar c'hêrioù hag ar maezioù. Ret e vo da gêriz e Breizh an em santout diwar ar maez ha steg

Kemeromp ur skouer. Penaos e c'hellfe bezañ "bev" mojenn an Anko en ur vro a vije deut da vezañ danvezelour a-grann ? Rak-se en em sav tud ar bobl o unan prest da zegemer ar c'hentañ diskleriadur a gemer tr-spered an dud brizh-dekset a zo bezañ poellek. Bez ez eus eta ur folklor ha na c'hell bout bev nemet en ur gevredigezh a vo chomet relijiel. Penaos avat lekaet kemant-se da glotañ gant kalennadurezh ar varksouriezh reizhkredennek a zo hollboalle gour hag ar gomunouriezh praktel a zo troet gant an embregadennoù meur ha na c'hellont bezañ sevenet nemet gant stadoù hollc'halloudek - da c'hortoz ar stad hollvedel - n'o devo ar pobloù bihan enno - pe ennañ - frankiz wirion ebet ? Peseurt ster a c'hell kaout mojenn an Anko hag ar mojennoù all evit un denelezh hag e gredfa bezañ lamet digant an Natur he c'hêrvrin en ur vestroniañ anezhi ? E gwirionez e ra mat Charlez ar Gall oc'h en em sevel a-enep d'ar "culture officielle" ha d'ar "scientisme pré-entieux et guindé" hogen ret eo dezhañ gouzout neuze peseut d'ar c'hell bezañ etre ar Skiant hag ar folklor.

o
o o

Dudius eo eta penrad Charlez ar Gall nemet ez eo diglok ar gweladurioù anezhañ ha ne ginnig diskoulm ebet da gudennoù an emsav. E fazi eo ober eus ar werin hag ar folklor ur peurc'hroñs ha bezañ tachet evel kelz re all da asantiñ d'ur gevredigezh rannet e Breizh. Pal an emsav a zis bezañ da gentañ penn tizhout an unded e Breizh. Ha diouzh un tu all, eo ret met anezh ez eus estregat ur folklor en ur vro.

o
oo oo

PENNAD IV

PER HELIAS HAG

AN ARNOD SEVEL UL LENNEGEZH NEVEZ

Per Helias a zo unan eus ar skrivagnerion vrezhonek-se a zo deut d'ar brezhoneg un tammig dre zegouezh goude ar brezel. Daoust maz eo gwirion e c'helvedigezh a skrivagner brezhonek n'eo ket ken gwirizennel moarvat nag hini Roparz Hemon, da skouer, pa re all, hag o deus skrivet e brezhoneg hag int krennarded c'hoazh meur a wach, hag o deus bet da stoum kalet evit megañ o c'heloouennoù, o koll arc'hant - eus o chakod - alies evit lakaat anezho da vevañ. Evit Per Helias eo bet disheñvel : kroget en deus da ober a-zevri war-dro ar yezh p'ou deus bet da bourchas abadennoù brezhonek evit Radio Breizh. Ne gredan ket en dije bet darempredoù nag a dost nag a bell gant an Emsav gwec'h ebet.

Sur mat, zoken, e oa Per Helias unan eus ar re a oa ar muiañ pell diouzh an emsav broadel. Epad ar brezel eo bet oberiant Per Helias er c'hilstourm a-enep d'an Alamaned ha renez ur gelaouenn guzh enep-alaman, a gav din. Diforc'h eo e zegouezh diouzh hini Keravel a oa en emsav boutin adal ar penn-kentañ gant Schier, en deus anavezet izili an emsav lennegel arak ar brezel, ha n'en deus ket, erfin, kemeret perzh a-zevri er Resistance.

Goude bezañ staget da sevel abadennoù brezhonek evit ar skingomz eo deut war spered Per Helias e c'hellfe bezañ ur skrivagner brezhonek, marteze skrivagner brasañ an ugentvet kantved; Spes Mistral a zo o taramprediñ meur a hini eus skrivagnerion vrezhonek ar rumm nevez. Rak-se ivez e felle da Ser Helias ober "table rase" gant pezh a oa bet graet en e raok war dachann al lennegezh vrezhonek, egiz pa ne vije bet biskoazh lennegezh vrezhonek ebet an ugentvet kantved; rak-se, adarre, eo bet ken gredus da zegemer ar skritur nevez a zlee aroueziañ ar skol skrivagnerion nevez e tlee-sñ bezañ ar rener anezhi. Ar skritur falc'hunek rik - gant hh ha me oar-me - a zo bet implijet gantañ hep chipotal (kv. Brezhonegoù

moulet er skritur-se war fallennoù liesskrivet e deroù 1954, arsak ma krogje an abadennoù diwar-benn ar skritur skolveuriek.)

War un dro, ne ranne grik Per Helias morse eus oberann Roparz Hemon hag e gelaouenn "Gwalarn" ha deus bet ul levezon ken don koulskoude war ar yezh a implija. Pa oa o vurutellaf oberenn Jakez Riou hepken e venege evel ur si fall he bout bet embannet gant ar gelaouenn-se. Ne boueze ket avat war an dra-se hag eveljust e ti-sofje lavarout e oa bet savet ar raskrid d'an oberenn-se gant Roparz Hemon e unan ha ne vije bet moarvat oberenn ebet gant Jakez Riou ma ne vije ur vuhez lennegel e Breizh krouet gant Gwalarn. Ar rakvarn a-enep da Walarn e lakae da dreuzkompren ur bomm eus ur skrid all gant Jakez Riou, "Gorsedd Digor" : gwalout a rae er "Sketia Sagobrani", komprenet a-dreuz gant ar varzhed, ur c'hoapadenn ouzh paotred Walarn !

Jakez Riou hag a oa ur broadelour koulskoude - lennit Nominos Da ha Dogan -, a zo bet kavet disi abalamour da un dra : ganet eo bet war ar maez ha teolennaf a ra e oberenn buhez kouerion Vreizh Izel. Amañ a kavomp unan eus tezennoù pennañ Per Helias (bet difennet gant meur a hini en e rack, gant Koulouarn, da skouer ebarzh SAV) : ret eo skrivañ evit ar bobl a yezh ar bobl. Eveljust n'en deut ket gallet Per Helias difenn ar menoz-se penn-da-benn : re vrain eo yezh ar bobl alies : pa lavar ar bobl "ar varzh-erenn" n'eus ket tu d'hec'h heuliañ, a anvez Per Helias. Ret eo adarre eta c'hwennat ha dibab. Daoust ha ne skriv ket Per Helias kement-mañ ebarzh ar Falz, niverenn 1, 1957 : "... (Ret eo disteurel) la verve populaire trop souvent chargée de scories et la sécheresse toute cérébrale..."

An dra-se a dalv ivez ne c'hallomp ket tremen hep yezh lennegel diforc'h mat diouzh ar yezh komzet : houmañ a zo o vrainef muioc'h-mui dindan levezon ar galleg. Hep klask kompren mennad gwir ar vrezhonegerion yaouank e tispenn Per Helias o labour. Ebarzh niverenn 22 eus ar Falz, Eost 1950, e tispleg penaos eo ar yezh poblek a-walc'h dezhi hec'h unan : ijinañ a ra "tourter" evit treiñ bulldozer, ha me oar-me, hep meizañ ez eo ar ger "tourter" ez anat, en degouezh-mañ, ur ger hiniennel, ur skeudenn, ur farsadenn, ha komm ebet ur ger micherol. Goude bezañ dis-kouezet ur wech ouzhpenn penaos e c'hell ar Vretoned kaout div yezh ar c'hevell (o evurusat Bretoned !) e taolenn Per Helias levezon an nevez-vrezhonegerion - paotred al Liamm evit komz en un doare rasis - direk... Marv ar brezhoneg, evel Breur Lustig eus kontadennoù Grimm emichañs. Ar gresianegour Per Helias a ra anezho "nécrophages", debrouerion-gelaol : n'eo ket hegarat tre seurt lezav, ret eo anzev.

"Les néo-bretonnants de cette époque se réjouiront dans leur cœur. Ils se laisseront aller à l'innocente manie de refaire pour leur délectation personnelle et d'obscures aberrations politico-mystiques un breton de synthèse, un breton de rayonne, comme on dit déjà, avec des harmonies de tôle ondulée sous le vent, des mots chimères, hybrides et monstrueux, plus secs que la cuisse d'un pendu avencé."

Deoc'h da varn, lennerion ger, ha blazet mat eo stumm-skrivañ Per Helias a seblant amañ tennañ da hini Céline. Ar menoz, forzh penaos, a zo gwall dreut :

ne c'heller ket bepred implijout e brezhoneg ur stumm-skrivañ hepken, hini Rabelais ar varzhoniezh, nag ouzh ar reuzc'hoari (diwar fant e komz paulliasañ tud ar bobl mar kirit.) En ur skrid ordinal, ur romant zoken, n'eo ket mat pa ne dramen ket an darvoudoù anezhañ war ar maez. Lennit romantoù kembraek - egiz m'em eus lennet - ha c'hwil 'walo ne vez ket implijet seurt stumm-skrivañ nemet gant un nebeudig a skrivagnerion e va. Daoust ha bez e c'heller skrivañ istor Breizh gant "troioù-lavar Per Helias e brezhoneg end-seun er skridoù na dennont ket war-seun d'ar vuhez war e 1960. Petra lavarout neuze eus ar skridoù skiantel o deus ezhom e pep yezh eus gerioù kevrennek "liesouenn", e galleg, koulz hag en alamaneg, e galleg avat gwash-oc'h eget en alamaneg peogwir e rank ar C'hallaoued mont da c'houlenn digant un henyehz ar gerioù a vank dezho : ar gresianeg. Kredapl eo n'en deus Per Helias lennet biskoazh skrid skiantel ebet a galleg pe en alamaneg pe e saozneg : digoret ul levr medisinerzh pe braderouriezh er yezhoù-se ha barn a c'hella goude.

Dudiusoc'h eo ar menozioù displeget ebarzh niverenn Mezheven 1954 er pennad talbennet "Lettre à un illettré sur le destin du Breton" ebarzh ar Falz, Mezheven 1954.

Ar pezh a zo da verkañ da gentañ eo e anvez Per Helias ne varz ket ar brezhoneg dioutañ e unan, hogen e lazher anezhañ. A-ziagent, er pennad meneget uheloc'h en doa graet ar memes evezhiadenn : "Quand le breton aura disparu, non pas éteint de sa belle mort, mais proprement étranglé..." hag en dro-mañ : "Rien ni personne, nulle part, jamais, ne saurait justifier la disparition consciemment provoquée d'une langue quelle qu'elle soit."

C'hwil 'gred e arvo Per Helias en hini a zo kiriek da gentañ penn da varv er brezhoneg da lavarout eo, ar stad gall hag e bolitikerzh distrujañ ar brezhoneg. Tamm ebet. Tamall a ra a bep seurt Bretoned, paour kaezh tud n'o deus graet pec'hed ebet nemet kavout mat ar politikerezh a oa kaset da benn gant ar stad ez int servijerion vat dezhañ. Peogwir ez eo an dud-se Gallaoued, war a gredont, penaos rebech outo stourm evit yezh o bro, ar galleg ? Daoust ha n'eo ket ar galleg yezh vroadel ar C'hallaoued ha penaos e c'helle Gallaoued - ar Vretoned eta - bezañ nec'het gant kement a zo ur gounid, n'eus forzh penaos, evit o yezh, ar galleg ?

Peogwir e kompren mat an dra-se e esa Per Helias, war-lerc'h nouspet re all, ez eo ur gounid evit ar galleg... trec'h ar brezhoneg. Kement-se eo adarre klask pemp troad d'ar meout. Maz afe Per Helias betek penn e neudenn e lavarfe ez eo ret d'ar C'hallaoued degemer ez eo o yezh ur yezh vihan, evel ar brezhoneg, hag e tlefe stourm eta en un talbenn unvan a-gevret gant ar brezhoneg a-enep d'ar yezhoù mac'hom. Me 'gred ne ray ket seurt kinnig kalz a blijadur d'ar C'hallaoued rak gouzout a rankfe Per Helias koulz ha me n'o deus ar C'hallaoued gwech ebet dilezet ar soñj da c'hoari roll ur galloud meur, hiziv nebeutoc'h eget biskoazh, hag e kilint da

ziwezhañ, ma tleont kilañ un deiz, war dachenn ar yezh hag ar sevenadur. Ne gemmint eta o folitikerezh e Breizh e-kefver ar yezh nemet ma vezont rediet d'hen ober. Per Helias avat a embann e fell dezhañ e ve trec'h ar brezhoneg ha nac'hañ an emgann; nac'hañ a ra envel gwir enebourion ar yezh ha kavout a ra gwell tagañ spesoù.

Deoust hag o devo ar C'hallaoued anaoudegezh-vat outañ evit e furnez ? N'eo ket sur tamm ebet. O feukiñ a ray en despet d'e youl-vat. Peseurt Gall a c'hell degemer lavarou seurt-mañ : "Dans ce cas, les langues de civilisation sont l'anglais, le russe, l'espagnol et bientôt l'arabe avant le français..." ha ne gav ket din e vo ar C'hallaoued stad enno o klevout e reer eus o yezh ur yezh vandinad !

o
oo oo

E gwirionez emañ enket Per Helias en un hent dall. Kaer en devo ober, e youl da zerc'hel ar brezhoneg er-maez eus pep degouezhder ha pep darvoudelezh, hep e stagañ ouzh ur vro zoken, a ray eus ar brezhoneg ur spezh digorf hag eus ar re a zifenn an tasmant-se huñvreerion, pe hervez komzoù Per Helias e unan "des rêveurs", "des trublions". P'emañ hor pobl o vont da get gant an divroerezh, p'emañ hor yezh o vervel gant kement kozhiad a zo o vervel ivez hag hor bro war var da vezañ pul-luc'het dindan ar bombezennoù H, a vo bet desachet warnomp war wall hor mistri, n'eo ket poent en em serriñ en hon tour olifant da sevel lennegezh rik, sañset evit ar bobl hag e gwirionez evit un nebeut dousennadoù lennerion. Rak, siwazh, yezh an darempredoù boutin etre an holl Vretoned - nemet en emsav lennegel - a zo deut da vezañ ar galleg.

o
oo oo

Hen anzav a ra Per Helias e unan ebarzh ar pennad en deus embannet er "Bretagne à Paris", niverenn 685 eus an 18 a viz Kerzu 1959. Evel ma oar ne c'hell ket ar Vretoned en em gompren mat ma skriv pep hini e rannyezh e kinnig lakaat e-kefver ar skrid brezhonek un droidigezh c'hallek evel evit skridoù ar yezhoù marv a adembanner hiziv.

"Setu perak a skrivin gant an div yezh peogwir e ouzomp an eil hag eben. Evel-se an hini a chomo boud war ar brezhoneg dre ma ne gavo ket warnañ bewach doare rannyezh e vro, hennezh a c'helle mont da gaoù gwir vlazenn e voued an droidigezh c'hallek e-kichen."

En em douellañ a ra Per Helias o krouiñ e c'heller adkavout gwir vlazenn ur skrid e-dreuz un droidigezh : ur ger dianav en ur barrez a zo ur ger marv evit ar re na anavezont ket anezhañ. Kement-se a zo koulz hag anzav, evel ma verken, ez eo ar galleg yezh voutin n'eo ket hepken ar Vretoned met ivez ar vrezhonegerion o-uzar. Setu pezh a erbede ivez ur rannvroelour all - marteze diwer goap, egiz m'em eus

diskouezet a-ziaroak - Per ar Goff e derou ar c'hantved-mañ. En divizoù-se avat a teu ar stourm evit ar brezhoneg da vezañ un istor tud sod. Ar brezhoneg poblek a zeu da vezañ ur yezh esoterek didroadus hag a ranker traif koulskoude. Koulz eo eus da grediñ e oa fuzoc'h Roparz Hemon oc'h ijina ar brezhoneg eun evit diskoul-mañ kudenn ar rannyezhoù brezhonek.

o
o o

N'eo ket reizh Per Helias oc'h aotren hepken d'ar re a zo ganet hag a vev war ar maez e Breizh-Izel, ar gwir da vezañ skrivagnerion. Setu avat pezh a c'haller dozañ eus ar pennad am eus menegat uheloc'h pa lavar : "...ez eus komzoù brezhonek ha na c'houzafvont ket bezañ troet e galleg hep koll an hanter eus o fouez, o nerzh, o saour, o liv..." (Ha neuze, perak lakaat un droidigezh c'hallek evit ar re a anavez ur rannyezh ha n'eo ket hoc'h hini peogwir dres ne c'houzafv ket an traoù-lavar-se bezañ troet ?).

Heñvel, ebarzh ar pennad "1 embannet ebarzh "Brud", niverenn 6, "Lizher d'ur skrivagner yaouank war davez ha tro ar skridoù brezhonek" (a "Lizher d'ar Bisioned", na petra 'ta !) e skriv Per Helias kement-mañ : "...peogwir hoc'h eus desket ar yezh war barlenn ho mamm, peogwir emao'h o vevañ sul gouel bender e-touez brezhonegerion, arabat deoc'h ober gant komzoù ha n'ho peus ket klavet anezho endro deoc'h meur a wech..." "...Darempredit ar foerioù hag ar mare'hadoù..."

Hag e-lec'h-all :

"Petra ' skrivoc'h ? ...Arabat mont da glask skrivañ e brezhoneg kement tra a ziwan en ho sperezh e galleg..."

Ne gav ket din e spir alioù Per Helias. Da gentañ, pet e-touez ar skrivagnerion yaouank dindan tregont vloaz pa etre tregont ha daou-ugent a zo brezhonegerion a-vihanik o vevañ war ar maez, kouerion eta ? Bez e c'heller respont : hini ebet. An hanter zoken eus ar re a skriv ebarzh "Brud" a zo nevezvrezhonegerion. Per Helias a oar mat an dra-se, a gredan. A-hend-all, difann ouzh ar skrivagnerion klask danv o skridoù e-touez ar c'hallegerion a dalv kement ha bezhañ outo livañ an tri-c'harz eus ar Vretoned, da nebeutañ. An dra-se adarre n'eo na fur na reizh.

Eveljust ez eus dislavar ar pennad-mañ mui pa vui evel ar pennadoù all : dister eo niver ar vrezhonegerion ha n'hon eus ket tro alies da glevout brezhoneg diwar ar maez. Levezon ar galleg a zo dreistus.

"Abaoe daouzek vloaz a skrivan e brezhoneg ken alies ha bender. Hogen kaoz am eus teurel evazh, a-wechoù e werzhan va yezh c'henidik dre aotren ar galleg da gemer tro warni... Hiziv e ouzomp galleg... Ober a reomp gantañ aliesoc'h-aliesañ. Diaesoc'h-diaesañ eo deomp darempredit tud a zo gouest da sevel ha da zisplegañ ur geoz penn-da-benn e brezhoneg..."

Hon diwezhañ sikour : ar gozhidi pevar-ugent vloaz :

"Hiziv, ar brezhoneg a zo hanter varz e kêr, hanter glañv er vourc'h ha yac'h pilh er parkeier...Un den a 80 vloaz a zo gentañ pinvidikoc'h brezhoneg eget un all a dregont..."

Hogen, pazh a zo iskis a zo kement-mañ : anzav a ra ne c'heller ket skrivañ barzhoniezh evit ar bobl e brezhoneg. E gwirionez ar ra en deus savet e unan hag int kaer peurliesañ n'int ket tamm ebet diouzh doare ar bobl :

"Grit da gentañ poelldennoù war doare barzhonegoù ar brezhoneg krann... Mentadoù diabarzh ar yezh-pleen a c'hell bezañ kalz pinvidikoc'h eget gwerzennoù muzulet... Er barzhonegoù avat ne gaver ket bewech an tu d'ober gant ar brezhoneg pemdeziek : emeur en arvar da nijal re uhel ha da ijinañ evidomp hon unan distaget kaer diouzh ar bobl."

Ha koulskoude e asur Per Helias eo deut ar brezhoneg da vezañ ur yezh a sevenadur par d'ar galleg. Er pennad ambannet ar "Bretagne à Paris" am eus meneget meur a wach endeo e tiskleir kement-mañ ivez : "Rak, ma na lennez ket kalz ar brezhoneg, se zo abalamour e kreder n'eo ket gouest ar brezhoneg da zirouestlañ kudennoù hon amzer-ni. Kement-se a zo ur ganu bev. Ar brezhoneg a zo ken gouest ha pep yezh all da zisplegañ doareoù an amzer a vremañ, ar brezhoneg a zo ur yezh penna-da-benn."

Setu avat dalc'h hon emgann : lakaat ar Vretoned da zegemer az eo ar brezhoneg ur yezh, o yezh vroadel, ha Breizh ur vro, o hini, hag ez int talvoudoù da stourm evito betek ar penn. Peogwir n'en deus ket meizet mat an dra-se marteze, en deus paket Per Helias meur a gercenn ebaoc ma ra war-dro ar brezhoneg. Merkañ a ra ebarzh niverenn 1, Genver-C'hwevrer 1958, ar fals, penaos ne zeu ket ar vrezhonegerion a-benn da dommañ ouzh al lennegazh sirius e brezhoneg : ne gomprenont ket mat da skour e c'hellfed sevel ur reuzc'hoari e brezhoneg. Fersk ? Peogwir ne gemer ket pobl Vreizh he yezh a-zevri c'hoazh : houmañ n'eo mat nemet da zistagañ farsadennoù, d'o lakaat da c'hoarzhin, un tammig egiz ma kavfe plijadur ur c'houer a Vreizh. Uhel o klevout unan bennak o tistagañ bonnoù fentue en e rannyezh c'hallek : hogen ne zeufe ket war e spered e c'hell an trefodach-se talvezout da deroù sirius. A-benn ar fin eta eo ret reañ ur spered broadel d'ar Vretoned evit m'o dufe c'hoant saveteañ "o" yezh. Eveljust, ma kreder n'aus ket tu e teur da soñjal evel Per Helias er memes pennad, elec'h skrivañ e brezhoneg : "Je ferais mieux d'écrire en français ou d'aller à la pêche..."

o
oo oo

Keer en devo ober, e chomo Per Helias unan ac'hanomp keit ha ma kendalc'he da stourm evit ar brezhoneg : holl omp gwasket gant ar memes anken dirak marv koadapl hor yezh, ma ne zeuer ket a-benn da reañ d'hor pobl ar spered a ray anezhi ur vroad. Ne greden ket ez eo evel rener an U.F.O.L.E.A. e teuy Per Helias a-benn da saveteañ yezh ar Vretoned.

PEVARE LODENN

EMSAV AR BLEUN-BRUG HAG AN EMSAV A-BERZH-STAD

GOUDE AN EIL BREZEL

PENNAD I

EMDRO EMSAV AR BLEUN-BRUGGOUDE AR BREZEL DIWEZHAN

I

Diwar-benn emsav ar Bleun-Brug e c'heller lenn ar studiadenn embannet ebarzh B.E. 55 gant an ao. Cornic pe istor buhez an ao. Perrot gant an ao. Poisson. Ar pezh a zaskor o lenn al levr-se eo ned eo ket bet ar Bleun-Brug hepken un emsav sevenadurel er penn-kentañ hogen kerkoulz all d'ur mare un emsav politikel. Da gentañ, evel ma verk an ao. Falc'hun e unan ebarzh rakeskrid al levr ez eo bet savet ar Bleun Brug evit darn a-benn stourm ouzh politikerezh enep-breizhat hag enep-relijiel gouarnamant gall an arzer-se, hini Combes. Goude ar brezel all e kleskas an ao. Perrot ha renerion ar Bleun-Brug sevel un doare strollad katolik breizhat da c'houlenn an enrenerzh evit Breizh. Hastañ a reas buan pennoù an iliz en eskopti Kemper da ziskar an emsav-se : ne felle ket dezho bezañ trubuilhet gant ar gouarnamant gall ha kavout a raent gwell c'hoazh ebarzhif ar reizhded, gwir Breizh da vevañ, eget koll ur peoc'h o doa gounezet gant mil poan.

Ne c'heller ket lavarout a-hend-all, a gav din, e taous ar Bleun-Brug da vezañ neuze un emsav sevenadurel kennebeut. Moarvat e voe aozet gouelioù pobl, embannet e voe Faiz ha Breizh hogen ne glaskas ket an ao. Perrot astenn war ar vro ur rouedad kevrennoù, egiz re ur strollad, hag o dije gallet levezonañ an dud. Kilaf a ziwar an dachenn en doa graet an ao. Perrot adal ma oa bet barzhet outañ kas da benn an oberenn en doa prientet : digalonekaat a oa; torret e oa al lañs. Ret e voe gortoz Raymond Delaporte evit ma vije kaset da benn e framm ar Bleun-Brug ul labour sevenadurel rik : hemañ a aozas ar "Grezhoneg er skolioù". Ne c'hellas ket kas gwall bell e ervenn rak ar brezel a zeuas etretant. Kuitaat a reas Raymond Delaporte ar Bleun-Brug ma oa ar sturier enechañ evit dont da rener "Strollad Broadel Breizh". Kement-se a ziskouez n'eo bet biskoazh an emsaviou sevenadurel diforc'h mat diouzh ar politikerezh.

Pa voe adsavet ar Bleun-Brug goude ar brezel ne oa mui personelezh ebet da ren anezhañ. An dra-se a ziskleir ivez perak n'eo ket bet gouest da virot e orin-alezh hag e zishualded : en em gevredif a reas gant Kendalc'h. Dre se e paoueze a vezañ ur strollad katolik rik, evel ma paoueze ar Falz da vezañ ur strollad komu-nour pe kleizat.

Bep an amzer e kaver ebarzh Bleun-Brug ha Kaieroù ar Bleun-Brug pennadoù s-zivout ar stouzm sevenadurel hag ar yezh. Mat eo, a gradan, studiañ anezho, evit klask diverzout enno ar sturvenozioù a venn renerion ar Bleun-Brug reizf d'o ober. E gwirionez n'eo ket aes jubenniñ en un doare resis soñj don ar skrivagner rak anat awalc'h eo e fell dezhañ chom hep feukif al lennerion pe ar pennadurezhioù.

Setu da skouer pezh a zispleg an ao. Fave ebarzh niverenn Gwengolo-Here 1951 Lezenn an istor eo al liesat hag an dishefvelaat :

"Red an istor...War zishefvelaat...Dishefvelidigezh ret. N'eus a unvaniezh ev don ha frouezhus nemet da c'hounit e vefe en darempredoù an eil gant egile ha n'eus da c'hounit nemet ha dishefvel e vefent.

"Breizh n'eo termenet da vat c'hoazh he merkoù-diforc'h hogen mont a ray muioc'h-mui war zishefvelaat diouzh ar pobloù all a zo war he zro.

"N'eo ket savet c'hoazh hor sevenadur da wezenn vras, doareoù kuzhet a zo c'hoazh en hon herezh."

Ar c'homzoù-se a oa fur awalc'h. Gwall luziet ha diskleer avat ar re a zis-plege en niverenn 36, Ebrel 1951. Hervez an ao. Fave, ne c'heller bezañ frañsez - o c'hoari war ster ar ger-se a-keñver hini ar ger gall - nemet breizhad pe Normandad pe okitanad e vefed da gentañ.

"Evit bezañ frañsez e ranker bezañ eus unan pe unan eus ar broioù a zo bet unanet evit ober ar Frañs : pe eus Breizh, pe eus Normandi, pe eus broioù ar c'hreisteiz...Ganet e ranker bezañ e korn pe gorn eus bro-Frañs..."

Komz a ra an ao. Fave evel Lapalisse er frazenn diwezhañ. Diouzh al lavar-enoù arak e c'heller dezastum kement-mañ : ar Frañs n'eo ket unan-ha-disrannus; bez ez eus meur a vro enni. Ur stad kevredel e tlefe bezañ ar stad gall. Ar sureañ evit ma komprenfe an dud eo han diskleriañ dezho didro kaer.

Seurt troioù-laver evezhieq ne dalvezont ket kalz tra e gwirionez. Reizf a reont da gredif n'eus ket ezhomm stouzm evit saveteif Breizh hag ar brezhoneg. Ouzh-penn-se n'int ket gwirion : n'eus ket awalc'h a ziforc'h en deiz a hiziv etre un normandad gall hag un hanternozad gall evit ma taolfont evezh ouzh pezh a ziforc'h anezho. E Breizh zoken n'eus nemet ar vroadelourion hag a wel un diforc'h gwir etre ar Vretoned hag ar C'hallaoused. Mas afed betek penn menoz an ao. Fave e teufed da

lavarout ez eur seul muioc'h frañsez maz eur nebeutoc'h gall, ar pezh a zo kontrol nac'hañ ar gwirvoud : ret e vo desomp stouzm kalet evit adc'hounit hor gwir da vezañ Breizhiz.

Ar pezh a zeu da heul n'eo ket kalz furc'h d'am soñj :

"Me 'ra un den kar-e-vro gant al labourer-douar a boagn war-dro e barkeier pe e chatal, gant ar pesketaer aketus, gant ur barzh pe un arzour hag a sav ober-enoù kaer diouzh doare e spered ha diouzh doare e gornbro..."

"Ya, kar-e-vro, kalz muioc'h eget ar re ne reont nemet bogoilh gant komzoù goull war ar garantezvro; ar re gentañ da vianañ o deus pinvidikaet o bro ha de-gaset gwellaenn enni..."

Aotren a rin hep poan n'en deus metador ebet saveteet e vro.

Kemmeskañ a ra avat an ao. Fave keodedouriezh ha brogerouriezh. En amzer ordinal, pa ne vez ket ar vro en argoll, n'eus ezhomm nemet a geodedourion vat. Pa vez ar vro avat war-nes bezañ kaset da get e ranker kaout tud mennet start da stouzm ouzh kement a c'hell lakaat ar vro en arvar : ar re-se eo ar vrogerourion. Ne lavaran ket ez int tud a zoare e pep keñver. Hogen ma n'he dije bet Bro-C'hall spad ar brezel diwezhañ nemet tud a seurt gant ar re a zo diskrivet uheloc'h e vije c'hoazh bremañ didan yev an Alamanned. Daoust hag ar Vretoned o chom e kalc'h o ziegezh hag o micher a c'hell mirout ouzh an divroerezh da c'houllonderif o bro hag o sevenadur da vont da get war un dro. Anat eo ne c'hellint ket : neuze perak hol lakaat da gredif ar c'hontrol ? Atav e kavomp amañ an son rak ar stouzm.

Dudiusoc'h eo ar pennad embannet en niverenn 69, miz Meurzh 1954 hag a zo o dalbenn an "daol-maan torret". Asurif a ra an ao. Fave ez eo un torfed lazhañ ur yezh.

"Ha ne gav ket deoc'h e vefe un torfed diwar goust ur vroad tud mougañ ur yezh hag ur sevenadur, disec'hañ ur vammenn a varzhonizh hag a gaerder ? Daoust ha ne vefe ket un torfed diwar goust an danelezh a-bezh ? "

Seurt menozioù, ma 'oar, a zo bet displeget meur a wech. An holl a vo ali gant ar skrivagner. Hogen perak chom hep envel ar re a zo kiriek d'an torfed-se ha perak chom hep pedif an dud evit ma vo lamet o galloud e Breizh ?

Ur menoz all a gavor dindan pluenn Per Helias en em ziskouez ivez er pennad-se : "Marv ar brezhoneg hiziv, marv marteze ar galleg diwar an hevelap abegoù..." Ne gav ket din eo nac'het tre ar C'hallaoused gant ar gwall ziougan-se. E gwirionez ez eo dishefvel kreñn evit ar poent degouezh ar galleg diouzh hini ar brezhoneg : en o yezh ez eus bet savet skridoù a vil vern ! goude ma vije klenket en ur gevredigezh bennak e vefe forzh penaos ur stad kevredel eus ar gevrediezh. He sevenadur ne vefe ket tamm abet en argoll. Elec'h ober diouganoù lu ha bugel diwar-benn ar reizhdad emmanel a varn ar galleg d'ar marv peogwir en devo lazhet ar brezhoneg, labouromp da ober eus Breizh ur vro par da Vro-C'hall hag eus ar brezhoneg ur yezh koulz hag ar galleg.

En niverenn 82 eus Mezheven-Gouere 1955 e kejer mesk-ha-mesk gant menoziou mat ha fall. Ret eo meuliñ an ao. Fave da vezañ graet ur galv gant an damantiz d'ur c'houlz ma oa bet rannet ha diframmet an emsav sevenadurel da heul an arnod sevel ur skritur nevez dindan paezoniezh an ao. Falc'hun hag ar Skol-Veur.

"Arabab eo avat e teufemp d'en em gilañ da deural hor mallozh war hemañ pe henhont na labour ket kreñn-ha-kreñn war an havelep ervenn geneomp..."

Gwell e vije bet c'hoazh d'am soñj diwriziennañ an droug e unan o chom hep gwaskañ ar re na felle ket dezho sentif ha bezañ mavelion feal ur Skol-veur a zo mennet forzh penaos, da lazhañ hor yezh.

Gant peurrest ar pennad avat eo diaas bezañ a-du. Adarre eo displeget ennañ sors'henn gozh ar rannvroalourion : ret eo d'ar Vretoned bezañ divyezherion da viken, divyezherion wirion a oufe kement ha kement brezhoneg ha galleg :

"...divyezhek e fell deomp bezañ, divyezhek e rankomp bezañ, brezhonegerion ha gallegion da gentañ..."

Pell zo en deus Roparz Hemon graet goap ouzh ar re a felle dezho ober "pouted" - evit komz evel Losiz Herriou - eus ar Vretoned o defe gouezet div yezh tra ma n'o defe gouezet ar pobloù all nemet unan. Kreñnañ a ran emañ an abegoù a c'heller reiñ a-du gant an unyezhegezh :

- An divyezhegezh n'eo nemet ur bazenn drokaf yezh, hiziv da dremen eus ar brezhoneg d'ar galleg, warc'hoazh eus ar galleg d'ar brezhoneg. Forzh penaos n'eo nemet ur bazenn dibad.

- N'eus ket a zivyezhegezh wirion ha n'eus forzh piv a c'hell merzout an dra-se e unan. D'ur mare o deus gouezet ar Vretoned ar brezhoneg gwelloc'h eget ar galleg ha rak-se o deus miret o yezh; hiziv ha muioc'h-mui warc'hoazh e ouezint gwelloc'h ar galleg eget ar brezhoneg ha rak-se e tilezint hemañ.

- Lakaomp e c'heller ompennañ kelennadurezh kevatal an div yezh e Breizh : an dra-se ne c'hoarvezo biken dindan ur gouarnerezh gall. Evit ar C'hallaoued e tile ar brezhoneg chom da viken un denvez diret ar skol, d'ar plas diwezhañ, e toull an nor. En deiz ma vo gouest ar Vretoned da rediñ ar gouarnerezh gall da reiñ he gwir d'o yezh e vint krefiv awalc'h da gaout ivez o emrenerezh.

An arguzennoù a implij an ao. Fave a-du gant an divyezhegezh a zo souezhus awalc'h :

"Aes e vo deoc'h gounit d'ar brezhoneg - gounit a galon - ar Breizhad hag a oar galleg mat...Ur Breizhad hag a ouezo galleg mat a vezo aes da c'hounit d'ar brezhoneg hag e vezo buan awalc'h troet da zeskiñ brezhoneg d'e vugale..."

Reishoc'h e vije bet skrivañ : aes awalc'h e vo lakaat an den-se da lavarout emañ a-du gant ar brezhoneg - tra ken ! Hen peurzeskiñ e unan, hen deskiñ dreist-holl d'e vugale a zo un dra all, kredit ac'hanon, ha na ray an den-se nemet maz eus anezhañ ur brogarour.

E kement-se n'eus nemet un dra a zo gwir : ar re eus ar Vretoned o deus bet da zeskiñ ar galleg da gentañ hag o deus bet trubuilh abalamour ma oant unyezherion, ar re a zo ganet etre 1880 ha 1914 a oa daout da vegañ kasoni ouzh o yezh dre n'o doa gouzafvet re en abeg duzhi. Penaos ? Peogwir e oa daout a-benn ar gelenna-ur c'hemplezh bihander hag ur gasoni a zo eus da ziskleriañ hervez lezennoù Pavlov n'o deus ket mui kasoni ouzh o yezh moarvat hogen ne ouzont ket anezhi mat kennebaut ha n'hen deskont ket d'o bugale eveljust (1).

Un dra avat am laka da heugiañ : penaos degemer eo reizh lakaat ar Vretoned da gasaat ha da zisprizout o yezh ? Daoust ha mat ha didec'hus o oa er sistem gall a varne hag a varn ar Vretoned e Breizh da vezañ estrenion war o douar-int pa ne ouzont nemet o yezh ? Ger abet diwar-benn an torfed euzhus-se.

Ar pezh a zou da houl en havelep pennad a zo ken diaas all da zegemer :

"Ar Vretoned eo o deus gwiriou..." (a hiniennoù ha n'eo ket a stroll evel ur bobl) "Penaos e vafe ar gwellañ evit Bretoned hon amez ? Evit o diorroadur a dud ? Evit o silvidigezh ?..."

Un dra da sabañfuiñ eo gwelout an ao. Fave o resev n'eus nemet hiniennoù e Breizh ha n'eus nemet an hiniennoù o deus gwiriou, hervez soñj dispac'herion c'hall 1789. Rouestlañ a re an traoù adarre hep azhomm abet. Da gentañ e verkin n'eo ket an "diorroadur" hag ar "silvidigezh" traoù aes da bouezañ ha da zibouezañ; ar "silvidigezh" a zo un talvoud ha n'eo ket degemeret gant an holl peogwir e talv e

(1) Kement-se ne vir ket ouzh an ao. Fave en ur pennad all embannet en niverenn 91 eus Bleun-Brug, Mezheven-Gouere 1956, e teu endro ennañ kudenn an divyezhegezh da vezañ c'heller ket maizañ kelennadurezh ar yezh e Breizh hep an emrenerezh.

"Maz eus tud hag a zo re boud o spezed evit deskiñ div yezh n'eo ket evel-se emañ kont geneomp, Bretoned..."

Pelloc'h e skriv an ao. Fave :

"Me a garfe e vafe desket ar brezhoneg er skolioù da vugale Vreizh. Ur yezh ha ne vez ket kelennet a ya da fall. Ar brezhoneg eo hon tra-ni, Bretoned. Da biv eo divizout ma vezo lezet da vervel pe ma vezo roet dezhañ ur vuhez hag ul luf nevez nemet d'ar re a aparchant outo, ar Vretoned."

Lakaomp avat e fellfe d'ar Vretoned saveteñ o yezh. Daoust ha gellout a rafent sevenañ o youl da vat hep asant ur bobl all, hep asant ur mareerzh anebour d'he yezh, hag a chomo, kredapl eo, anebour da viken. Ha goude ma vefent a-du n'eo ket natur e tibennfe silvidigezh ur yezh diouzh estrenion ha na c'hellint bout d'ar muiañ nemet disablant en he c'hefvez.

gwirionez mad an iliz katolik. Met lakaomp ez eo un talvoud : daoust ha talvoudoù all a c'hell bout isdereziet dezhañ e pep degouezh ? Ne greden ket. An holl a oar petra a zo c'hoarvezet en XIXvet kantved pa gave an dud a iliz gwell kenlabourer gant ar gouarnerezhioù o ren, eget plodiñ da vat gant ar reizhded kevredigezhel. An amsav evit ar reizhded kevredigezhel a voe kaset war-raok gant tud dizous hag a-benn ar fin e kollas an iliz pep krog war engroezioù ar vicherourion hag an dud didra. Pa soñjas ar quizh hantur-kant vloaz diwezhatoc'h e oa re ziwzhat. Moarvat an XXvet kantved e sohlant an iliz bezañ furoc'h hag ober a ra he seizh gwellañ evit harpañ ar broioù trevadennel kent da c'hounit o emrenerezh, zoken pa ne wal ket ur mad war-seun da dennañ diouzh an dra-se. E Breizh avat e kendalc'h renerion an iliz da zisprizout ar reizhded a zo dleet da Vreizh, an emrenerezh : bez e tlefont gouzout koulskoude ne c'hounezo an iliz netra er vro-mañ diwar goust ar reizhded. An tech d'ar reizhded a zo re greñv an dud evit ma c'hellfed hen disprizout hep damant.

Ne heuilfed betek ar penn reolenn mad an iliz, da belc'h e tisoc'hfed ? Da stagañ Bro-C'hall ouzh Bro-Spagn marteze. Anat eo n'eus ket tu. Dre vras, a-hend-all, na oufe madelezh, meurded, gwirionez zoken, desprenañ an dirizhded a zo an torfed a-enep d'an den, mez eus unan. Er mare-mañ en Afrika, o deus tud zo menozioù damhañvel : sevel skolioù, klafvidioù, gwellañ yec'hed an dud, ledañ an deskadurezh, aozañ an ijinerezh - pezh a c'hellfe tud ar vro-se ober o un, pe neuze e ranker degemer ez eus pobloù izeloc'h eget ar re all, ez eus gouennoù dreist eta - kement-se a c'hellfe didamall muntridigezh ur vro !

Bremañ, degemeromp ez eo mad an iliz un talvoud pourc'hroñs ha pediñ a ren an eo. Fave da respont : daoust ha gwell eo stad ar Feiz e Breizh abaoe 1880 m'o deus kroget ar skolioù da c'hallekaat ar vro-mañ ? An holl a oar, siwazh, peseurt respont a zo d'ober. Ur c'hard pe un drederenn eus ar Vretoned a zo bet digristenaet abaoe.

Ne c'heller ket kennebeut resev ar meizid a "ziorroadur" evel un talvoud groñs, peogwir e tegese ad'hanomp da zegemer ez eus diorroadurioù a zo dreist an eil d'egile : neuze e c'hellfe ar Vretoned dilezel o hini ma vefe diskouezet ez eo dreist d'o hini diorroadur ar C'hallaoued. Kavout a ra din e ranker degemer ur reolenn all : ez eo an diorroadur gwellañ en ur vro an hini broadel, an hini e zere ouzh tud ar vroad.

Duzhpenn-se ha forzh penaos n'eo ket gwir n'eus nemet hiniennoù e Breizh ha n'eus nemet an hiniennoù o deus gwirioù. Ur boud kevredigezhel eo an den. Pep sevenadur ha kement kened a zo ennañ ne c'hell diwanañ ha bleuniañ an ur stroll nemet diwar goust - asantet - an hiniennoù a-wechoù.

Ar gudenn eo gouzout aderra hag-eñ ez eus ur bobl hag ur sevenadur e Breizh. Hogen adal m'eur akord war ar poent-se e ranker anzav n'en deus Breizhad ebet ar gwir da drañsañ anezho.

An arroudenn da heul en hevelep pennaed a zo mat da displegañ :

"Ma kredfen e vefe gwelloc'h evit holl dud bro-Frañs e vefe roet muic'h

a frankizioù d'ar broadoù bihan a zo unanet evit ober bro-Frañs, ma e vefe a-du Europa ha reiñ kalz muic'h a frankizioù d'ar broadoù bihan ha n'eus anezho nemet chenn ar mererezh."

A-dreuz al lavarennoù troidellek-se eo anat awalc'h e kred an eo. Fave ez eo Breizh ur vroad vihan hag he deus ar gwir da gacout an emrenerezh en Europa unan-ket diskleriañ frañsioù o menozioù ? An dra-se a zo diase da grediñ pa weler peseurt politikerezh a zo kaset da benn gant beleion zo. Perek, e gwirionez, ma kav mat an eo. Fave ar menozioù-se ne glask ket kendrac'hif muic'h e lennerion. N'eo ket avat gant pikoù gouenn ha lavarennoù arvarez ha troidellek e kendrac'hoden ebet. Ha war ar marc'had n'ha deus ket Bloun-Brug kalz muic'h eget 300 lenner.

Seul souezhusoc'h eo an evazhigegzh-se mez eo an eo. Fave lodek e menozioù 'zo eus an amsav a denn d'ar vesiazalazh keltiek, hervez Kalloc'h. E ser ar Yuzevion e lavar :

"...reiñ lusk d'ar bad ? Marteze a vo tro ar Galed pe vo bresinet an o fec'hed lod eus ar sevenadurioù bras a vramañ..."

"Ar sevenadurioù a zo bet damhañvel o istor...unan a vez mouget, unan all a sav war gorre, sunet ganti a-wechoù ar pep gwellañ eus an hini kentañ; lod a zihun un devezh goude ur morgousk hir, lod a zizec'h war o zred pe a vez diskaret..."

"Piv a oar peseurt tan a zo o virviñ e kalon ar Vretoned ? Piv a oa peseurt planedenn a zo miret d'ar Vretoned hervez soñjoù Doue ?"

Tonkadur Breizh eta a zo etru daouarn Doue ha Breizh he deus ur c'halvedigezh

An uhalpal damvenegut er pennaed diskrivet uheloc'h a zo da dizhout e nebeudoù avat. Lenn a zere en niverenn 94, Miz Du 1956 an evazhiadennoù-mañ diwar-benn stourmerzh, takteg, ma karit. An talbenn eo "N'emoamp ket o labourat diouzh an deiz."

"Ar re a labour evit Breizh a rank kompren n'eo ket eus ur savadenn d'ur guzhadenn heol a c'heller dihun ur boblad hag a zo en em roet da gousket; gwashoc'h c'hoazh a blij dezhi he c'housk. Eus a ball hag eus a uhel eo sellout ouzh ar bad o treiñ..."

"...Diouzh an deiz e labour - ma ne reont ket muic'h - kement hini a fell dezhañ mirout ar brezhoneg er stad m'emañ brumañ, a glask ma vo komzet brezhoneg er gador an despet d'ar selaouerion, er c'hatekiz an despet d'ar vugale ha d'o zud, ma ne glaskont ket er memes amzer mont betek ar wrizienn da grañvaat en ur c'honit speredoù ha kalonoù an dud..."

"Diouzh ar bloaz ha diouzh hiroc'h amzer e labour ar re a glask gonit ar garent evit ma komzint brezhoneg d'ar vugale, ar vistri evit ma komzint ha ma skrivo c'h ober eus ar brezhoneg ur benveg buhezecoc'h, ampartoc'h da displegañ pep tra, ar re a skriv e brezhoneg levrioù hag a zo diwanet diwar ijin hor gouenn hag a zo enno un dra bennak a nevez evit ar bad."

Traoù gwir a lavar an ao. Fave : ne c'heller ober netra padus en despet d'an dud. Ret eo eta disklerioñ palioù hon ober arak klask o seveniñ.

Hogen, war un dro, ivez, ned eur ket evit gounit war an dud degemer ar brezhoneg er skolioù hag er c'hatekiz, skrivañ e brezhoneg, komz e brezhoneg ouzh o bugale abarzh bezañ diskouezet dezho eo Breizh o bro ha ne c'hell ket ur vro bevañ hep yezh. Anez dont da vezañ brogarourion ne c'hell ket ar Vretoned saveteñ o yezh. Ivez, ne c'hellor ket goulenñ diganto kennebeut komz ouzh o bugale ur yezh distreset, displeberet, paourast, trefodet pa anavezont gwall ur yezh all, ar galleg. Ret eo anzav emamp amañ en ur c'hellc'h : rak ne c'hellor ar Vretoned prizout o yezh nemet p'o devo desket anezhi er skolioù. Ha ne asantint da zeskiñ anezhi er skolioù nemet ma kredont ez eo Breizh o bro.

N'eo avat nemet dre gelennadurezh unyezhek - da lavarout eo elec'h e vo ar brezhoneg benveg kelenn an holl zanvezioù nemet yezhoù bev all - e c'hellor ar Vretoned anavezout mat awalc'h o yezh evit kaout c'hoant d'he mirout ha nebeut awalc'h ar yezhoù all evit bezañ tentet da zilezel ar brezhoneg evito.

Evel-se eta eo alioù goullor ar re a roer deomp amañ. Breizhad ebet hag eñ poslek ne c'hell komz brezhoneg ouzh e vugale adal m'eo deut da c'houzout mat galleg : e brezhoneg ne oar mui neuze nemet ul lastez trefodach paour tre. Rak ne rafe neuze nemet sammañ spered ar vugale hep ezhomm na gounid ebet evito. Peseurt levrioù a dizho ar bugel gant e trefodach ? Ha peseurt mad a denno dre vras a-hend-all dioutañ ? Hini ebet rak ar brezhoneg ne dalvez da netra peogwir eo harluet diouzh pep lec'h, mererezh koulz ha skol hag iliz. Tud all a c'hell komz neuze eus mad ar vugale paz eus kont a gelenn brezhoneg dezho, evel ma ra en ao. Falc'hun el levrig en deus embannet diwar-benn kelennadurezh ar yezh a-berzh ar Skol-veur. Rak setu an torfed : ar C'hallaoued o deus graet pep tra evit ma vije mad bugale Breizh e komzfed outo e galleg. Hag ouzh hen ober o deus lazhet ar yezh - betek gwelout da vihanañ.

Diaes eo kompren d'ar c'houlz-se ar pennad en deus embannet an ao. Fave abarzh "La Semaine Religieuse de Quimper" ha "Kaieroù ar Bleun-Brug" diwar-benn kudenn ar brezhoneg. Tamall a ra d'ar Vretoned bezañ dilezet o yezh o unan : neuze n'he defe ket an Iliz - nag ar Skol-veur - da harpañ ur stourm a sell da gentañ ouzh ar Vretoned. Respont a c'heller ez eo ar Skol-veur moarvat un ensavadur estren e Breizh ha n'eo ket he c'helfridi tamm ebet difenn ar brezhoneg. Hogen an iliz a zle bezañ eus ar vro a greden, ne c'hell ket bezañ e servij ur vro estren ha n'he deus ket ar gwir eta da wallegañ madoù er Vretoned. Hag ur mad eo hor yezh, n'eus forzh penaos, zoken maz eo dallet awalc'h hor c'henvroiz da renaviañ anezhañ.

A-hend-all, ne c'heller ket lavarout o deus ar Vretoned dibabet etre ar galleg hag ar brezhoneg. An dra-se en dije gallet c'hoarvezout m'o dije gouezet ar Vretoned kement ha kement an div yezh, ma vije bet kenant a c'hounid o komz brezhoneg hag o komz galleg. Hogen an traoù n'int ket bet evel-se tamm ebet. Dilezet o deus ar Vretoned o yezh paz eo bet dizsket dezho awalc'h ha dindan gwaskerezhioù a bep seurt. Elec'h n'eus ket a zieublazh n'eus ket a zibab kennebeut.

Ar brasañ tamall a ranker ober d'an ao. Fave, hag a zo ur brogarour, a greden, daoust da bep tra, evel d'ar Bleun-Brug dre vras ha d'an holl zannvroelour-an ao. Falc'hun e unan. Klevet em eus evel-se ur rener all eus ar Bleun-Brug o komz a rae e vije Europa ur stad kevredel ha n'eus gounid ebet evit Breizh o vezañ stepenaos. Unan all a lavare n'eo ket mui dav stourm ma kil ar yezh poblek. Penaos o deus graet avat ar Vretoned gwechall hag ar C'hallaoued da c'houde da skignañ o yezh abarzh broioù elec'h e oa dianav kreñn arak. Kemeromp kantel diganto, elec'h ober van bepred da deurel ar billig war-lec'h an trebez.

AN AD. FALC'HUN HAG E LEVEZON WAR AN EMSAV

N'eus ket tu da skrivañ istor an emsav sevenadurel goude ar brezel-mañ hep ober anv eus an ao. Falc'hun. Dibes eo avat termenif politikerezh ha menegiñ an ao. Falc'hun rak n'eus ket kalz a skridoù diwar e bluenn - na lak a gester a li... ha n'eus ket tu da implijout, ken souezhus eo pezh a lavar enno a-wechoù. E gwirionez ne seblant an ao. Falc'hun kaout politikerezh ebet diwar-benn ar yezh, evit un abeg mat : kredif a ra an ao. Falc'hun ez eo kollet ar brezhoneg ha ne chom deomp da ober nemet balzamiñ anezhañ evit hon diskennidi. Setu pezh a skriva test da vat e 1954 d'ur brezhoneger hag en doa goulennet digentan un nebeut diskleriadurioù :

"...Ar gouarnamant a chom a-e up. Ar Skol-Veur ne ra ket kalz a forz. Va dever me n'eo ket, amañ, labourat evit savetei ar brezhoneg, met kas da benn oberou skiantel (a c'hello baza etre daouarn tud all birviou evit gwellaat stad ar brezhoneg). Satu perak em eus mailh e ve diluziet kudenn an doara-skriva, hag e striven d'he diluzia, evit gellout embann dizale..."

Amzer da zont ar brezhoneg ? Tenval e gwirionez. Hogen, me ne stourman ket evit savetei eur yez, met evit savetei ene hag anor eur bobl, va hini.

N'eus forz patra a zigouesfe, ne gredan ket e ve kollet va strivou war an dachenn-se. Hor bugale ha bugale-vihan a gomzo ar yez a girint : ne c'hallomp ket ober kalz evit herzel outo. Ar pezh a c'hallomp ober c'hoaz eo studia mat yez hon tadou, embann enni oberou kaer, evit ma vezo bepred plijus da studia ha da lenn ha pa ne ve mui komzet ar c'hantvejou da zont..."

Ar wirionez eo ivez n'eo ket bet ur stourmer a viskoazh evit ar yezh, pezh ez eo bet an ao. Keravel, da skouer. Un dra en deus kontet evitañ da gentañ : d'ar deiz da vezañ ur mailh war ar yezhoniezh keltiek ha pezh e c'hloazas bepred eo na ve ket

anzavet e ouiziegezh ha pezh e brederias dreist pep tra e voe tizhout ar plasoù a zerec ouzh ar ouiziegezh-se : ar yezhoniezh keltiek n'eo ket bet evitañ un tu da stourm evit ar yezh, hogen danvez ur red-micher (pezh n'hon eus ket da damall dezhañ eveljust, nemet e komprenor evelato hor befe fiziasa e tud all pa oa anv a stourm evit ar yezh e gwirionez). Kement a reas an ao. Falc'hun, enebiañ ouzh Roparz Hemon hag ar KLTG, diazezañ ur skritur nevez ne reas, a gradan, nemet evit difenn e enor gouziazeg. Ar brezhoneg e unan, Breizh nebeutoc'h c'hoazh ne oant ket lodek en e soñjoù, pe nemeur.

A-hend-all, ivez, e vije bet broadelour, ha dres n'eo ket bet an ao. Falc'hun ur broadelour breizhat. Safset e vije bet techet d'ar menozioù-se en e yaouankiz hogen o dilezet en dije kerkent ha m'en devoe dizolost ne oa ket gwirion skrid Barzhaz-Breizh : gant e onestiz spered ne c'helle ket mui goude-se bezañ broadelour breizhat. Seurt tra ne c'hoarvezo ket ganin atav evit un abeg mat : n'em eus ket lennet c'hoazh Barzhaz-Breizh ha paz on deut da vezañ broadelour breizhat da 16 vloaz n'em boa ket lennet ul linenn eus istor Breizh.

Kement-se a lavaran, adarre, n'eo ket evit rebech ouzh an ao. Falc'hun rak dieub krenn eo, eveljust, da soñjal ha da ober pezh a gar, n'eo ket hepken, n'eo ket kennebeut evit douetiañ diwar-benn e ouiziegezh n'on ket gouest da vevn ha n'on ket dudiet ganti ouzhpenn-se, hogen evit diskleriañ hepken ne oamp ket evit e lezel da c'hoari en Emsav a fell deomp e chomfe broadel ur roll ha na zerec tamm abet outañ (1).

Evit disammañ an ao. Falc'hun e ranken lavarout n'en deus ket klasket c'hoari ar roll-se e unan, hogen ez eo bet bontat war-raok gant tud a grede e vije ur marc'h-Troia dispar evit aloubiañ ar Skol-veur. Dont a rejod zoken da ober anezhañ aluzenner-meur ar Bleun-Brug ha blenier an emsav rannvroel koulz lavaret o reiñ dezhañ er Skol-veur ur pouez ha n'en doa tamm abet : petra vezn en ur Skol-veur e-lec'h ez eus 2.500 studier ur gevrenn n'eus ket enni muioc'h a studierien eget a gelennerion : bloavezhioù zo zoken ne oa arnodennad abet war ar c'heltiek. E miz Meurzh 1960 e voe gouestlet ur pennad hir aus an "Education Nationale" da Skol-veur Roazhon : gar abet ne voe moulet diwar-benn kevrenn ar c'heltiek er Skol-veur-se. Dises eo kompren peseurt follentez en deus lakaet tud zo da grediañ e oad o vont da savetañ ar brezhoneg abalamour ma teue ar-maez bep an amzer paperachoù o tougen siel ar Skol-veur hag a blede gant pezh a anved "kelennadurezh ar brezhoneg". E gwirionez ez eo deut an ao. Falc'hun da vezañ evit tud zo un doare marzhvoud.

o
o

(1) Notamp evelato n'eo ket bet broc'het an ao. Falc'hun ouzh an emsav broadel atav. Epad ar brezel e oa eus ar gwellañ gantan : an hini en deus graet anezhañ ur gouziazeg meur evit ar wech kentañ e oa Mablein a skriva ebarzh Sav moarvat hogen ebarzh an H.B. ivez hag a oa e penn kevrennoù yaouankiz ar Strollad Broadel e Pariz. Ebarzh Arvor, kazetenn Roparz Hemon epad ar brezel e komzed gant karantez eus an ao. Falc'hun peogwir e skrived kement a ebarzh niverenn ar 27.7.41 :

"Mr l'Abbé Falc'hun a fait une intéressante causerie au cercle celtique de Rennes le Mercredi 24 Juillet. L'assistance composée en majorité de jeunes gens n'a pas ménagé ses applaudissements au conférencier."

An iskisad eo ez eo deut an ao. Falc'hun da gemer e roll a zevri. Kroget paouez bezañ anvet aluzenner ar Bleun-Brug e teue da zizoleiañ n'en doa mui nemeur a ster ger-stur kozh diazezañ ar Bleun-Brug : Feiz ha Breizh, pe ar brezhoneg hag ar Feiz a zo breur ha c'hoar e Breizh. En e brezegenn e Lanniliz, ebarzh niverenn 103-104 Bleun-Brug, Gwengolo-Here 1957 e lenned :

"D'arvoudoù zo o deus cheñchet kalz traoù e Breizh e-keñver ar Feiz, ar gi-zioù, ar yezh ha zoken an darempredoù etre ar brezhoneg hag ar Feiz." Ebarzh ar raskrid da vuhez an ao. Perrot gant an abad Poisson e tiskleir adarre : "Ar brezhoneg hag ar feiz a zo breur ha c'hoar e Breizh...Depuis ce lien de parenté s'est quelque peu distendu entre la foi et la langue bretonne puisqu'elle recrute aujourd'hui ses meilleurs défenseurs dans les milieux de gauche."

o
o

Lavaret e vefe o deus en d'arvoudoù a-wechoù roet spi d'an ao. Falc'hun e vije roet un diskoulm da guenn Breizh. Skrivañ a ra da skouer ebarzh ar raskrid am eus meneged andeo :

"Les convulsions de l'Union française ne peuvent manquer de hâter l'heure où la France elle aussi comprendra enfin la leçon et se montrera plus libérale dans la métropole." Rak, eme an ao. Falc'hun, n'eo ket diehefvel kudennoù breizh bihan Europa diouzh re an trevadennoù. Ebarzh prezegenn Lanniliz e lennar : "An hentoù fell bet heuliet da gentañ er pezh a anved ar c'holonioù a zo bet heuliet en Europ da gentañ."

Ha koulskoude e tlefe ar C'hallaoued kregiañ da vezañ furoc'h rak : "...ar galleg n'en deus ket an distroañ chañs da vezañ ar yezh ar muiañ komzet dre ar bed, pell ac'hano..." Hag adarre, ebarzh BRUD, niverenn 5, "Diwar-benn amzer-dazont ar brezhoneg : Ouzhpenn, ar galleg e unan a zo hiziv elies o kilaf ar-maez eus ar Frañs." Kement-se, sur mat, a zo unan eus ar gwirionezioù-se ha na raint ket eleizh a blijedur d'ar C'hallaoued en em gemer atav evit ur vroad veur. Eveljust, poent e vefe, evel ma veneg Por Helias, a sellfe ar C'hallaoued ouzh o yezh evel ouzh ur yezh vihan hag e tiskouezfent eta muioc'h a genjarantez e-keñver ar brezhoneg. Hogen ur fazi e vefe diazezañ hor politikerezh war an huñvre ez eo konvertiset ar C'hallaoued hag o deus dilezet o impalaerelouriezh.

An ao. Falc'hun e unan a anzav ez eus un impalaerelouriezh kulturel c'hall. Lenn a reomp war niverenn 5 Brud, "Diwar-benn amzer-dazont ar brezhoneg" :

"Vladimir d'Ormesson a anavez mat e genvroiz e gonze eus o impalaeriezh kulturel..."

En Europa unanet e wel an ao. Falc'hun ivez ur goaneg evit Breizh ha war-lerc'h ar gelaouenn "L'Avenir" e skriv er memes pennad atav :

"Ar Frañs he unan n'he deus ken muioc'h e bouez er bed eget Breizh hon duked en Eurob gwechall; en em glevout a rank gant hec'h amezic evit sevel stadoù unanet en Europ." Hag er "raskrid" : Le mouvement breton d'après guerre...Il mat l'ontiers

ses espoirs dans un fédéralisme européen."

Anzav a ra an ao. Falc'hun a-hend-all e tlefe ar Vretoned kaout da nebeutañ an emrenerezh kulturel.

"Il semble injuste et peu conforme au droit naturel que les Bretonnants n'aient pas en tant que tels un seul mot à dire sur la place à faire à leur langue dans leur pays."

Mat e vefe resizañ koulskoude n'hon eus an dieubiezh nemet evit ober ar mad. Ne gradan ket he deus pobl Vreizh ar gwir da zilezel he yezh, ma plij dezhi. Dlead pobl Vreizh eo saveteif hec'h unan he finvidigezhioù : kement-se ne dalv ket he deus ar gwir d'o zeurel d'ar blodoù.

E-kichen ar menozioù-se a ziskouez ne c'heller ket plediñ gant ar brezhoneg hep dont da vezañ emrener tamm pe damm, e kaver siwazh re all a zo lent pe amsteriek hag a c'hell bezañ implijet a-enep d'ar yezh gant hec'h enebourion (digarezhioù ar Skol-veur e gwirionez).

Er "Rakskrid" ez eus anv a "langue maternelle...au service de l'enfant..." Moarvat eo arabat diskouez e-keñver ar vugale en dispriz o deus diskouezet ar C'hallaoued en o c'heñver p'o deus rediet Breizh-Izeliz da zeskif ar galleg : ret eo deomp eta gwellaat hon doarzoù-kelenn e seurt doare ma ne vo ket mui ur samm evit bugale Vreizh deskiñ pe addeskiñ yezh o bro. Hogen n'eus ket tu da zegemer avel mad ar vugale an talvoudoù danvezel - ober berzh ha gounit arc'hant - a zo e diazez kelennadurezh ar C'hallaoued e Breizh.

Ne c'hellomp ket resev kennebeut ez eus yezhoù a zo distroc'h eget eben ha peurgetket ez eo ar brezhoneg distroc'h eget ar galleg. Gouest eo ar brezhoneg da gemer lec'h ar galleg e Breizh avel m'eo bet gouest an izelvroeg da gemer lec'h ar galleg e Flandrez. Er memes "Rakskrid" avat e lavar an ao. Falc'hun :

"Sans doute les langues ne sont pas égales... Une langue est d'abord un outil intellectuel - reizh tre ar menoz-se, ar brezhoneg a zo ivez eta ur benveg meizañ mar deo ur yezh - qui doit être apprécié comme tel et non une idole..."

Gwelomp an heuliadoù : mar deo ar brezhoneg ur benveg soñjal distroc'h eget ar galleg, daoust ha klotañ a ra gant mad an dud goulenn diganto implijout a-hed an deiz ur yezh a izelafe anezho e-keñver spored pa oufent ervat, a-hend-all hervez teznec ar rannvroelourion dres ur yezh all, ar galleg, a vefe ur benveg meizañ spletusoc'h eget ar brezhoneg ? Deomp pelloc'h : daoust ha ne vefe ket reizh d'ar mare-se, evit mad an dud etav, rediañ ar C'hallaoued da zeskif an alamaneg pe ar saozneg, ma vefe diskouezet ez int binvioù soñjal talvoudusoc'h eget ar galleg ? Seurt "gouennelouriezh" sporedal ne c'hell ket bezañ degemeret. Merket em eus an dra-se e ser menozioù an ao. Favs. Ma vefe lakast da dalvezout seurt reolenn evit ar broioù o unan e taufed da zegemer a rankfe ar broioù idispleget hiziv chom

sujet da viken d'ar broioù a zo er mare-mañ, e gwirionez, dreist dezho. Ar gudenn eo gouzout hag-eñ e aotrez d'ur yezh pe d'ur vro 'kreskiñ d'o oad-gour. Met ur wach m'hen aotrez dezho eo ret bezañ en gortoz a taunt da vezañ par d'ar broioù ha d'ar yezhoù all. Ha ma n'hen aotrez ket, bezomp sur e varvint ivez.

Un druez eo e chom stag an ao. Falc'hun hag an ao. Fave ouzh menozioù war-lerc'hiet evel an divyezhegezh hag a zo dibodil kreñn. N'eo ket gouest an ao. Falc'hun e diwez ar pennad "Diwar-benn amzer-da-zont ar brezhoneg" da ziskouez petra plegadenn a zo ar memes hini hag a gaver ebardh pennañ an ao. Fave (n'ouzon ket peogwir ne ouient ket galleg hag e pant heskinet abalamour da ee. Ar re o deus kroget da garout ar brezhoneg er c'hontrol a ouie mat galleg. Ret eo eta d'an holl Vretoned gouzout mat galleg evit gellout karout ar brezhoneg. Saveteat e vo eta ar brezhoneg pa ouezo ar Vretoned galleg mat :

Ouzh ar vrizh-poeletadenn-se e c'heller enebiñ ur fed hag ur reolenn. Ur fed da gentañ : niver ar re o deus addesket o yezh goude bezañ desket mat galleg a zo dister tre, ken dister ma ne dalv ket ar boan komz anezhañ. Ha bez e c'heller lavarout e krog ar Vretoned da gomz galleg kerzent ha ma ouzont mat ar yezh-se. Ur reolenn : direizh kreñn eo ne c'hellfe ur Breizhad bezañ nemet un hanter den en e vro pa ne oar nemet e yezh. O vezañ ma degemer an ao. Falc'hun e chomo ar galleg da viken yezh a-berzh-stad, o vezañ ma asant d'an divroerezh e Bro-C'hall avel d'ur walenn didec'hus, e rank ivez, evit mad ar Vretoned, goulenn e oufent galleg mat tre. Hogen oc'h ober se e vazañ ar brezhoneg ivez d'ar marv. Neuze perak ober van da stoum evitañ ?

A-hend-all ne zegas an ao. Falc'hun evel prouennoù d'e soñj netra nemet pikoù goulenn.

"Ha kavout a ra deoc'h e kemerint evit deoc'h div yezh bev en o zouez ur boan na vezo ket goulennet digant ar re a gomz ur yezh vras ? Ha n'eo ket awalc'h goulenn diganto bezañ ken kalonek hag ar broioù all ? Piv avat a rebecho deomp klask ober eus hor c'henvioz tud pinvidikoc'h e pob giz. desketoc'h ha kalonekoc'h ? Ma teuomp a-benn eus hon taol..."

Seurt randonezh hag a gas hor yezh d'ar marv a zo hegasus. Bez ez eus koulskoude ur c'hrennlavar gall a ziskleir : "Qui trop embrasse mal étirent" ha ne welan ket perak ne vefe ket gouest ar Vretoned da vezañ ur bobl avel Daniz, Norvegi, Suomiz, Svediz, Iwerzhoniz hep kontañ pobloù all evel Suisiz. A zo muoc'h : er stadoù elec'h ez eus meur a yezh, elec'h n'eus ket a yezh vroadel zoken evel Beljik pe Suiz n'eus ket a zivezhegezh. Perak e vefe e Breizh ?

A-hend-all perak deskiñ galleg hepken d'an dud d'ar mare-se ? Piv a ziskouezo deomp ne ranko ket ar Vretoned en Europa unanet mont da c'hounit o bara ker-koulz e Bro-Saoz pe e Bro-Alaman pe e bro Italia ?

Buhezel e vefe eneberezh an ao. Falc'hun ouzh an emsav broadel a gredfed awechoù. Aes awal'h e rofe da grediñ ez eo an izili anezhañ iriennetion war api oc'h aczañ kabalou hag oc'h hiraezhiñ d'ar brezel. Kement-se a zo ur gaou bev : penaos e c'hellfe tadoù a diegezh evel maz omp kasout seurt mennadoù ? Hogen ne welan ket en anv peseurt sturiennoù e c'hellfe an ao. Falc'hun evel katolig nac'hañ ouzh ur bobl taget ar gwir d'en em sevel peogwir eo bet anzavet ar gwir-se gant ar Pab Pius XII e unan. An doueoniourion gatolik alies zoken ne anzavont ket ar gwir d'en nac'hañ ober brezel e degouezhoù zo d'en hiniannoù. Hogen adlavarout a ran n'eo ket aotreet en em sevel en ur stad elec'h ez eus frankiz da zifenn e venozioù, hervez al lezenn. N'am eus meneget ar gudenn-se nemet evit pouezañ war unan eus dañjerusañ stummoù speredegezh an ao. Falc'hun hag a zeu da gouezhañ en arvarouriezh en ur nac'hañ an talvoudoù dre vras, ar re e tleer stourm da vat evito: hag ar vro hag ar yezh a zo talvoudoù n'hon eus ket ar gwir da wallegañ. Ma asantomp da varv Breizh hag ar brezhoneg e nac'homp ivez dre vras talvoud ar vro ha d'ar mare-se penaos e c'hellfe bro abet chom en he sev ? Ma ne re forzh e ve kaset da get Breizh hag ar brezhoneg ne ra forzh ivez e ve kaset da get un deiz ivez Bro-C'hall hag ar galleg - da lavarout eo e nac'homp talvoud ar sevenadurioù broadel. Un talvoud avat ha na c'hall ket bezañ difennet betek ar penn n'eo ket un talvoud ez eo.

E skeud m'amañ kelenner ar Skol-veur e lak an ao. Falc'hun an arak bepred diuntsegezh ha rektregerouriezh, diazezoù ar skiant. Evit ar skiant, evit an traoù eo mat seurt rektregerouriezh. Paz eus anv avat a dalvoudoù ez eo alies koulz ha diseblantet dirak ar mad hag ar fall, dirak ar reizhded hag an direizhded. Evelse e teuer da zigarezif gwell labour ar vac'homerion e skeud bezañ rektreger : goude bezañ kemeret kentel digant an ao. Falc'hun eo deut an ao. Favo da lakaat marv ar brezhoneg war wall ar Vretoned o unan, dres evel ma lavar paotred ar Skol-veur ne fell ket d'ar Vretoned mirout o yezh ha n'eo ket dav kelenn anezhi ivez. Dont a reer ivez da duiñ da venozioù zo war zigarez int kontrom d'ar re a zo dogemeret gant tud e tiskreder warno bezañ direktreger : evelse e teu an ao. Falc'hun da arvarif diwarbenn keltiegezh ar gwenodeg hag ar brezhoneg dre vras.

Diwarbenn kudenn ar stad ez eus tu da lavarout kementall. Bez e c'heller esurif n'eo ket gallus hen tizhout mot d'ar c'houlz-se eo ret ivez anzav ne vo ket gallet savetaif da vat yezh ha broadelezh Vreizh. E gwirionez en amzer vodern eo reizhet buhez kevredigezhel ar vro muioc'h-mui gant ar stad ha rak-se muioc'h eget biskoazh e rank ur vro kaout ur stad ma fell dezhi dreistvefañ.

Morvat, e don e galon, e kerfe an ao. Falc'hun savetaif Breizh. Ne c'helle ket biken bezañ ur stourmer avat abarzh bezañ argaset an arvarouriezh a zo o tizhoneg (1).

(1) En em c'houlenn a c'heller ha na nac'h ket an ao. Falc'hun menozioù zo netra nemet dre maz int difennet gant tud zo a gred ez int enebourion dezhañ ha na zisfiziont diouetaf nemet abalamour d'ar roll eo lakaat da c'hoari gant ar Skol-veur. Tagañ e ra da skouer "jakobinelezh" ar vroadelourion vreizhat sañset. Ar jakobinelezh - an tech d'an unded - n'eo da zistaeurel nemet elec'h n'eus ket a unded e gwirionez. Ne c'heller ket tamm abet tamall d'ar C'halleoued lakaat ar Vretoned da gomz galleg mar deo klavet ez eo ar Vretoned Gallaoued. Ret eo e vefe sklaer an traoù: pe ez eo Breizh ha Bro-C'hall div vro distag pe n'int nemet ur vro. Ret eo dibab ur wech evit mat. Paotred an "n'ouzon ket", "marteze", "a c'hellfe bezañ", "hogen" avat, ne ziluziint biken kudenn abet.

A N U. N. E. S. C. O. H A G . A R B R E Z H O N E G

Ober a re van an eo. Falc'hun pa ra war-dro skritur ar brezhoneg da skouer d'en em harpañ war pennegealioù an UNESCO. Rennvroelourion all ivez a zo prest d'ober kemendall. Prest int da gemer ar brezhoneg evit ur parlant afrikat ha na vije bet skrivet biskoazh o tisoñjal eo bet skrivet hor yezh a viskoazh mui pe vui hag ez eus levrioù moulet en hor yezh adal ar XVvet kantved (ar yezh keltiek a voe moulet an abretañ ez eo bet zoken). D'ar c'hentañ sell eta eo anat ne jaoj ket sturiennoù pautred an UNESCO ouzh degouezh ar brezhoneg e unan.

Evit lakaat ar sturiennoù-se da dalvezout e oa bet adaozet skritur ar brezhoneg a-benn hen lakaat da glotañ a dostoc'h ouzh skritur ar yezh veur, ar galleg, sañset, hag ouzh ar yezh komzet war un dro. Gwell harr eo ar mennad diwezhañ pa ouezer n'eus ket un distagadur unvan e brezhoneg hag ez eus er c'hontrol kel lies a eilyezhoù hag a barrezioù e Breizh Izel.

War ar marc'had n'eo ket sur tamm ebet ez eo ali pautred an UNESCO gant an eo. Falc'hun war ar poent-se. Da vihanañ eo emdroad buan awalc'h o menozioù. Tro am eus bet da lenn nevez 'zo ur rente-kont diwar-benn ur c'hendalc'h levraougerion afrikat an Ibadan, dinden paeroniezh an UNESCO, e 1955. Ra brederior avat war al linennoù tennet diouzh ar pennad "La rédaction des textes à l'usage des ex-illettrés en Afrique" :

Les principales difficultés rencontrées sont dues au fait qu'on s'est efforcé avant tout en transcrivant les idiomes africains de donner par des signes une représentation exacte de la langue parlée. Faute d'avoir compris que l'oeil perçoit les signes simultanément alors que l'oreille ne perçoit les sons successivement, on a compliqué de façon gênante les formes écrites... Aussi une simplification des formes orthographiques inutilement compliquées est-elle fort souhaitable. Ceux qui connaissent bien un idiome africain dont l'alphabet comporte de multiples signes

diacritiques constatent combien les Africains qui écrivent fréquemment y introduisent en pratique de simplifications."

En em c'houlenn a zvez hag e oa kement-se en em ziskouez paotr an araokaat enberzhañ er yezh arouezioù diakritek avel m'en deus klasket ober en ao. Falc'hun. Perak diforc'hañ pa ne oa ket bet graet a-gent ar c'h kalet hag ar c'h blot, F ha 'F (war ar marc'had n'eus ket tu da verkañ ar son-se e diabarzh ar gerioù : ur V a vez lekaet hepmuiken), ar c'hemmadur S/Z ha me oar-me. Diboall eo ar re a glask gwellañ ar skritur : un arouez unel, heñvel ouzh kealskrid Sinaiz eo ur ger skrivet ha rak-se e klasker deskiñ lenn bremañ dre ar metod a-vloc'h. Perzh mat nemetañ ur skritur eo mirout d'ar gerioù bepred ar memes stumm : e brezhoneg, sur mat, ne vo ket sotret da bep kelennet keltieg nevez a zuy e Roazhon da adaozañ ar skritur war zigarez hepmuiken eo bet anvet kelennet keltieg er Skol-veur.

Un dra ivez ha ne lavar ket an ao. Falc'hun eo ez eo an UNESCO a-du gant ar yezhoù a sevenadurezh ha diseblant ouzh ar yezhoù lec'hel ha rannyezhele. Dindan pluenn Osmund R.M. Mary, er pennad 6 e lennan en hevalep levr, p.62 :

"En Afrique du Nord, en Egypte et au Soudan, la langue arabe se présente sous deux formes, dialectale et littéraire. On élabore actuellement des textes en arabe simplifié pour éviter de donner une forme écrite à l'arabe dialectal, et pour faciliter la production de textes et la connaissance progressive de l'arabe littéraire car si les circonstances locales commandent la solution linguistique, celle-ci doit contribuer au passage facile rapide et précis de la langue vernaculaire à la langue véhiculaire de culture."

Petra klozañ eus kement-se nemet ne zremmer ouzh kelennadurezh ar yezh pobl nemet evel un tu da dapout a-seoc'h un anaodagezh don eus ar yezh a sevenadurezh. A-se ne c'hell ket er brezhoneg dreist-vevañ nemet maz eus anezhañ ur yezh a sevenadurezh paogwir n'eo da vezañ skrivet e gwirionez nemet ar yezh a sevenadurezh. D'an sil ne c'heller teurel perzh ouzh ar rannyezhoù brezhonek nemet diouzh ma roont tu da dizhout er brezhoneg unvan a sevenadurezh.

Dre vras eta ne zegemer an UNESCO implij ar yezh werin ha ne zalc'h kont eus houmañ nemet pa ne oar ket ar bobl yezh all ebet. Lennomp er pennad "La diffusion de la culture populaire dans le Soudan français" :

"Mais il est non moins certain qu'il est impossible actuellement de développer par une culture populaire de langue française sur un territoire où 80% au moins de la population ne sait ni lire ni écrire le français."

Neuze e c'houlennin : daoust hag e Breizh eo heñvel an traoù ? Siwazh, an holl e Breizh a oar galleg, a zo gwashoc'h, a oar lenn ha skrivañ galleg, pa ne ouzont na lenn na skrivañ brezhoneg. Da lavarout eo ez eo an traoù ar c'hontrol bev eus ar pezh ez int er C'hemberoun. En em harpañ war sturiannoù an UNESCO e vefe eta barn hor yezh d'ar mazv.

Ma 'oar koulskoude eo praet an UNESCO da harpañ en Afrika, da skouer, yezhoù a sevenadurezh afrikat. Kv. ar falz, Nnn 1, 1959. "Il n'existe rien dans la structure d'une langue quelle qu'elle soit qui l'empêche de devenir le véhicule de la civilisation moderne."

Ar yezh lennegel a vo savet neuze a vo disheñvel awalc'h diouzh ar yezh komzet.

"La langue employée dans les textes littéraires tend toujours à différer sensiblement de celle de la conversation quotidienne..." (Kendalc'h Ibadan, p.88.) hag ar skrivagner a re an diforc'h etre ar stummoù diwar c'hoar hag ar stummoù den, klasel, a zo anzavet gant ar gomzerion o unan.

Ne gav ket din avat e c'hell an holl yezhoù afrikat dont da vezañ yezhoù broadel a sevenadurezh rak ne c'hell ket bavañ ur yezh er-maez eus ur vroad, egiz m'em eus merket endao : hanveg a zarempred reizel etre tud ur memes broad eo ur yezh. Eleizh a barlondoù eta hag e aperchant da vauriadoù digarvez a zo tonket da vont da get, ha ne gav ket din ez eus da gant keuz dezho : n'omp ket diwallerion virdi.

E gwirionez, adarre, e lavaran ne c'heller ket en em harpañ war sturiannoù an UNESCO hag a zo e dalc'h dileuridi ar stadoù bras. N'hon eus azhomm eus eotra na bennozh nikun evit saveteif hor bro hag hor yezh. Arguzerezh ar falz en niverenn 1, 1959, diazezet war gelennadurezh an UNESCO a zo diboañ nemet e lakefe ez eo ar galleg yezh vernakuler e Breizh hag e ranker en em harpañ warnañ evit addaskif d' Vretoned o yezh vroadel a zo bet laeret diganto. A-hand-all, ne zegemer ket ar C'hallaoued arguzenn yezh ar c'havell : lannit darnlevr buhezouriezh Duvelier evit ar c'hlas predeouriezh e Bro-C'hall, pennad diwar-bann broadelazh : evit an den-se ar yezh c'henedik a zo ar yezh sevenadurezh kentañ a zo desket d'ar vugalz er skol. Neuze n'eus nemet ur yezh e Bro-C'hall hag a-se n'eus nemet ur vroadelazh. Aes eo poellata evel-se. Hogen petra gortoz ivez digant an dud-se ? Ret eo bezañ gwell simpl e spered evit kredif e asanto ar C'hallaoued, dre gear, e teufe ar brezhoneg da vezañ yezh vroadel, yezh a sevenadurezh ar Vretoned. Ha dre n'hon goar er rannvroelourion e nac'hont stoumz a c'houlenn evit hor yezh ar pezh a gredont e vo roet dezho...marteze, ples ur yezhig lec'hel, egiz na lavaront, er skol - hogan war un dro e asantont da varv ar brezhoneg. Perak e teuont neuze goude-se da zisplegañ pezh-c'hoari difennourion ar brezhoneg ?

AR SKOL-VEUR C'HALL HAG AR BREZHONEG

Diboell eo politikerezh an ao. Falc'hun diazezet war ar c'henlabour gant ar Skol-veur, evit un abeg mat : Emañ ar Skol-veur bepred a-enep d'an holl yezhoù dic'hall a zo komzet war dachenn ar stad gall koulz en Europa hag er rannvedoù all en am gav tamm pe damm anezho dindan beli ar mererezh gall. Kounañ a ran d'ar genlabourerion n'eo ket bet dianzavet biskoazh diskleriadur Monzie : "Evit unyezhañ Bro-C'hall e ranker kas ar brezhoneg da get." Setu gar-stur ar Skol-veur e Breizh. Hennezh a-hend-all a zo bet kaset da benn koulz lavaret hiziv an deiz.

Un nebeut fedoù a lakay anat ar youl-se da zistrujañ ar yezh : baz ez eus eveljust ar c'hozh digareziñ diwar-benn skritur a lekaer en araok abaoe 1936 maz eus anv a zevri da reif dor digor d'ar skolioù. Safj hoc'h eus pebezh dale evit embann an divizadennoù-talvezout da lezenn 1951, - ar fals hec'h unan daoust d'he fasianted a gave hir an dale - ha pebezh mall er c'hontrol evit lemel al lezenn-se penn-da-benn pa voe adaozet ar vachelouriezh e 1959. An digareziñ a rojont neuze a zo mat da notañ : dister tre niver ar re o doa goulennet tennañ o mad eus al lezenn. An dra-se a ziskoueze ne rae forzh ar Vretoned eus kelennadurezh ar brezhoneg. Neuze, perak prientif anezhi ?

Kozh eo an digarez-se. Tro am boa d'ar merc'her 10 a viz Gouere 1946 da gejjout gant ur c'hargiad eus ar Skol-veur e Roazhon (hemañ a oa ur Breizhad a-hend-all). Divizout a rejomp diwar-benn kudenn ar yezh. Markañ a reas din an den-se da gentañ ne gomze ket mui ar gerent brezhoneg ouzh ar vugala. Marteze, emezañ, e vije tu da lakaat ar brezhoneg er skolioù etre. "Rak," emezañ, "evit ar skolioù bihan hag ar mererezh ne vo morse netra d'ober...Didalvez eo klask. A-hend-all ne fell ket d'an dud e Breizh Izel."

Diwar-benn youl sabotif kirieion ar Skol-veur e Breizh e c'hellan reif an testenioù-mañ. D'ar 4 a viz Here 1949 e kajas va gwreg gant ur c'hargiad eus ar

Skol-veur e Roazhon. Hemañ ne oa ket ur Breizhad. Diskleriañ a reas d'am pried e vije mat din nac'hañ kelenn ar brezhoneg el liseoù ma vije kinniget din hen ober. Evel-se, a asure, e c'hounvezjen "ur poent mat" (!).

E 1954 e tisplegas din un emsaver eus ar Morbihan ar gelennadurezh e oa bet dalc'het ur vodadeg gant skolaerion dindan bleniererezh ar rener-skol er bloaz araok, diwar-benn kudenn ar brezhoneg : ret e oa respont d'un enklask urzhiet gant ar Skol-veur diwar-benn menoz an dud diwar-benn ar brezhoneg. Rener ar skol avat a bouaze war e isderezidi evit o lakaat da asurif na felle ket d'ar gerent e vije kelennet ar brezhoneg er skol.

Sklaer-tre eo politikerezh ar Skol-veur : reif aotreoù dibouez - ar brezhoneg n'emañ ket zoken war ur renk gant an embregerezh-korf - hag ober e seurt doare ma ne vint ket lakaat zoken da dalvezout evit diskouez ne fell ket d'an dud kaout ar brezhoneg. Petra soñjal avat eus ar rannvroelourion a zegemer savboent an doualarion-se hag a lavar d'o zro ne fell ket d'ar Vretoned e gwirionez saveteif o yezh peogwir ne zegemeront ket gant gred hag anaoudegezh an tamm aluzen a zo bet stlapet outo e-kreiz o dremm ? Arabat ober goap ouzh an dud memestra hag ar Vretoned o deus c'hoazh un tammig enor.

Ar politikerezh unyezhañ-se n'eo ket bet kaset war-raok e Breizh hepken eveljust. Da gentañ, perak n'eo ket bet lakaet da dalvezout lezenn 1951 e Flandrez ? Deomp d'an Elzas avat : rediet eo ar c'helaouennoù evit ar vugale ha pajennoù ar sportoù en holl gelaouennoù da implijout ar galleg. Ar gwashañ e voe avat sevel skolioù krouadurioù gallek rik. Splann eo ar mennad anezho : kemer lec'h ar vamm evit ober eus ar galleg yezh c'henidik ar vugale. Gant seurt doareoù-ober e vo distrujet yezh ar vro-se a-benn ur prantad amzer ned a ket pelloc'h eget 60-80 vloaz. Pa oa al lañs gant ar gouarnerezh gall er Sar en deus hastet da lakaat kelenn galleg en holl skolioù izel ar vro un eurvezh bemdez ! Ha nac'hañ a reer ouzh ar Vretoned en o bro un eurvezh brezhoneg bep sizhun en o yezh !

Neus mar ebet ez eus anv amañ adarre eus ur rektres pell-bal. Lennet em eus ebarzh kannadig sindikad ar skolaerion en Il-ha-Gwilen ur pennad diwar-benn kudenn ar yezhoù en Elzas. Goulenn a raed er pennad skrivet er gelaouenn-se e ve kaset da get da vat an alemaneg er vro-se ha zoken e ve skignet anaoudegezh ar galleg 30 Klm. en tu all d'ar Roen ! Gwir eo edomp e 1945. Hogen ar politikerezh heuliet a bro-Sar a ziskouez mat ne oa ket faltaziek kreñn an doareoù erbedet er c'hannadig am eus menaget.

N'eo ket hepken ar Skol-veur a zo kiriek da seurt impalaereleouriozh yezhel, ret eo hen anv, hogen sternataerion Vro-C'hall o unan. Soñj hoc'h eus moarvat eus ar pennadoù a zeuas er-maez er Figaro, en Aurore hag ar Monde dindan pluenñ tud evel Duhamel, Bénazet ha Dauzat pa voe mouezhiet a kambre ar Gannadeg lezenn 1951. En dro-se he deus diskouezet an intelligenstaia c'hall petra oa he soñj don diwar-benn yezhoù dic'hall ar stad gall. Ur merk all a c'hellit kounañ ivez : dizoare prientourion pavilhon gall diskouezadeg Vrussel e 1956 pa nac'hjont implijout an izelvroeg e nep doare.

Eveljust e asuro an holl re-se evit kaout ar peoc'h ha trabellat n'int ket a-enep d'ar yezhoù. Kontet ez eus bet deomp da skouer ne oa ket kargidi ar Skolvroelourion da skuilfañ daeroù a anaoudegezh ur wach ouzhpenn o soñjal en dra-se. Setu ar wirionez avat : ar re eus ar gargidi c'hall a ra van da harpañ ar brezhoneg evit reif d'ar vugale a garfe koll o amzer gant an dra-se un albez eus yezh o handadoù : ar yezh-se avat a vefe kelennet evel ur yezh varv. N'eus ket anv a zaskorif bevañ eo tonket dezhañ mervel. D'ar re a vefe en arvar diwar-benn-se e alian lenn raklavar levr poelladennoù brezhonek an ao. Trepos. Ennañ e tiskleir an ao. Trepos ne c'hall ket bezañ keal evit ar brezhoneg a gevazañ gant ar galleg nag a restaurel dezhañ ar pezh en deus kollet : n'eo ket aotreet eta adseval ar brezhoneg peogwir ne c'hellit han ober nemet diwar goust ar galleg. Ur yezh kouezhon, miret d'ar gouerion e tle chom ar brezhoneg : a-hend-all n'eo nemet ur yezh artifikel, pec'had dibardon e sull ur skiantour.

E gwirionez, kement a c'hounvezimp evit ar brezhoneg a ziframmimp a dro daouarn an impalaereleourion a zo mannet da zistrujañ hor yezh. Zoken pe ez eo set da get un tamm mat eus o galloud politikel en ur vro e kendalc'hont da spiañ e c'hellit avelato distroadañ yezh ar vro-se da lakaat o hini en he lec'h. Ha penaos ? Dre reif d'ar broioù-se un aluzen hag a zle o stagañ outo. Na gredit ket ar eus an disterañ korantez kristen er raktresoù disper da skoazellañ ar broioù isdispleget. Setu pezh a lenner da skouer er gelaouenn an "Education Nationale" eus an 18.2.60 dindan pluenñ Roger Thibault :

NOTENNOU - Evit bezañ reizh e ranken notañ ez eus dielloù a dennfa da ziskouez e seller ouzh ar brezhoneg a-wechoù evel ouzh ur yezh klok. E 1949 ez eus bet liesskrivet urzhiaurioù sinet gant an Ao. Mayer (un enebour d'ar brezhoneg e gwirionez) ha savet gant an ao. Falc'hun ha Trepos diwar-benn kelenn ar brezhoneg. Lenn a reer kement-se : "Une langue ne peut vivre si elle ne peut exprimer tous les concepts (inventions modernes, idées littéraires et philosophiques)..." Hogen penaos e c'hellit hor yezh displegañ ar munozioù-se hep kevezañ dez pe zeiz gant ar galleg ?

Un ordrenañs all sinet gant an Ao. P. Henry hogen savet gant an ao. Falc'hun eus ar memes bloavezh emic'hañs a c'houlenn digant ar gelennerion chom hep lakaat stre daouarn ar vugale : "des livres et des revues qui propagent de ces vues chimériques ou tendancieuses que nous connaissons ou qui soient animés de sentiments anti-français comme il s'en trouve encore en librairie...ou qui reproduisent l'orthographe de 1941." Merkit mat penaos eo lakaet war ar memes pazenn an daou rumm levrioù. Hag estlammit, tudoù, ouzh sklaerder ar menoz, rannvroel rik e gwirionez. D'ar re n'int ket speredek awalch evit kompren e rezizun e reer anv amañ eus al levrioù "chimériques" a gred e c'hellit ober eus ar brezhoneg ur yezh par d'ar galleg ha gouest da edc'hounit Breizh diwar e goust.

Goude-se e c'houlenner diganeomp gortoz digant ar Skol-veur silvidigezh ar brezhoneg. Peseurt foeltre a ra deomp pezh a ra safset ar Skol-veur evit ar brezhoneg ?

"Il est d'autre part évident que les progrès de la langue française iront de pair avec les progrès de l'économie moderne en ces pays. Elle progressera si cette économie se développe. Elle ira en régressant, les langues vernaculaires reprendront leur empire dans l'usage et dans les esprits si l'économie stagne ou régresse."

Setu pennadoù all a zo bet embannet a-berzh kevrennkeltiek ar Skol-veur hag a ziskouez gant peseurt speread e asant ar Skol-veur da gelennadurezh ar brezhoneg. Bez ez eus ar skrid-mañ "Instructions relatives à l'enseignement du Breton".

"L'objet de l'enseignement du breton est avant tout de faire oeuvre de culture. Il ne saurait être de perpétuer contre l'élite des bretonnants la fragmentation dialectale ni davantage de favoriser les tentatives de mouvements d'avant-garde en vue de l'unification factice des dialectes. Ce qu'il se propose c'est de faire connaître aux jeunes Bretons la langue de leurs ancêtres, celle qui donne un sens aux noms de leurs familles et de leurs villages et de contribuer à leur formation générale en entretenant le respect des traditions qui font de la Bretagne une des provinces les plus originales de la France."

Ur menoz diot eo gortoz e taufe peurunvanidigezh ar yezh diouti hec'h unan; ne c'hell dont nemet eus kelennadurezh ur yezh peurunvan a zo da vezañ graet en araok eveljust. A-hend-all eo anat e seller ouzh ar brezhoneg evel ouzh ur yezh varz peogwir e reer anezhañ "yezh o gourdadobù."

Setu pennadoù tennet diouzh levrig F. Falc'hun ha P. Trepos embannet a-berzh ar Skol-veur : "La langue bretonne et l'enseignement", 1952 :

Bez ez eus traoù pouszusoc'h eget ar brezhoneg : "Armer des jeunes gens pour la lutte pour la vie et c'est un grave problème et une lourde responsabilité que de déterminer parmi les multiples connaissances utiles l'essentiel qui doit avoir priorité et l'accessoire qu'il faut éliminer. Le seul principe immuable est que l'enseignement doit être conçu en fonction des besoins de l'enfant et de son plus grand bien et non que l'enfant soit sacrifié aux commodités de l'enseignement..."

Setu ur reolenn a vije bet mat da lakaat da dalvezout paz eo bet savet ar skolioù gallek e Breizh
"...ou à des idéologies contestables."
Hini ar Frañs unan-ha-disrannus da skouer, keta, ao. Falc'hun ?

N'eus ket anv eveljust da gelenn ur brezhoneg unvan, ne vezn penaos : "Le but me semble pouvoir être atteint par l'enseignement du Vannetais au Pays de Vannes et du KLT dans le reste de la Basse-Bretagne..." Attache d'ailleurs trop de prix à l'apport littéraire du Vannetais et à son antiquité vénérable - je ne suis pas éloigné d'y voir un héritage des Vénètes (!) qui tinrent tête à César, pour admettre de gaité de coeur qu'on le sacrifie ainsi au KLT rebaptisé KLTG... L'unification du Breton doit être à la fois l'oeuvre des écrivains et de tout le peuple bretonnant..."

Adarre ar memes sorc'hann egiz pa c'hellfe tud n'o deus ket darempred etrezo unvanif ur yezh : ar stad hepken a zo ar c'henlec'h a ro tu d'ar bobl vrezhañ at kaout ur yezh unvan.

"Nous ne sommes pas de ceux qui regrettent les enrichissements considérables qu'il (ar Breizhad) a reçus de la culture française durant les dernières décennies..."

Pebezh savanded ! Hag eveljust adarre :
"Les conditions défavorables (da gelenn ar brezhoneg) ne sont pas dûes à l'administration."

"Sans commentaire" egiz ma lavarer e galleg.

PENNAD 5

AR GELAOUENN "BRUD"HA KELENNADUREZH AN ARZ EVIT AN ARZ

Ar gelaouenn BRUD krouet e 1957 ha deus moarvat ur plas ispisial el lennegezh vrezhonek hag en emsav sevenadurel. Ganet eo eus ar c'hoant o doa renerien Emgleo Breiz da gas war-raok ar striv o doa graet ebaec 1954 dreist-holl da eozañ un emsav nevez diazezet war ar c'henlabour gant ar Skol-veur ha da reiñ lañs en diwezh d'ul lennegezh nevez a zlee diwanañ diouz al lezannoù mouezhiet a-du gant ar yezh. Spi ar renerion e oa moarvat kavout lennerion etouez kalennerion ha skolidi ar c'hentelioù brezhonek roet dreist-holl er skolioù a-berzh-stad gant bennozh ar Skol-veur. War un dro e oad e soñj dedennañ ebarzh kraou Brud ar yaouankizoù e oa bodet er c'helc'hioù hag er c'hevrennoù, pe tud eus ar bobl damzesket war ar yezh.

En niverenn gentañ e lenner e oa mennad ar gelaouenn (1) :

"...gwellaat ha ledanaat kelennadurezh ar brezhoneg er skolioù, evit aesaat labour ar gelennerion, evit reiñ kalon d'ar skolidi da studial yezh o bro..."

En eil niverenn e resizer soñj ar gelaouenn :

"...Diazezet war Emgleo Breiz ha kendalc'h, da lavarout eo war yaouankiz oberient Breizh a renk bodañ endro dezhi kement hini a oar pe a zask brezhoneg, tud a bep micher hag a bep stad, barrek, muioc'h pe nebeutoc'h da lenn pe da skrivañ ar yezh ma stourmomp eviti...Da renerion ha da izili ar c'helc'hioù keltiek hag ar c'hevrennoù dreist-holl eo da gentañ da zont d'hon harpañ."

(1) Un dra a zo hegasus krenn : An holl bennadoù-se a zo dizarv. Hini ebet eus an dud kalonek-se ne gred semmañ kiriegezh ar menozioù displeget . Den ne oar zoken piv a zo o ren Brud.

Esperout a raent e vije ar gelaouenn-se kavall ar skrivagner meur a rofe
lufz en diwazh d'ar brezhoneg, pezh a dalvez n'hon aus ket bet betekhen a skriva-
gnerion veur. En niverenn gentañ e lennomp :

"Evit mad ar brezhoneg eo bet savet Brud ha netra ken, gant ar spi dibrell
marteze e tarzho un devezh bennak mouezh ur skrivagner gwirion penn-kil-ha-troad,
ur barzh awanet, un alarc'h etouez ragacherezh an houiidi, piv 'oar ?"

Ha dreist-holl, an arz evit an arz, setu ger-stur ar skrivagnerion nevez.
Foei d'ar skrivagnerion droc'h a gred ez eo ar Brezhoneg yezh ar Vretoned, na vo ket
evel-se gant skrivagnerion Vrud, leun a fumez o vint :

"Evit ar brezhoneg eo bet savet Brud. Ya! re alias siwazh e vez savet kel-
eouennoù er vro-mañ a-razozh-kaer evit klask senkañ mojennoù brizh etouez an dud
paour ha silañ sorc'hennoù e spered ar Yannigoù. Er c'helaouennoù-se peurvuiañ emañ
ar brezhoneg mevel e servij kredennoù iskis pe froudennus. Ganeomp-ni, ar brezhoneg
a vo mestr, ha klevet eo ?"

Gant gerioù all e teu ar brezhoneg da vezañ un doare idol, un fetion, distag
diouzh pep tra, bro, gouenn ha pobl, ha sevenadurezh moarvat. Diskleriañ d'ar Vre-
toned eta eo Breizh o bro, ar brezhoneg o yezh, hag e tleont o difenn a-enep d'ar
re a zo o klask o lazhañ, ha na c'hell bevañ bro abet na yezh abet hep emskiant vro
edel hag hep emrenezhez, kement-se, tudañ, gouezit mat, a zo "silañ sorc'hennoù e
spered ar Yannigoù."

Komzoù hegarat, evel ma weler. Hag e asured ne glasked ket tabutañ. En eñ
niverenn avat e c'hellenn lenn adarre :

"Ar re a c'hellfe bazañ a-enep doomp a zo chomet sioul evel kavnid e-kreiz
o gwriad."

Ha pelloc'h ;
"N'eo ket ur yezh estren a gevint e Brud met unan bev, dirouestl a c'hellint
lenn gant plijadur ha gounidegezh hep bezañ mailh war ar yezhoniezh..."

Klaoustret o devo kompzanet paotred ar brezhoneg bev memestra petra eo
yezhoniezh !

o
oo oo

Kement emañ o paouez menegiñ a ziskouez mat un dra : ur pal nac'hus ha
deus bet ar gelaouenn-se da gentañ, stourm a-enep da Vretoned all a oa o labourat
war dachenn ar yezh a viskoazh hag o distroadañ war zigarez n'o deus ket menazioñ
politikel d'eo soñj, mougañ emsav ar re-se gant ar spi e teuzvezfe ar C'hall-
aoued goude-se selaou ouzh o mevelion feal. Setu menoz don ar zenerion, dizanv a-
hend-all; merkit mat ne demallen ket an dra-se a-grenn duzho : goude holl eo ret
d'ur strollad kaout ur politikerezh ha d'un emsav tizhout an unded. An dalc'h eo
gouzout hepken ha tizhout a c'hell an emsav ar pal a zo merket dezhañ, silvudigezh
ar yezh, gant ar politikerezh-mañ-politikerezh.

Hogen daoust ha tizhet o deus ar re-mañ o fal abaoe pevar bloaz, dedennañ
ar bobl d'al lennegezh vrezhonek en ur reiñ skridoù a blijfe dezhi ha reiñ tro d'
ur skrivagner meur brezhoneg d'en em ziskouez, ur skrivagner meur eus gouenn ar re
zilennet, ur brezhoneger a vihanik na petra ta ! Ne gradan ket.

Ar skridoù talvoudusañ embannet er gelaouenn-mañ, lakaomp barzhonegoù Per
Helias, re Badrig Helen evit darn, reuzc'hoarioù Per Helias, a zo re bell diouzh
doare ar bobl evit plijout dezhi. Ret eo bezañ gourdonet war ar yezh ha war arz al
lennegezh dre vras evit o zafva (barzhonegoù Koulouarn a vefe tostoc'h da zoara ar
bobl, a gav din). Ar bobl ne oar ket mui mat awalc'h ha yezh evit tafva seurt skri-
doù ha na vint tafvaet - evit ar poant - nemet gant an "happy few" - a seurt gant
an hini a zo oc'h harpañ Al Liamm.

Ar skridoù gwir boblek savet gant Mab an Dig, Yeun ar Go, Inizan, Reun Menez
Keldreg, ne c'hellont kennebeut plijout d'ar bobl, d'am soñj. Kereromp istor Sant
Fabu : marteze e plijo da dud ar voure'h klevout komz eus ur gêr a anavezont. Ar
re all avat, ar re yaouank dreist-holl, daoust ha krediañ a rit emañ o soñj gant an
darvoudouigoù bihan a c'hoarvez ano ? Lavaret a vefe e klask Mab an Dig trevezañ
skrivagnerion egiz Selma Lagerlof, met n'ouzon penaos, chom a ra yen e oberenn; da
vihanañ n'am from ket paogwir e seblant din faos, un tammig egiz errebeuri a c'hiz
kozh nevez flamm.

Prederioù ar Vretoned a vremañ a zo disheñval kreñn diouzh ar re a ro d'e
dudennoù en e skridoù a zo tachet betek re d'ar folkloraj. Heñvel eo evit ar skri-
doù all : lavaret a vefe n'o deus ken predor kouezion Vreizh er mare-mañ nemet
klask saout kollet pe zebriñ youd gwirizh en ur zibunañ kofchennoù. En em c'houlenn
a reer penaos o deus gallet ober kement a rouz e Breizh er bloaz-mañ : an dra-se
ne glot ket gant barzhoniezh santel Breizh-Izel e gwirionez. Daoust hag ez eus tu
d'ur skrivagner poblek diskouez en e skridoù ur c'houer en defe c'hoant mont da
vefañ e kêr, a vefe drouklaouen gant e vicher, an hini gaerañ eus an holl eveljust ?
Nann, hor skrivagnerion poblek, war o menno da vihanañ, n'anavezont nemet ur werzenn:

"Beati agricolae, bona sua si nozint"

hag ur ger-stur : "Le retour à la terre" egiz en amzer ar Marechal kozh.

Mojennoù Yeun ar Go a c'hell dedennañ ar gwerinonour. Hogen pell zo ne ra
ket mui forzh ar re yaouank eus seurt kontadennoù. Daoust ha n'eus nemet kozhidi
e Breizh a-benn ar fin ? Setu eta barr-uhelañ al lennegezh vrezhonek, an hini a zo
bet kurunennet dre ma oa poblek mat, danevell Inizañ :

"Ni a oa du-mañ, ur podad yod ganeomp war an daol...va zad a ranke breugeu-
dif teir gwech eus a zon araok bezañ terket. Pa veze gwelet o skeif war e gof, neuze
e oa tost..."

Ha bremañ, bamit ouzh ar poltred ac'hanoc'h, kouezion Vreizh-Izel !
Re strizh eo ivez awan ar varzhed alies. Barzhonegoù Pedrig Hellen, da skouer
a zo awanet gant an hiraezh d'ar bugaleerezh kollet a gaver ivez ebarzh kontadennoù
Jakez Riou. Re laosk eo seurt awanadur. Atav ar memes sentimentalerezh skuizhus ha
doferus a-benn ar fin.

o
o o
Daoust hag ar yezh implijet gant ar skrivagnerion a zo aesoc'h ha plijusoc'h d'ar bobl e skeud n'eo rannyezhezhel ? N'eo ket kredapl an dra-se. Brezhoneg bev ur c'horn-bro n'eo ket aesoc'h da intent da dud ur c'horn-bro all. Neuze e tagouezher d'an emgav diot-mañ : Treiñ gerioù ar brezhoneg bev gant notennoù e traon ar pajennoù gqiz pa vijent hen vrezhonek. En niverenn 3 e lennañ kement-mañ :

"Setu perak hon eus lakaet an niverenn-mañ notennoù da zisplegañ gerioù na gaver ket ar geriadurioù hag int brezhoneg yac'h koulskoude. Ar geriadurioù a zo diglok ha n'ez eus merk ebet enno eus meur ha meur a dro lavar vev implijet er vuhez pemdezhek e korn pe gorn eus Breizh..."

Ma vije brezhoneg bev eus ar gerioù-se peseurt ezhomm a vefe d'o c'hlask er geriadurioù ?

A zo gwashoc'h : kemer a reer evit gerioù ar brezhoneg bev gerioù boutin distreset. C'hoazh ma vije gant an trefoadadurioù-se un arster ispisial a binvidikafe ar yezh voutin. N'eo ket evel-se emañ kont avat : ar gerioù distreset ne reont nemet strobañ ar yezh.

Ebarzh skridoù Mab an Dig da skouer e kaver gant stummoù egiz "a zirlink" a zo un distresadur eus stirlinkat (gant ar c'hennadur S/Z avat ne ouzer ket hag hon eus afer ouzh ar verb sirlinkat pe dirlinkat). Pelloc'h e kavomp dian-eol e droer gant dindan efvor. Anat eo n'eo ar stumm kentañ nemet distresadur an eil. Mat eo kinnig gerioù rouez pa binvidikaont ar yezh e gwirionez.

o
oo oo
Ar pennadoù talbennet "Brezhoneg bev ar bobl", ret eo lavarout, a zo didalvez awalc'h pa n'eus anezho, evel ma oa aes gedal, nemet poelladennoù deskarded paour o yezh hag a ziskouez pegen izel eo kouezhet ar yezh etouez ar vrezhonegerion yaouank hiziv. Ne gaver ket a droioù-lavar zoken.

A-hend-all, petra gortoz diouzh an arnodoù-mañ ? Daoust ha dreistvefañ a rafe e Breizh ar vojenn e c'hellfe diwanañ ur skrivagner a ijin etouez tud dizesk ar bobl ?

Hogen penaos en em ziskouezo ar skrivagner meur a c'hortozont etouez ar re yaouank pa ouezer ez eus nevezvrezhonegerion eus an holl skrivagnerion dindan ugent vloaz a zo o skrivañ ebarzh Brud evel ebarzh Al Liamm ha n'int ket kennebaut tud diwar ar maez. Ar c'hontadennoù skrivet gant Christian Brisson ha Yann Brekiliou n'int ket bet skrivet ez anat gant brezhonegerion a-vihanik. N'eo ket un tamm a ran dezho eveljust : hogen mat eo resizañ en dro-mañ n'eo ket ar skritur falc'hunek a roy dezho skiant ar brezhoneg ma n'o deus ket anezhi an arsak. Pennadoù 'zo zoken, evel hini R. Biliec, a zo skrivet en ur yezh diaes ha pell tre diouzh ar brezhoneg eun a c'hell bezañ komprenet d'ar muiañ gant tud ar bobl. "...diniveriñ ar stered

ne dalv da netra... taol reizh kentoc'h en diabar-mañ...skeudenn da gened dibedus o paouez dizelias... gwirionezioù diabarvus...va frealzidigezh...trevell...Gwanadur... etc.", setu pezh a lenner ebarzh kelouenn brezhoneg bev ar bobl (ma lavar deoc'h e oan kentoc'h souezhet). Ret eo anzav a-hend-all : ken paour eo daud da vezañ yezh ar bobl ma n'eus ket mui tu da skrivañ eviti. Ebarzh Bleun-Brug, Eost 1957, Niv.102, p. 16, e lennan kement-mañ e ser barzhonegoù Reunan ar Moug :
"Pet gwech em eus ranket lenn hag azlenn ar pennad-mañ-pennad arsak dont a-benn d'e veizañ! Pet gwech eo bet ret din tapañ peg em geriadur. Hag e soñjan : ar pezh a c'hoarvez ganin a c'hoarvezo ivez moarvat gant ar re holl a zo evel don : brezhonegerion vat hag a viskoazh met brezhonegerion digulenn."

Ha ma e grade e oa aes barzhoniezh Reunan ar Moug : fazist e oan moarvat.

o
oo oo
Evit krennañ e c'heller lavarout n'eo ket bet kaset da benn, pell ac'hana mennadoù grobis kornet d'ar pevar avel e 1957. E gwirionez ez eo Brud ken diaes da lenn hag Al Liamm ha dizudi eo war ar mare'had. Breizh a zo o vont war ziboblañ, ar brezhoneg a zo o vont da get, Bro-C'hall a c'hall koll he zrevadennoù, U.R.S.S. tizhout al loar, kement-se ne vev ket tamm ebet evit an dilettanti-mañ a gendalc'h e-kreiz rouastl ha reuz da gizellañ un tammig barzhoneg pe da zivrezfañ uz goñchenn droch e anvour poblek hag a vo lennet gant 200 lenner.

Lavaret em eus dija ne greden ket kalz e oa tu da dizhout ar bobl dre ar brezhoneg en deiz a hiziv e 1960. Maz eus tu d'hen ober e vefe kentoc'h dre un doare magazin skeudennaouet stank, gant "komikou" egiz Tintin h.a. pe ar re a gaver en holl gelaouennoù. Setu pezh a c'hellfe dedennañ ar re yaouank : diwezhatoc'h e vefe tu da reiñ traoù sirioc'h dezho da lenn, o lakfe da gompren dre ar brezhoneg ar bed ma vevont ennañ. Gwelloc'h e vefe dezho dibab an dachenn-se da zifrostañ kentoc'h eget kevezañ gant Al Liamm pa ne oa ket dav hen ober. D'ar mare-se e vefe koulz dezho skrivañ e brezhoneg eun ha distreiñ d'ar KLTG pe da vihanañ d'ar KLT : re a gemm a chom etre ar falc'huneg hag ar KLT e oa boaz outañ ar re a lenne c'ho... brezhoneg e Breizh-Izel.

K L O Z A D U R

Ma ne fell ket d'an emsav sevenadurel mont da get eo ret dezhañ degemer ur politikerezh nevez a-grenn o tistreiñ da sturiennoù ar stourmerion gozh, Schier dreist-holl. Setu un nebeut eus ar sturiennoù-se:

1) O chom zoken e stern ar stad gall unan ha dirannus e tle dont a-benn da lakaat anzav gant ar gouarnamant gall n'eus ket a yezh vroadel er Frañs muioc'h eget en ur stad unan evel hini Bro-C'hall, ar Beljik. Bez e tle tennañ eta da reif d'ar brezhoneg e Breizh ar Statud en deus an izelvroeg e Flandrez.

2) Bez e tleo an emsav sevenadurel nevez bezañ disheul, da lavarout eo ne c'hell ket bezañ staget nag ouzh ar Skol-veur nag ouzh ar CELIB a zo un organadur a-berzh-stad gall.

3) E roll kentañ a vo prientiñ ensavadurioù sevenadurel breizhat; klask as-tenn ar skolioù egiz hini Plouezeg da zeskif brezhoneg d'ar c'hallegerion hag aozañ skolioù ispisial brezhonek rik evit ar vrezhonegerion.

4) Ret e vo dezhañ bodañ tud a gefridi ha pennadurezhioù e Breizh a studife kudennoù ar brezhoneg. Un tu da zihunif an dud moarvat e vefe aozañ un enklaskadeg vras a dermenfe stad resis ar brezhoneg hag a zisplegfe pervezh abegoù e zroukverzh. Diwar an danevellskrid a vefe prientet gant ar bodad-studi-se e c'hellfed divizout ez skiantel peseurt louzoù a vefe ret holl evit saveteiñ ar yezh. D'ar c'houlz-se e vefe aesoc'h rediañ ar gouarnamant da respont kreñn-ha-krak hag-añ e fell dezhañ lazhañ ar brezhoneg pe get. Kement-se a c'hell bezañ tizhet hep breutaat diwar-benn natur unan-ha-dirannus ar stad gall. A-hend-all n'eo ket merket ebarzh kenreizhadur ar stad gall ez eo ar galleg yezh vroadel Bro-C'hall.

5) Kankas e nac'hfe ar gouarnamant eo ret sevel un nerzh-waskañ a c'hellfe e lakaat da blegañ. Ar wirionez eo n'an deus tizhet netra an emsav sevenadurel betek-hen peogwir n'an doa nerzh wirion ebet. E politikerezh - hag ar stourm evit ar brezhoneg a zo politikel - n'eus nemet ar c'hefverioù a nerzh a gont. Un nerzh-waskañ hon eus dija a-hend-all hag a zo bet implijet endeo (evit un trac'h ken distar ma ne dalv ket ar boan komz anezhañ : ar brezhoneg da adyehz er vachelouriezh); Kendalc'h o vodañ bagadoù ha kalc'hioù a c'hell seizhañ buhez touristel ar vro epad an hañv evit un darn vras dre nac'haf kemer perzh er gouelioù folklorek. An dra-se a zo bet meneget dija gant Bodadeg ar Sonerion. Gwaskerezhioù all a vo kavet diouzh ret : nac'haf kemer perzh tamm ebet er studioù keltiek aozet e Skol-veur Roszhon. Ret eo aozañ ar stourm sevenadurel a-zevri. Forzh penaos ne c'hell goulenn an emsav sevenadurel nemet kelennadurezh ar yezh unvan er skolioù. An diskoulm politikel a vo prientet gant strolladoù all.

Ne lavaran ket e vo kasat da benn diboan-kaer seurt program. Hogen dav eo deomp gouzout petra a fell deomp. Forzh penaos ne c'haller ket kenderc'hel da doual-lañ an dud yaouank a zeu d'an emsav, o lakaat anezho da gredif e saveteimp un dra bennak hep aberz ebet.

o
o o
o

T A O L E N N

KENTAN LODENN : WAR-DRO AR BREZEL KENTAN	Paj.
1. Kalloc'h hag an emsav evit ar yezh.....	5
2. Per Mokaer ha buhez Breizh goude ar brezel kentañ ...	9
EIL LODENN : AN EMSAV BROADEL ETRE AN DAOU VREZEL	
1. Munozioù L. Herriou diwar-benn ar yezh.....	13
2. Maveu Mordiern ha Sokiolegiezh ar yezhoù.....	27
3. Penaos e veize Roparz Hemon ar stourm evit ar yezh...	37
TREDE LODENN : EMSAV AR FALZ	
1. Yann Sohier hag an emgann evit ar yezh.....	55
2. Ar Falz war-lerc'h merv Yann Sohier.....	61
3. War glask ur gelennadurezh.....	73
4. Per Helias hag an eznod sevel ul lennegezh nevez.....	79
PEVARE LODENN : EMSAV AR BLEUN BRUG HAG AN EMSAV A-BERZH-STAD GOUDE AN EIL BREZEL	
1. Emdro emsav ar Bleun-Brug goude ar brezel diwezhañ...	87
2. An Ao. Falc'hun hag e levezon war an emsav.....	97
3. An UNESCO hag ar brezhoneg.....	105
4. Ar Skol-veur c'hall hag ar brezhoneg.....	109
5. Ar gelaouenn Brud ha kelennadurezh an arz evit an arz	115
KLOZADUR.....	121

